

ULUSLARARASI TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(The Journal of International History Researches)

ARALIK 2017

YIL:1 / SAYI: 1

Editörler / Editors

Yrd. Doç. Dr. Rifat İlhan ÇELİK	Ahi Evran Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sinem DİNÇ	Ahi Evran Üniversitesi
Uzm. Abdurrahim İstemi SAYLAM	Ahi Evran Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ihsan Al-Deek	Najah National University
Prof. Dr. Kemalettin KÖROĞLU	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN	Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Veli ÜNSAL	Ahi Evran Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. A. Ulvi ÖZDEMİR	Ahi Evran Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bülent KARA	Ahi Evran Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Cihat TANIŞ	Ahi Evran Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Esra ÇIPLAK	Muş Alparslan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hasan KARAKÖSE	Ahi Evran Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mahmut BOLAT	Ahi Evran Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Murat TUĞLUCA	Ahi Evran Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Özlem POYRAZ	Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Mohammadamin SHAHJOUEI	Shahid Beheshti University

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Yrd. Doç. Dr. Bülent KARA	Ahi Evran Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Cihat TANIŞ	Ahi Evran Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Esra Çıplak	Muş Alparslan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mahmut BOLAT	Ahi Evran Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Özlem POYRAZ	Ahi Evran Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Rifat İlhan ÇELİK	Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Fatih DİNÇER	Ahi Evran Üniversitesi

Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD), yılda iki defa yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergi TÜBİTAK ULAKBİM Dergi Park Sistemi bünyesinde hizmet vermektedir. Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

The Journal of International History Researches is refereed journal which is publishing biannual. The journal services in the TUBITAK ULAKBİM Academic Turkish Journal Park System. Responsibility of the publishing studies is concern writers.

İletişim / Correspondance

utadergi@gmail.com

<http://dergipark.gov.tr/utad>

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sunuş

Presentation..... iv

GÜNEŞ, Muhammet Kutluhan

İSPANYOL ENGİZİSYONU VE BİBLİYOGRAFYASI

SPANISH INQUISITION AND BIBLIOGRAPHY 1-11

ÖZDEMİR, Ali Ulvi

TARİH DERS KİTAPLARI VE “20. YÜZYIL TÜRKİYE VE DÜNYA
TARİHİ” KİTABI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

HISTORY TEXTBOOKS AND AN ASSESSMENT ON “HISTORY OF
TURKEY AND THE WORLD IN THE 20TH CENTURY” 12-25

SAĞLAM, Nevzat

BİR SEMTE ADINI VEREN BOMONTİ BİRA FABRİKASI

BOMONTI BREWERY WHICH GIVES A NAME FOR A DISTRICT... 26-56

SAYLAM, Abdurrahim İstemi

VAKFİYELER İŞİĞİNDA ANADOLU BEYLİKLERİ DÖNEMİ
VAKIFLARINDA YEMEK KÜLTÜRÜ VE SOSYAL YARDIMLAŞMA
İLE İLGİLİ ÖRNEKLER

EXAMPLES OF FOOD CULTURE AND SOCIAL SOLIDARITY IN
FOUNDATIONS OF THE ANATOLIAN PRINCIPALITIES IN THE
LIGHT OF THE VAKFIYES..... 57-70

YILDIZ, Sıddık

31 MART İSYANI'INDAN BİR OLAY İNCELEMESİ: ASÂR-I TEVFİK
ZIRHLISI KOMUTANI ALİ KABULÎ BEY'İN ÖLDÜRÜLMESİ

AN EVENT ANALYSIS BY 31 MARCH REBELLION: KILLING OF
ASAR-I TEVFIK ARMY COMMANDER ALI KABULI BEY..... 71-84

Sunuş

Merhaba,

İlk sayımızı yayımlamanın mutluluğu içerisindeyiz.

Sosyal bilimler alanındaki akademik çalışmalara katkı sağlamak adına yola çıkmış ve ilk sayımızı yayımlamış bulunuyoruz. Bu sayımızda farklı konularda 5 makale yer almaktadır. Bu sürece yazar ve hakem olarak katkı sunan bilim insanlarına teşekkür ederiz.

Dileriz emek ve gayretle hazırlanan bu dergi ve dergide yayımlanan yazılar başta Tarih alışmaları olmak üzere sosyal bilimlerin diğer alanlarındaki çalışmalara da katkı sunar. Bu katkının devam etmesi adına Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD) sonraki sayılar için katkılarınızı beklemektedir. Bu srete emeklerini esirgemeyip yanımızda olan dostlarımıza teşekkr eder, kıymetli okuyucularımıza saygılar sunarız.

Presentation

Hello,

We are happy to publish our first issue.

In order to contribute to academic studies in the field of social sciences, we are on way and have published our first issue. In this issue, 5 articles have been involved in different topics. We thank the scientists who contributed as writers and referees to this process.

We hope, this journal, which is prepared with labor and effort, and the articles published in the magazine also contribute to studies in other fields of social sciences, especially History studies. In order to continue this contribution, International Journal of Historical Research is waiting for your contributions for the next issues. We thank our friends who are with us in this process and we present our precious readers with respect.

İSPANYOL ENGİZİSYONU VE BİBLİYOGRAFYASI

Muhammet Kutluhan GÜNEŞ*

Özet

Engizisyon, sadece bir bölge ya da bir ülke ile sınırlı kalmayıp Katolik birçok ülkede az ya da çok uygulanmıştır. Lakin bugün engizisyon mahkemeleri denildiğinde anlaşılan İspanyol engizisyonu olmaktadır. Çünkü bu engizisyon iki yüz bine yakın insana işkence etmiş ve neredeyse soykırım diyebileceğimiz sistematik bir düzen geliştirmiş ve bu sayede şöhrete kavuşmuştur.

Burada anlatmak istediğimiz iki konu var birincisi Engizisyon ve İspanyol Engizisyonu ayrımı. İkincisi ise Müslümanların veya gizli Müslümanlar (moriscos) ve bunlara gerek işkencelerle gerek baskılarla yapılan sistematik asimilasyon çabaları. Anlatmaya çalıştığımız konuyu örnekler özelinde ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Engizisyon, Moriscos, İspanyol Engizisyonu, Engizisyon Mahkemeleri.

SPANISH INQUISITION AND BIBLIOGRAPHY

Abstract

The Inquisition is not limited to only one region, but to many Catholic countries. But today it is understood that when the inquisition courts are called it is the Spanish inquisition because it tortured close to two hundred thousand people and developed a systematic order that we can call almost genocide and it has achieved fame.

There are two issues we want to discuss here: the first is the distinction between the Inquisition and the Spanish Inquisition; the second is the systematic assimilation efforts made by the hidden Muslims. We tried to put specifics on the specimens we tried to explain.

Key Words: Inquisition, Moriscos, Spanish Inquisition, Inquisition Courts.

Giriş

Engizisyon kelimesi, Latince “inquirere” kökünden gelmekte olup, İspanyolca karşılığı “inquirir”dir. Kelime manası ise bir şeyi dikkatle incelemek, araştırmak ve öğrenmek olarak karşımıza çıkmaktadır. Latince “inquisitio” (inkisite) kelimesi ise inquirir kelimesinin aksiyona dönüşmüş halidir. Bu da karşımıza “inquisicion” (engizisyon) kelimesi olarak çıkmaktadır. Ayrıca Fransızcada “inquisition”, İtalyancada “inquisizione” ve Almanca’da “inquisition” olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer dillerde engizisyon kelimesini vermemizin sebebi engizisyonun bu ülkelerde de

* Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi e-posta: m.kutluhangunes@gmail.com

karşımıza çıkmasından kaynaklanmaktadır.¹ Zira Katolik bir düşünce eseri olan engizisyonu sadece Ortaçağ İspanyasına indirgemek için basitine kaçmak demek olacaktır. Böyle bir yapı muhakkak diğer Katolik ülkeleri de etkileyecek bir kuruluş olacaktır. Bu dini mahkemeler Katolik ülkelerde kurulmuş olup “Dogma”ya karşı çıkanları cezalandırmak için kullanılmıştır. İşlevlerinden bir diğeri kitap yakmak olan bu mahkemeler kitapların yararsız ve zararlı olanlarını yakmıştır.² Sapkınlar olarak niteledikleri Yahudileri ve Müslümanları dinlerinden çevirmişler, çeviremediklerini büyük cezalara çarptırmışlar, Hristiyanlığa dönenlerin de birçoğu üzerine giderek kutsal ev sayesinde bir av başlatmışlardır.

Ortaçağ engizisyonu, 4 Nisan 1184 yılında 3. Lucio tarafından Valdenselilerin³ (Verona) sapkınlıklarıyla mücadele için düzenlendi.⁴ Lakin başka bir kaynakta ise birinci engizisyonun, Fransa’da Papa III. İnocencio tarafından 1204 yılında kurulduğu belirtilmektedir. Bunu İtalya, Almanya, İngiltere 1218 yılında benimsemiş, Katalonya’da ise bu 1232 yılında kendini göstermiştir.⁵ Benzer tarihi bir görüşte ise Papa III. Alexandre, III. Lateran Konsilinde (1179), sapkınlarda denilen diğer dinlere inananların mallarına el koymak üzere bir karar çıkarttırmıştı.⁶ Yine de Engizisyonun çıkışı ile alakalı tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Farklı bir görüşe göre yine Aziz Thomas d’Aquin (1225-1274), sapkınlar için acımasız düşünceler ortaya atmış ve bu görüşler engizisyonun kurulmasına temel oluşturmuştur.⁷ Katolik Krallar döneminde en haşmetli dönemini yaşayan engizisyon, kilise ve otoritenin güç birliği etmesi ile ciddi bir yol almış ve Reconquista’nın başarıya ulaşmasına da vesile olmuştur. Bu karanlık mahkemeler II. Isabel tarafından kaldırılmıştır.

¹ José Antonio Escudero, “La Inquisición en España”, *Cuadernos de Historia*, S.108, Madrid 1996, s.4; Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Esgin, *Hristiyanlıkta Engizisyon Mahkemeleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1998.

² D. Julio Melgares Marin, *Procedimientos de la Inquisición*, Libreria de D. Leon Pablo Villaverde, Madrid 1886, s.21.

³ Valdense Kilisesi, 12. Yüzyılda Pedro Valdo tarafından kurulmuş ve bugün evanjelik ve Protestan diyebileğimiz kilisenin adıdır. Bunlar din adamları olarak görülme de Güney Fransa ve Kuzey İtalya bölgelerinde gezgin vaizler olarak girişimlerde bulunmuşlardır. Katolik kilisesi tarafından, Katolik inancına bir tehdit olarak algılanan bir oluşumdur.

⁴ D. Luis de la Cruz Valenciano, “La Inquisición Española”, Yayınlanmamış Makale, Barcelona, 2012, s. 3

⁵ Marin, a.g.e., s.24.

⁶ Ahmet Hikmet Eroğlu, “ Farklı İnanıcı Tehdit Olarak Algılamanın Sonucu: Engizisyon Terörü”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C.VII, S.20, Ankara, 2004, s.95.

⁷ Eroğlu, s.97.

1. Engizisyonun (Santo Oficio) İspanyada Kuruluşu ve Kurumsallaşması

Bugün anladığımız manadaki engizisyon, Katolik Krallar (los Reyes Catolicos) devri olarak adlandırılan, Kastilya (Castilla) kraliçesi I. İsaabel ve Aragon Kralı II. Fernando tarafından bir birlik oluşturularak başlamıştır. Buna da İspanya'da, Santo Oficio denmektedir. Mart 1452'de doğan Aragon prensi Fernando ve 1450'nin Eylül ayında doğan Kastilya prensesi İsaabel; Valladolid'de 18 Eylül 1469'da evlenerek Kral IV. Enrique'nin ölümüne kadar, Kastilya'nın idaresinde söz sahibi oldular.⁸ Bu iki yöneticinin evlenmesi ve tahta geçmeleri ile görüşmeler hassas bir döneme evrildi.⁹ Bu yeni engizisyon, radikal antisemitik bir oluşum, 1 Kasım 1478'de kuruldu.¹⁰ Sürgünler ve idamlarla perçinlenen bu mahkemelerin kuruluş amacı bir dinsiz bırakmamaktı, insanların sürgün veya din değiştirmeleri istenmiş lakin din değiştirenlerin birçoğu da engizisyonlarda çeşitli işkencelere maruz bırakılmıştı. Manuel de Malet ve İsaac bu konudan şöyle bahsetmektedir;

"Fernando ve İsaabel Katolik Krallar olarak adlandırılan çok dindar prenslerdi, korkunç önlemler aldılar (...) 1492'de Yahudiler, 1502'de Müslümanlar vaftizi veya sürgünü seçmek zorunda kaldılar. Birçoğu gitmeyi tercih etti (...) Katolikliği Seçenler ise İspanyolların gözünde birer şüpheliye döndüler; özelde eski dinlerini öğretmekle suçlandılar. Bu krallar onlara karşı İspanyada Kutsal Ofis (ev) denilen Engizisyonun Dini Mahkemelerini yarattılar (...)."

Bu da yukarıda bahsettiğimiz din değiştirmenin can güvenliği açısından bir insana yetmediğini göstermektedir. Zorla Hristiyanlaştırılan Müslüman (Moriscos) ve Yahudiler'in (Marones), eski dinlerine dönüp dönmedikleri didik didik edilmiş, şikâyetler ise hemen değerlendirilip büyük işkenceler ve yakılmalar olarak bu inananlara geri dönmüştür.¹¹

İlk önceleri sapkınlıklarla mücadele edenler, piskoposlar (obispo) veya mahalle papazları (vicario) olarak adlandırılan din görevlileriydi.¹² Lakin bu bir süre sonra sapkınlıklarla başa çıkılamayacak hatalar üretti. Her piskopos kendi mahkemesini kurdu ve derin bir sorun baş gösterdi. Kilise bu kurulun

⁸ Andres Bernaldez, *Historia de Los Reyes Catolicos Dn. Fernando y Da. Isabel*, C.I, Don Jose M.a Geofrin, Sevilla 1869, s.29-31.

⁹ Escudero, a.g.m., s.7.

¹⁰ a.g.m., s.8.

¹¹ Eroğlu, a.g.m., s.98.

¹² Marin, a.g.e., s.21.

üzerinde ve her birini kendi altında toplayacak büyük bir mahkeme kurmaya kararlıydı.¹³

Engizisyon mahkemeleri papaların akıllarında, piskoposlara katılım ve heveslerine güvenmemeleri, papalığın politik baskınlığını temsil etmek için kararlı bir amaç sonucu ortaya çıktı.¹⁴ Bu yargılamalar, dini vaazları veren ve yeri geldiğinde işkenceleri yapan engizitör (inquisidor) adı verilen görevliler tarafından hayata geçirilmekteydi. Bunun için belli başlı kurallar koyuldu. Bugünkü Avrupa ceza hukukunun başı da sayılabilecek olan 1670 Emirnamesi, bu kuralların en güzel örneğidir. Zira o döneme kadar yazılı bir ceza kanunu ortada görünmemektedir ve zamanla da geliştirilmiştir.¹⁵ Tabi bu emirnameye gelene kadarki konsil kararları¹⁶ çok önemlidir. Zira bu kararlar, gelecek kararların şekillenmesindeki en önemli kaynaklardır ve bunlara temel niteliğindedir. Yine bu konu ile alakalı olan engizitörlerin (inquisitor), uygulamalarını kaleme alması çok büyük önem arz etmektedir.

İşleyiş ise genel kaidelere uygun gitmekteydi. Engizitörlerin sapkınlar hakkında vaaz vermeleri ve bu sapkınları yılda dört defa olmak üzere sorumlu buldukları bölgelerdeki şikâyet ve ithamlara göre tespit etmesi gerekiyordu. Bu süreç içerisinde sapkınlık şüphesi görülenlerin sapkınlıklarının saptanması veya itham edilen kişinin af dilemesi amacıyla bir aylık süre tanınıyordu. Şayet bu süre içerisinde gelip af dileyip tövbe edenler var ise suçları affedilip hac zamanı kiliseye gönderiliyordu. Lakin sapkınlık aleni ise cezası, ölüm cezasından müebbet hapse devşiriliyordu. Af süresinin bitiminde ise bölgenin vaizi kilisede çağrıda bulunur ve üç kere kınama yazısını sapkının evine gönderirdi. Şayet zorluk çıkaracak birisi ise otoriteden (krallıktan) istenilen muhafızlar tarafından zorla mahkemeye irtihali sağlanıyordu. Deliller ortaya konmaya başlanıyor, kiliseye uygun deliller ortaya konuluyorsa ceza ve işkence safhasına geçiliyordu.¹⁷

2. Kilise ve Ceza

¹³ Esgin, a.g.t., s.67.

¹⁴ Marin, a.g.e., s.22; Ortaçağ engizisyonu, 4 Nisan 1184 yılında 3. Lucio tarafından Valdenselilerin sapkınlıklarıyla mücadele için düzenlendi. Lakin başka bir kaynakta, birinci engizisyonun Fransa'da Papa III. İnocencio tarafından 1204 yılında kurulduğu belirtilmektedir. Engizisyon İtalya, Almanya, İngiltere ve başka ülkelerde 1218 yılında benimsenmiş, Katalonya'da ise 1232 yılında kendini göstermiştir.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Vasfi Raşit Seviğ, "Engizisyon Muhakeme Usulü", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.XVIII, S.1, Ankara, 1961.

¹⁶ Bu konsil kararlarına, 1235 Norbanne, 1246 Beziers gibi taşra konsillerinin aldığı kararlar örnek gösterilebilir.

¹⁷ Esgin, a.g.t., s.278-299.

Malumunuz olduğu üzere işkence ve darp insanlık kadar eski bir sistematik olgudur. Hristiyanlık kurulurken onca işkenceden geçtiği söylenen havariler de ortadayken Katolik dünya neden işkenceye başvurmuştur. Bu sosyolojik bir sorudur. Lakin insanın fitri yapısında vazgeçilmeyecek hırs ve kin güdüsü daha evvel kendi atalarının da yaşadığı kötü deneyimi başkalarına da yaşatmak arzusunu mu harekete geçirmiştir yoksa eskiden yaşananlar unutulmuş mudur bunu insanın olduğu yerde bir matematiğe bindirmek zordur. Zira insanın olduğu yerde her şeyin düşünülenden veya öngörülenden farklı yansımalar gösterebileceği bir hakikattir. Biz bu sorunun altında zahirde gözükene bir cevap arayacağız.

İşkence, hükümlünün çelişkili cevap vermesi, sapkınlıkla ilişkisi ve kısmi itiraflarda tam hakikati öğrenmek amacıyla gerçekleştiriliyordu.¹⁸ Tabii bu işkenceler akıl alır boyutlarda değildi. En bilinenlerinden birisi kazığa bağlayıp yakmak olan işkenceden, ölüleri mezardan çıkarıp sürüklemeye ve vidalı sistemlerle kafa ezmeye kadar birçok türde sistematik işkence, Engizisyon tarafından, bir öldürme sanatı olarak kullanılmıştır. Papalık, bazı aşırıya giden yargıçların görevlerine son verip bazılarını ise daha yumuşak olma konusunda dahi uyarmak zorunda kalmıştır.¹⁹

Bu işkenceleri yapmak için de belli başlı dayanakların olması gerekmektedir. Bu sistemi kuranlar elbette dini bir pozisyonda durdukları için muhakkak dini bir referans vermek şarttır. Bu da Hristiyan Katolik Papalığı tarafından üretildiğine göre İncil, bu konuda başucu kitap olmalıdır ve bu kitaptan alınacak emirler doğrultusunda sapkınlıklara olan kin ve nefret, bu işe bir anlam yükleyecek ve bu bakımdan Hristiyan ahali tarafından yadırganmayacaktır. Muhtemelen Engizisyonun uygulayıcıları, “Üzerlerine kral olmamı istemeyen bu düşmanlarıma gelince, onları buraya getirin ve gözümün önünde kılıçtan geçirin” İsa bu sözleri söyledikten sonra...²⁰ diye devam eden ayetler ve buna benzer bir çok ayetleri kendilerine rehber kılmış oldular.²¹

Kilise ise bu cezaları uygulamak için genelde sivilleri görevlendirdi. Yukarıda belirttiğimiz üzere zorla getirilecek kişiler yine otorite tarafından istenen muhafızlar tarafından zorla mahkemeye çıkarılıyordu.²² Bunun amacı ise kilisenin kutsallığına dil uzatılmasını engellemektir. Zira zorbalığın bu inanca yapışmasını istemiyorlardı. Hatta Protestanlar engizisyonu Katolik

¹⁸ Escudero, a.g.m., s.18.

¹⁹ Eroğlu, a.g.m., s.98.

²⁰ (Luka 19:11-27)

²¹ Ayrıntılı bilgi için bknz: Esgin, a.g.t., s.44.

²² Eroğlu, a.g.m., s. 278.

mezhebinin yaptığını söyleyerek tüm Hristiyanlığı kapsamamasını istemektedir. Lakin bu zulmün sadece Engizisyona ya da sadece Katoliklere mahsus olduğu düşünülmemelidir. Bu dini yorumlama konusunda farklı olana karşı bir tutum ve bir anlayış meselesidir. Çünkü Protestan mezhebini başlatan Martin Luther de döneminde, Almanya’da, meydana gelen Köylü Ayaklanması sırasında köylülerin öldürülmesi için fetva vermiş ve binlerce köylü kılıçtan geçirilmiştir. Yine Luther taraftarlarının, Hristiyanlığın farklı bir yorumu olan Anabaptistleri suda boğarak öldürmeleri de bunu desteklemektedir. Bütün bunlar, Protestanları da bu konuda zan altında bırakmaktadır.²³

3. Engizisyon ve Müslümanlar (Moriscos)

Hem konunun uzamaması hem de Avrupalı kitap ve makalelerde Yahudilerin engizisyonda payına düşenleri fazlasıyla işlemeleri sebebiyle Engizisyonun Müslümanlara yönelik kısmını makalemize almayı uygun bulduk.

İlk öncelikle bu dönemde yukarıda da belirttiğimiz üzere Müslümanların hakiki birer Hristiyan olduklarına inanılmamıştı. Birçok Müslüman vaftiz edilmiş yine de bu yetmemişti. Hakiki birer Hristiyan olup olmadıkları araştırılmalı ve ortaya çıkarılmalıydı. Hristiyan olanlarda, özellikle, Müslümanlarda görülen bazı şartların olmaması arandı. Domuz eti yememe ve şarap içmeme gibi sebepler bunda belirleyici oldu. Zira hemen herkes potansiyel suçlu olabilirdi. Bunlara Muhammedin cemaati de denmekteydi.²⁴

Ayrıca şüphelenilenlerin yalan şikâyetlerle de kovuşturulduğu görülmektedir. Zira insanlar artık gerçek Hristiyan ve gizli Müslüman ayırımından epeyce etkilenmişti. Belki de sevmedikleri insanları, bu ve benzeri suçlarla suçlamakla en azından sıkıntı çekmelerini istemişlerdi. Bununla alakalı Borja Franco Lopis’in makalesinde bahsettiği 3 farklı örneği paylaşmak istiyorum, zira örnekler engizisyonun bu dönemdeki durumunu özetler nitelikte. Bunun hangi insani bir gereklilikten kaynaklandığını anlamak güç olsa da dönemin şartlarında Güç’e iyi görünmek veya sevmediği birini şikâyet etmek üzerine düşünülmüş olacağı olasılık dâhilindedir.

Bu yalan ve iftiralarla alakalı en olmadık şikâyetlerden, Lopis’in araştırmalarına göre mahkeme kayıtlarından üç örnek görelim. Birinci örneğimiz XVI. yüzyıldaki bir şikâyeti içermektedir. Valencia’lı Catalina

²³ a.g.m., s.98-99.

²⁴ Ayşe Kılıç, “İspanyol Engizisyonu ve Müslümanlar”, *İnsan ve Toplum Dergisi*, C.VI, S.1, İstanbul, 2016, s.100-101.

Martínez Buxá'nın yakalanmasına sebep olan şikâyet tam olarak "renkli bir elbisenin üzerinde Muhammed'in resminin olması" şeklindedir. 1588 yılında Jerónimo Anjabm isimli şahsı engizisyon mahkemesine götürülen şikâyet ise bir tabak üzerinde Muhammed'in bir figürünün olduğu ve onun, bunu bir masa üzerine koyarak dizleri üzerinde tapındığı şeklindedir. Bir diğer örnek, Isabel Obres isimli şahsın "Muhammed heykeline ibadet" ettiği şeklindeki şikâyettir ki şahıs suçlu bulunmuştur.²⁵ Bunların yanı sıra, kuskus yemek ve masada yemek yememek için bile suçlananlar ve cezalandırılanlar mevcuttur.²⁶ Bu cezalardan kaçmak isteyenler, kendilerine fetva aradılar. Dönemin fıkıh adamlarından Vehrani'ye müracaat edip takiyye hususunda fetva aldılar zira zulüm artık bunu gerektiriyordu.²⁷

Dilleri dinleri ve tarihleri unutturulmak istenen Moriskolar, sıkı kontrol ve keşmekeşin arasında kendi kültürlerini ve dinlerini yaşamak için belli bir hafıza geliştirmeyi uygun görmüşlerdi. Kendilerini motive edici sözleri gece gündüz belki tekrar etmiş ve kendi asıllarını unutmamak için gayret göstermişlerdi.²⁸

4. İspanyol Engizisyonu Bibliyografyası

İspanyol Engizisyonu sebep ve sonuç itibariyle tarihin önemli olaylarından biridir. Avrupa toplum ve devletlerinin şekillenmesinde özel bir yere sahip olan engizisyon, farklı ilmi alanlar için önemli bir çalışma sahasıdır. Bu nedenle birçok kaynağı olan İspanyol Engizisyonu hakkında, öz olarak gördüğümüz kaynaklar bir ilgi ve merak uyandırmak adına aşağıda belirtilmiştir.

a. Türkçe Kaynaklar

ATÇEKEN, İ. H; *Endülüs'ün Fethi ve Mûsâ bin Nusayr*, Araştırma Yayınları. Ankara, 2002.

ATÇEKEN, İ. H; "Târık bin Ziyâd", *TDVİA*, C. XXXX, İstanbul, 2011.

BAYSUN, C; "Moriskolar", *İA*, C. VIII, 3. Baskı, İstanbul, 1979.

BENAFRİ, C; *Endülüs'te son Müslüman kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1989.

²⁵ Borja Franco Lopis, "Los Moriscos y La Inquisición. Cuestiones Artísticas", *Manuscripts: Revista -D'Història Moderna*, No:28, Valencia, 2010, s.98.

²⁶ Feridun Bilgin, "Katolik İspanyol iktidarında Endülüs Müslümanları'nın Kimlik Mücadelesi: Moriskolar Örneği", *Milel ve Nihal Dergisi*, C. XI, İstanbul, 2014, s.57.

²⁷ Bilgin, a.g.m., s.62.

²⁸ a.g.m., s.64.

BİLGİN, Feridun; “Katolik İspanyol İktidarında Endülüs Müslümanları’nın Kimlik Mücadelesi: Moriskolar Örneği”, *Milel ve Nihal Dergisi*, C. XI, İstanbul, 2014.

DEMİRCİ, K; “Engizisyon”, *TDVİA*, C. XI, İstanbul, 1995.

EROĞLU, Ahmet Hikmet; “Farklı İnanıcı Tehdit Olarak Algılamının Sonucu: Engizisyon Terörü”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. VII, S.20, Ankara, 2004.

ESGİN, Mehmet; *Hristiyanlıkta Engizisyon Mahkemeleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1998.

HİTTİ, P. K; İslam tarihi: Siyasi ve Kültürel, (Ter. S. Tuğsuz), C. III, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1980.

KILIÇ, A; *Endülüs Müslümanlarının Sürgünü*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2015.

KILIÇ, Ayşe; “İspanyol Engizisyonu ve Müslümanlar”, *İnsan ve Toplum Dergisi*, C. VI, S.1, İstanbul, 2016.

ÖZDEMİR, M; “Convivencia Efsane Mi, Gerçek mi?” *Sabah Ülkesi Dergisi Kültür-Sanat Bölümü*, S.42, 2015.

ÖZDEMİR, M; “Endülüs” *TDVİA*, C. XI, İstanbul, 1995.

ÖZDEMİR, M; *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Ankara, 1994.

ÖZDEMİR, M; *Endülüs Müslümanları: İlim ve Kültür Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Ankara, 1997.

ÖZDEMİR, M; “İspanya Krallığı’nın XVI. yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Politikası I”, *AÜİFD*, XXXV, Ankara, 1996.

ÖZDEMİR, M; “Moriskolar”, *TDVİA*, C. XXX, İstanbul, 2005.

ÖZDEMİR, M; “Müdeccenler”, *TDVİA*, C. XXXI, İstanbul, 2006.

SEVİĞ, Vasfi Raşit; “Engizisyon Muhakeme Usulü”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XVIII, S. 1, Ankara, 1961

ŞAHİN, M. S; “Aforoz”, *TDVİA*, C. I, İstanbul, 1988.

ŞEYBAN, L; *Mudejares, Sefarades: Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlı’ya Göçleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007.

ŞEYBAN, L; *Reconquista: Endülüs’te Müslüman-Hristiyan İlişkileri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003.

YİĞİT, İ; “Endülüs Benî Ahmer Devleti ve Kuzey Afrika İslam Devletleri”, *Siyasi-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, C. IX. Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1995.

b. İspanyolca Kaynaklar

BERNALDEZ, Andres; *Historia de Los Reyes Catolicos Dn. Fernando y Da. Isabel*, C.I, Don Jose M.a Geofrin, Sevilla, 1869.

CERRILLO CRUZ, Gonzalo; *Los Familiares de la Inquisición Española*, Editorial Junta de Castilla Y León, Valladolid, 2000.

CHARLES LEA, Henry; *Los Moriscos Españoles. Su conversión y expulsión* Editorial Universidad de Alicante Servicio de Publicación, Alicante, 2007.

DOMÍNGUEZ ORTÍZ, Antonio; *Estudios de la Inquisición Española*, Editorial Comares, Granada, 2010.

DUMONT, Jean; *Juicio a la Inquisición Española*, Editorial Encuentro, Madrid, 2009.

EIMERÍC, Nicolau; *Manual de Inquisidores*, Editorial Maxtor. Valladolid, 2010.

ESCANDELL BONET, Bartolomé / PEREZ VILLANUEVA; Joaquín; *Historia de la Inquisición Española y América*, Editorial Biblioteca Autores Cristianos. Madrid, 2000.

ESCUADERO, José Antonio; “La Inquisición en España”, *Cuadernos de Historia*, S.108, Madrid, 1996.

GALVAN RODRÍGUEZ, Eduardo; *El Secreto de la Inquisición Española*, Editorial Universidad de Las Palmas Gran Canaria, 2002.

GARCÍA CARCEL, Ricardo; *La Inquisición*, Editorial Anaya, Madrid, 2002.

GONZALES MONTES, Reinaldo; *Artes de la Inquisición Española*, Editorial Almuzara Córdoba, 2010.

HERNAN CALABRÍA, Andrés; *Los crímenes de la Inquisición*, Editorial Fapa Ediciones, Barcelona, 2000.

JARNES, Benjamín; *España y la Inquisición (Memoria histórica del Tribunal de la Inquisición)*, Editorial Renacimiento, Sevilla, 2007.

KAMEN, Henry; *La Inquisición Española: Una revisión histórica*. Editorial Crítica, Barcelona, 2011.

LOPIS, Borja Franco; “Los Moriscos y La Inquisición. Cuestiones Artísticas”, *Manuscripts: Revista d’història moderna*, No:28, Valencia, 2010.

MAQUEDA ABREU, Consuelo; *El Auto de Fe*, Editorial Istmo, Madrid, 1992.

MARIN, D. Julio Melgares; *Procedimientos de la Inquisición*, Libreria de D. Leon Pablo Villaverde, Madrid, 1886.

MARTINEZ Díez, Gonzalo; *Bulario de la Santa Inquisición Española*. Editorial Complutense, Madrid, 1997.

MARTINEZ MİLLIAN, Jose; *La Inquisición Española*, Alianza Editorial, Madrid, 2009.

VALENCIANO, D. Luis de la Cruz; *La Inquisición Española*, Yayınlanmamış Makale, Barcelona, 2012.

VİDAL, Cesar; *Grandes Procesos de la Inquisición*, Editorial Planeta, Barcelona, 2006.

Sonuç

Uzunca bir müddet İber yarımadasının yöneticisi ve hamisi konumunda olan Müslümanlar kendi iç karmaşalarından ötürü güçsüz düşmüşlerdi. Bir dönem Endülüs Emevi Devleti gibi güçlü bir devlet kurulan bu toprakların eski sahipleri Hristiyanlar, zamanla parçalanarak güçlerini kaybeden Müslümanları yok etmek için çok uğraşmıştı. Hristiyanların, Yeniden Fetih (Reconquista) dedikleri hareket Katolik soylularının evliliği ve III. Enrique’nin ölümünden sonra Castilla ve Aragon topraklarına hükmetmelerinin ardından 1492’de tamamlanmış oldu.

İspanyol Engizisyonu ardından, İspanyada, artık tek bir birlik kalmış, Hristiyan birliği sağlanmıştır. Bunun için başlatılan sistematik asimilasyon çabaları ile Müslümanlar ile Hristiyanların farklı yorumlarını seçenler, ağır işkencelere maruz bırakılmıştır. Halk nezdinde de benimsenen Engizisyon hareketi, tabiri caizse birçok kişinin mesnetsiz suçlarla şikâyet edilmesine neden olmuştur. Hatta ölümlere bile ceza verilmiş, ölümlerin cezalarının mezarlarından çıkarılıp uygulanması Engizisyon adına, önemli bir başarı(!) olarak görülmüştür. Bunun sonucu ise binlerce Müslüman’ın, yüzlerce yıldır yaşadıkları topraklarda kalmak için, aldıkları fetvalarla takiye yapmak durumunda kalmaları olmuştur. Bu dönemde birçok Müslüman ya yerlerinden yurtlarından olmuş ya da Engizisyon memurlarınca hunharca öldürülerek ebediyete intikal etmiştir.

Kaynakça

BERNALDEZ, Andres, *Historia de Los Reyes Catolicos Dn. Fernando y Da. Isabel*, C.I, Don Jose M.a Geofrin, Sevilla, 1869.

BİGİN, Feridun, “Katolik İspanyol iktidarında Endülüs Müslümanlarının Kimlik Mücadelesi: Moriskolar Örneği”, *Milel ve Nihal Dergisi*, C. XI, İstanbul, 2014.

EROĞLU, Ahmet Hikmet, “Farklı İnancı Tehdit Olarak Algılamının Sonucu: Engizisyon Terörü”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C: VII, S.20, Ankara, 2004.

ESCUADERO, José Antonio, “La Inquisicion en España”, *Cuadernos de Historia*, S.108, Madrid, 1996.

ESGİN, Mehmet, *Hristiyanlıkta Engizisyon Mahkemeleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya,1998.

KILIÇ, Ayşe, “İspanyol Engizisyonu ve Müslümanlar”, *İnsan ve Toplum Dergisi*, C. VI, S.1, İstanbul, 2016.

LOPÍS, Borja Franco, “Los Moriscos y La Inquisicion: Cuestiones Artisticas”, *Manuscripts: Revista D’Història Moderna*, No:28, Valencia, 2010.

MARİN, D. Julio Melgares, *Procedimientos de la Inquisicion*, Libreria de D. Leon Pablo Villaverde, Madrid, 1886.

SEVİÇ, Vasfi Raşit, “Engizisyon Muhakeme Usulü”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XVIII, S. 1, Ankara, 1961.

VALENCİANO, D. Luis de la Cruz, *La Inquisicion Española*, Yayınlanmamış Makale, Barcelona, 2012.

TARİH DERS KİTAPLARI VE “20. YÜZYIL TÜRKİYE VE DÜNYA TARİHİ” KİTABI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ali Ulvi ÖZDEMİR*

Özet

Bu yazının amacı İbrahim Arslan tarafından yazılan, 1. Baskısı İstanbul’da Mayıs 2015’te yapılmış ve İthaki Yayınları tarafından yayınlanmış *20. Yüzyıl Türkiye ve Dünya Tarihi* adlı ders kitabını biçim ve içerik yönünden inceleyerek, tarih bilimi ve tarih öğretimi açısından değerlendirmektir. Sözü edilen kitabın alanında bir boşluğu değerlendirme umudu dile getirildikten ve ders kitaplarının üniversite eğitimi ile ilişkisine değinildikten sonra kitabın içeriği, başlık ve konu seçimi, konuların işlenişi ele alınmış ve söz konusu ders kitabının bilime ve eğitime katkısı konusunda büyük ölçüde olumsuz sonuçlara varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Tarih Eğitimi, 20. Yüzyıl, Ders Kitabı, Türkiye Tarihi, Dünya Tarihi

HISTORY TEXTBOOKS AND AN ASSESSMENT ON “*HISTORY OF TURKEY AND THE WORLD IN THE 20TH CENTURY*”

Abstract

This paper aims to examine in terms of the form and content and to assess from the perspective of the discipline of history and history teaching the textbook entitled *History of Turkey and the World in the 20th Century*, which was written by İbrahim Arslan and was published by İthaki Publishing House first in May 2015 in İstanbul. After noting the hope that this book might fill in the gap in the field and pointing to the relationship of text books to university education; I took up the content, selection of the title and the themes, and the way issues are covered, then reached to the conclusion that the reviewed book falls to a large extent short of contributing to the relevant scientific literature and educational practice.

Keywords: History Education, 20th Century, School Book, History of Republic of Turkey, Word History

1. Bir Ders Kitabı Olarak *20. Yüzyıl Türkiye ve Dünya Tarihi*

Sosyal bilimlerde son yıllarda yayıncılık alanında bir gelişme yaşadığımız gerçektir. Son derece nitelikli telif eserler yayınlanmakta ve Türkçeye çevrilmektedir. Özellikle Tarih alanında bu gelişme gözle görülür ölçüdedir. Bir taraftan Türk ve dünya tarihi ile ilgili eserler yayınlanırken, insanların tarihi romanlara olan ilgisi de artmıştır. Bu gelişme Tarih eğitimi alanında da yansımıştır. Bunun sonucu olarak nitelikli tarih eğitimi vermek, birçok yönüyle giderek daha fazla insanın ilgilendiği bir alan haline gelmiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
e-posta: ulvi68@hotmail.com

Son zamanlarda ders kitabı niteliğinde tarih kitaplarının yayını da bu gelişmeye paralel bir seyir izlemiştir.

Bu yazımızda İbrahim Arslan'ın yazdığı ve İthaki Yayınları'ndan çıkan *20. Yüzyıl Türkiye ve Dünya Tarihi* (2015) başlıklı kitap hakkındaki izlenimlerimize yer vermeye çalışacağız. Ancak bir tarih kitabı üzerine konuşurken bu kitap vesilesiyle tarih yazıcılığı üzerine bazı genel gözlem ve saptamalardan da söz etmek kaçınılmaz olmaktadır. İbrahim Arslan'ın kitabı, en başta bu konular üzerinde konuşmamıza olanak sağlaması bakımından değerlendirilmeyi hak etmektedir.

2. Ders Kitabı ve Üniversite İlişkisi Bağlamında *20. Yüzyıl Türkiye ve Dünya Tarihi*

Ülkemizde sayıları giderek çoğalan üniversiteler ve üniversite öğrencileri olgusu, başta eğitim kalitesinin korunamaması gibi diğer bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sorunların bir kısmı yapısal olup bunların üstesinden gelmek sadece üniversite çerçevesinde alınabilecek önlemlerle mümkün değildir.

Örneğin üniversite öğrencilerinin kitap okuma alışkanlıklarının geliştirilmesi, üniversite öğrencilerinin okudukları kitapların daha nitelikli olması, daha da önemlisi bu öğrencilerin fiziken kitaplara ulaşabilmesi ve kitaplardan yararlanabilmesi kısa vadede üstesinden gelinebilecek bir sorun değildir. Yeni kurulan birçok üniversitenin öğrencilerine sunabildikleri kütüphane hizmetleri son derece yetersizdir. Dahası Türkiye'nin görece olarak küçük nüfuslu kentlerinde kurulan birçok yeni üniversitede bulunan ve öğrencilerin, bu yerleşim yerlerinde sosyal yönden gelişmeleri için gerekli olan sinema, tiyatro, konser ve konferans salonu, kafeterya gibi olanaklar, son derece yetersizdir. Ancak en önemli sorunlardan biri de bu küçük kentlerin birçoğunda öğrencilerin yeni çıkan kitaplardan hemen haberdar olmalarını sağlayacak kitapçıların olmayışıdır. Bu durum birçok taşra üniversitesini, kentsel altyapıdan yoksun bıraktığı gibi üniversite öğrenciliği dönemi içinde gelişme şansı zayıf, görece düşük sosyal nitelikleri olan bir öğrenci profiline mahkûm etmektedir. Sonuçta üniversite, kavramsal olarak “evrensel” insan yetiştirme iddiasında olan bir kurum olduğu halde, bu üniversiteler, en fazla ulusal hatta yerel insan yetiştiren “site” ler olmaktadır.

Kitaplara ulaşmanın zor olduğu bu ortamlarda “ders kitabı” niteliğini taşıyan kitaplar, yani özellikle bir derse yönelik olarak hazırlanmış ve “bilgi verme” yönü öne çıkan kitaplar, en azından yukarıda sözünü ettiğimiz boşluğu doldurma yönünde kısa vadeli bir çözüm olarak öne çıkmaktadır.

Aslında “ders kitabı” çerçevesi ya da kavramı ile “üniversite” kavramının çok uyuştüğundan söz edemeyiz. Bu uyuşmazlık, üniversite ile okul kavramı arasındaki uyuşmazlıkla ilgilidir. Okul, çok kısaca bir devletin ya da toplumun üyelerini biçimlendirip, bir anlamda kendine kattığı kurumlar olarak nitelendirilebilir. Çünkü devlet olarak örgütlenmiş her toplum bilgiyi ve kendini yeniden üretecek donanımı gelecek kuşaklara aktarmak zorundadır. Bu durum devletin kendi iç sürdürülebilirliğiyle ilgili bir eğitim faaliyetine temel sağlar.

Buna karşılık, üniversite kavramı, adı üstünde insanların “evrensel” bilginin etkilerine açık olduğu ve kendi kendilerini biçimlendirdikleri, bir başka deyişle “birey” oldukları kurumlardır. Çünkü her devlet dünya dediğimiz gezegen üzerinde diğer devletlerle bir arada bulunur. Dolayısıyla kontrol ettiği topraklar içinde yaşayan insanları okul dediğimiz kurumlarda “eğitmek” zorunda olsa da, daha temel bir çaba göstermek zorundadır: Devlet öncelikle var olmak ve kalıcı olmak durumundadır. Bütün politik mekanizmanın temelinde bu yatar.

Bu bakımdan üniversitelerde bile her ne kadar “ders” adı korunuyor olsa da ders veren kişi, bilgiyi bir anlamda “hap” biçiminde sunan kişi değildir. Üniversite hocasının dersleri, bir anlamda küçük konferanslar olarak ve çoğunlukla da insan zihninde var olan duvarların yıkılması, evrensel bilgiye giden yolda insanların kafalarında yeni yolların, yeni yönelimlerin, yeni ufukların açılması için uygun fırsatların yaratılması süreci olarak değerlendirilmelidir. Bu açıdan bilgilendirme, insanların kafasının içinde bir kutu varmış ve sanki ders ve ders anlatan aracılığıyla o kutunun tıka basa doldurulması mümkün olacakmış gibi, bir bilgi depolanması süreci olarak algılanmamalıdır. Hâlbuki böyle algılandığı için bu tek yanlı ve tek boyutlu “bilgilendirme” eylemi hep yakındığımız ezberlemeye dayalı sürece dönüşmektedir. Bunun en somut sonucu olarak öğrencilerin ellerinde, dersin içeriği ile ilgili kitaplar yerine sadece sınavlara hazırlık için kullanılan fotokopi kâğıtlarının olması gösterilebilir. Bunun yerine kitapları mutlaka ikame etmek zorunludur.

Üniversite eğitimi, bilgili insan yetiştirmeye yönelik değil, bilmeyi bilen insanların var edildiği bir süreç olarak düşünülmelidir. Bu bakımdan “ders kitabı” (çerçevesi/kavramı), bir ara aşamadır ve kitaplara kapı açan, bu geçişi kolaylaştıran araç olarak düşünülmelidir. Buna ek olarak, ders kitapları, üniversite öğrenimi sürecinde, sadece başka kitaplara yol açıcı nitelikleriyle ve birey olmaya giden yolda, araştırmayı, sorgulamayı, kurcalamayı, soru sormayı, var olan yanıtları şüphe süzgecinden geçirip yeni yanıtların peşine düşmeyi, yeni yöntem ve kavramların arayışı ve deneyişi içinde korkusuz

olmayı öğrenmemize yardımcı olduğu ölçüde değer kazanırlar. Kuşkusuz düşünce açısından özgüven kazanmış birey, sosyal ilişkilerde de seçici olmayı, bir arada olabilmenin koşullarını, gerekliliklerini öğrenecektir. Dolayısıyla bilmeyi bilmek, düşünmeyi bilmek, birey olmak, üniversite eğitiminin asıl gerekliliğidir ve her şey, her çaba, her ders, her sınav sorusu, buna hizmet ettiği ölçüde değerlidir. Bu açıdan bir üniversite öğrencisinin derste öğrendikleri kadar kantinde ve kafeteryada, kitapçıda ya da sinemada, oturup kalkarken, konuşurken ve tanışırken yaşadığı pratikler de bu özgüvenin oluşumunda pay sahibidir.

Tek başına bir derse özgü ders kitabı ile bütün yolu tamamlamak şüphesiz olanaksızdır. Ancak ucu bucağı olmayan kitap okyanusu içinde üniversite öğrencisini tek başına bırakmak da doğru olmaz. Dolayısıyla ders kitaplarını ve konunun diğer tamamlayıcı araçlarını bir bütün olarak değerlendirmek gerekir.

İbrahim Arslan'ın yazdığı *20. Yüzyıl Türkiye ve Dünya Tarihi* başlıklı kitap, konusu ile ilgili derslerde, kaynak kitap olarak kullanılma adına önemli bir girişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Önemli bir yayınevi tarafından çıkartılması bile belli bir iddianın varlığını ortaya koymaktadır.

Kitap büyük boy ve renkli olarak hazırlanmış, görüntü olarak özenli bir baskı izlenimi vermektedir. Eser klasik bir ders kitabı biçiminde 5 ünite olarak bölümlendirilmiş. Bunun dışında başta bir "Ön Söz" ve sonda da bir "Kaynakça" bulunmaktadır. Her ünitenin başında o ünite içindeki konular sıralanmaktadır. Böylece her ünite başında öğrencinin o ünitenin hangi konuları içereceğini önceden öğrenmesi amaçlanmış. Ancak burada biçimsel olarak ilk dikkatimizi çeken, İçindekiler başlığı altında iki tane "III. ÜNİTE" olması. Açıkça "İçindekiler" bölümünde "IV. ÜNİTE" unutulmuş. Bu tür eserlerde mutlaka böyle basit hatalara ve eksikliklere karşı duyarlı olmak gerekiyor.

İkinci dikkat çeken nokta, kitabın başındaki "İçindekiler" bölümünde verilen alt başlıklar ile belirtilen sayfalardaki başlıkların birbirine çok uymamasıdır. Metinde yer alan alt başlıkların, "İçindekiler" kısmında yer almaması, daha önemlisi ilgisiz başka alt başlıklar kullanılması okuyucuyu yanıltmaktadır. Örneğin 2. ve 3. Ünite de içindekiler kısmında olmayan farklı bölümler ve ara başlıklar kullanılmış. Kitabın konuları ele alışı ile ilgili genel yaklaşımı da sorunlar içeriyor. Özellikle kitap, kapsam olarak, içerik olarak, başlığı ile örtüşüyor mu, sorusuna bile genel olarak evet diye yanıt

verilemiyor. Gerçi kitaptaki konular 20. yüzyılı “Uzun Yirminci Yüzyıl”¹ olarak değerlendirip Sanayi Devrimi gibi erken bir noktadan başlatıyor. Fakat kitapta bu noktanın bir anlamda siyasal izdüşümü olan Fransız Devrimi’ne hiç yer ayrılmamış. Dolayısıyla Sanayi Devrimi ve Sömürgecilik konularına değinilip birden Birinci Dünya Savaşı’na atlanmış. Bu noktada işler karışıyor. Çünkü 20. yüzyılı Birinci Dünya Savaşı ile başlatmak farklı bir tercihi, “Kısa Yirminci Yüzyıl”² kavramı ile işaretlenen yaklaşımı yansıtır. 20. yüzyıl’ı her kavrayış denemesinde bir tercih yapmak zorunda kalınmaktadır. Birinci seçilirse-ki İbrahim Arslan öyle yapmış- ana eksen (tek eksen değil) siyasal tarih olan bir çalışmada Sanayi Devrimi denilip birden 1.Dünya Savaşı’na atlamak yanlış olur. Çünkü 20. yüzyıl, adı üstünde takvimde 1900-2000 yılları arasındaki bir süreyi işaret eder. Bu durumda Fransız İhtilali ve sonrasındaki gelişmelerle 1900 ile 1914 arasına da değinilmek durumundadır. “Kısa Yirminci Yüzyıl” anlayışı temel alınacaksa o zaman Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali, çok üzerinde durulacak konular olmayabilir. Bu durumda 20. yüzyıl 1914 ile başlar ve Sovyetler Birliği dağılınca biter. Yazarın burada *biraz o, biraz bu*, anlayışını kullanarak “Uzun Yirminci Yüzyıl” olarak yola çıktığı kitabında 2001-2002 yıllarına kadar geldiği görülmektedir. Ama yazarın 1900-1914 yılları arasına hiç değinmemiş olması büyük bir eksiklik oluşturmaktadır. Bunun dışında doğrudan takvimi esas alıp 1900-2000 arasını da inceleyebilme seçeneği vardı.³

¹ “Uzun Yirminci Yüzyıl” yaklaşımına bir örnek olarak bkz. Giovanni Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*, Çev.Recep Boztemur, İmge Yayınları, Birinci Baskı, Mayıs 2000. Kitap genel olarak 20. yüzyılı kavrama arayışını 19. yüzyılın 2. yarısına kadar geriye götürmektedir. Bkz. Arrighi, *a.g.e.*, s. İx.

² “Kısa Yirminci Yüzyıl” yaklaşımına örnek olarak bkz. Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, Çev. Yavuz Alogan, Everest Yayınları, 3.Baskı, Nisan 2007. Hobsbawm kitabının önsözünde “1914’ten Sovyet çağının sonuna kadar yaşanan Kısa 20. yüzyıl’ı bir tarihsel perspektif içinde ele almanın artık mümkün olduğunu düşünüyorum;” demektedir. Hobsbawm, *a.g.e.*, s.viii.

³ 20. yüzyılı doğrudan takvimi esas alarak 1900’den başlatan bir çalışma olarak bkz. Görsel 20. Yüzyıl Genel Kültür Ansiklopedisi, Görsel Yayınlar Ansiklopedik Neşriyat Ticaret ve Sanayi A.Ş. Yayını, İstanbul, 1984. Açılış Maddesi “Dünya Yeni Yüzyılı Paris’te Karşılıyor”dur ve 1900 yılındaki Paris Dünya Fuarı hakkındadır. Burada geriye dönüşle tarihin o noktasına bizi getiren siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmeler bir anlamda özetlenmektedir. Bkz. *a.g.e.*, s. 13-20. Tarihsel anlatıma başlangıç seçerken doğrudan dönemselleştirmeye vurgu yapacak noktayı seçmek ve sonra uygun geri dönüşlerle o başlangıç noktasını belirlemenin kurgusal açıdan en uygun yöntem olduğuna burada işaret edelim. Bu yaklaşım en güzel örneği Atatürk’ün *Nutuk* (1927) adlı eseridir. Atatürk bu eserinde başlangıç noktası olarak 19 Mayıs 1919’u seçmiştir. Bu dönemselleştirme açısından mükemmel bir seçimdir. Başlangıç cümlesi “1919 yılı Mayısının 19’uncu günü Samsun’a çıktım” şeklindedir. Ancak hemen ardından gelen cümle çok özlu bir geçmişe dönüşle o günü hazırlayan gelişmelere kısa bir dokunuş sağlamaktadır. Bu kurgusal anlamda en iyi başlangıç oluşturma yöntemidir diye düşünüyoruz. Aksi halde geçmişe doğru

Kitap bu haliyle okuyucuda “Seçme Konularla 20. Yüzyıl” incelemesi izlenimi uyandırmaktadır.

Tarihte dönemselleştirme (ya da periyodizasyon) kaçınılmaz bir temel yaklaşımdır. Bu yapılmazsa karşılaştırma yapılamayacağı için olaylar, anlamlı gelişme düzlemine oturtulamaz. Dolayısıyla hiçbir tarihsel olay hiçbir biçimde başlayamaz ve sonlanamaz. Takvim, dönemselleştirmede en güvenilir araç olmakla birlikte “anlamlı” tarihsel olayları başlangıç ve son olarak kullanarak “anlamlı” parantezler oluşturmak esastır. “20. Yüzyıl” deyimini, zamansal olarak bizden (şimdiden) uzaklaştıkça (geride kaldıkça) anlamlı bir parantez olmaktan da uzaklaşmaktadır. Ne zaman başladığı ve bittiği tartışması uzun bir süre devam edecektir. Bunun en önemli nedeni, insanlığın kendini çözümleme konusundaki yazınsal üretiminin artmasına paralel olarak giderek daha küçük parantezlerle çözümleme yapma eğiliminde olmasıdır. Örneğin “Ortaçağ” kavramı, uzunluğu itibarıyla anlamlı bir bütün olmaktan hızla uzaklaşmaktadır.⁴

“20. Yüzyıl” deyimini bile, “Yakınçağ” parantezinin yeterli çözümleme gücü içermemesinin bir ürünü sayılabilir. Onu bu daha büyük parantezden çekip çıkararak en önemli unsur, kanımızca, biri “soğuk”, diğer ikisi bu durumda “sıcak” olarak adlandırmak zorunda kalacağımız üç “Dünya Savaşı” içermesidir. Ancak bu giderek kısalan parantezlerle (dönemleştirmelerle) analiz yapmak, örneğin Ortaçağ gibi yaklaşık 1000 yıllık bir dönemi bu parantezlerin yanına bu uzunluğuyla koymamıza engel olur. Dolayısıyla günümüze yaklaştıkça dönemlerin giderek daha kısa parantezlerle belirlendiği bir çağda, geçmişe yönelik olarak da giderek daha kısa dönemselleştirme denemelerinde bulunulması gerektiği (bulunmak zorunda kalındığı) söylenilebilir.⁵

birbirine neden sonuç ilişkisi ile bağlı bütün tarihi olayları, birbirinden kopartarak değerlendiremeyeceğimiz korkusu ile gereğinden fazla geri gitmek tehlikesi baş gösterir.

⁴ Örneğin Jacques Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı* adlı eserinin hemen giriş kısmında 10. ve 13. yüzyıllar arası dönemi “Ortaçağın Orta Dönemi” olarak adlandırır. Bkz. Jacques Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, Çev. Hanife Güben, Uğur Güven, Doğu Batı Yayınları, Ekim 2015, s. 15. Yine Le Goff, Ortaçağ’ın “kalbi” dediği yılları, 1000’ yılından kara vebanın Avrupa’ya musallat olduğu 14. yüzyılın ortasına kadar olan dönem olarak niteleyerek, 3. yüzyıldan 19. yüzyılın ortasına dek uzanan “uzun” Ortaçağ dönemleştirmesi yapmaktadır. Bkz. Le Goff, *a.g.e.*, s. 17.

⁵ Ancak 21. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan gelişmelerin sonucunda yazılacak tarihin ve kullanılacak yeni çözümleme ve kavramların, 20. yüzyılın sabitliklerini çok hızlı bir biçimde eritip, onu, 19. yüzyıl parametreleriyle ele alınması daha mümkün bir yakınlığa (geriye) itmesi de mümkündür. Bu durumda, 21. yüzyılda yaşanacak gelişmelere paralel olarak ortaya çıkacak yönetsel/kavramsal “sıçrama”, bir bakıma 20. yüzyılı, “Uzun 19. Yüzyıl” gibi yeni ve büyük bir paranteze katma eğilimini de beraberinde getirebilir. Bu durumda dönemselleştirme parantezlerinin giderek küçülmesinin getirdiği anlamsızlığın bir noktadan sonra kendi zıddını yaratacağından

Aslında bu giderek daha küçük birimlerle analiz olarak adlandırılabilir bakış açısının, sadece tarih alanında ortaya çıkmadığı, ulus-devlet gibi birimleri bile fazla büyük bulup etnik ve bölgesel yaklaşımlara ağırlık veren siyasi analizlerle, örneğin “Karadeniz Bölgesi”ni fazla uzun bulup Batı, Orta ve Doğu gibi üç parçalı coğrafya birimi çıkartan ya da bilim dalları arasından giderek daha spesifik uzmanlık alanları oluşturan anlayışta olduğu gibi, birçok alanda karşılaşılan bir eğilim haline geldiğinden söz edilebilir. Nereye bakılırsa bakılsın analiz kümesinde bir küçülme ya da daralma söz konusu olabilmektedir.

İncelenen kitaba dönülecek olursa, ilk bakışta biçimsel anlamda bugüne kadar alışılan kavramlara ve sınırlamalara ağırlık veren bir kurgulama ile karşı karşıya olunduğu söylenebilir. Buna karşılık kitabın içerik, görsel malzeme ve diğer sunuş tercihleri bakımından yukardaki eleştirilere göre biraz daha olumlu bir görüntü çizdiğine şüphe yoktur.

Öncelikli olarak kitapta kronolojik bir akışın gözetildiğinden söz edilebilir. Ancak her şeye rağmen hem Birinci Dünya Savaşı’nın hem de İkinci Dünya Savaşı’nın bu akışta yeterli doygunlukta işlenmediği görülmektedir. 20. Yüzyılı bu kadar derinden etkilemiş bu iki önemli olayın biraz daha derinlemesine işlenmesi gerekmektedir. Genelde siyasi tarih ağırlıklı bir tarih yazımının ve anlatımının ağır bastığı eğitim dünyamızda, bu eksikliği gidermek kaygısı ile kaleme alınan eserler, siyasi tarihi besleyen alanları öne çıkarayım derken ana damarı göz önünde bulundurmaya yer yer ihmal edebilmektedir. Tarihi, bütün çok yönlülüğü içinde vermeyi düşünen eserlerin, askeri tarih alanını bir anlamda geçiştirmeye çalışma eğilimi ya da konular arasında dengesizlik yaratacak kısalık-uzunluk tercihleri daha sık karşımıza çıkabilmektedir.

Bu kitapta ise özellikle askeri tarihin ve iki dünya savaşının askeri boyutlarının yeterince işlenmediği hemen göze çarpıyor. Önsöz ve kaynakçayı çıkardığımızda yaklaşık 200 sayfalık bir kitapta Birinci Dünya Savaşı’nın Avrupa cephelerine sadece yarım sayfa ayrılmışken Nürnberg mahkemelerine ve yargılananlara 4 sayfa ve sonrasında köy enstitülerine 3 sayfa ayrılması normal kabul edilemez. Temel ilke, daha önemli olana daha çok yer ayırırken, daha önemsiz konulara daha az yer ayırmaktır. Üstelik kitabın diziliminde kronolojik olarak yakın dönemlere ait olsalar ve ekler başlığı altında toplansa da birdenbire Nürnberg Mahkemeleri konusundan Türkiye’deki Köy

da söz edebiliriz Buna göre, 21. yüzyılın ikinci çeyreğine doğru böyle bir gelişmenin yaşanması muhtemeldir.

Enstitülerine atlamak kurgusal olarak kötü bir tercih olarak görülebilir. Buna ek olarak Almanların gerçekleştirdiği ve 2. Dünya Savaşı'nın en önemli askeri harekâtlarından biri olan Barbarossa harekâtı bir sayfada, bu harekâttan önce gerçekleştirdikleri Balkan harekâtı ise sadece 9 kelime ile aktarılmış (aşağıdaki cümlede altı çizili sözcükler). O cümle şöyle:

“Almanya, Romanya, Bulgaristan ve Macaristan’ı yanına çekip, Yugoslavya ile Yunanistan’ı da işgal ederek Türkiye sınırına dayandı.” (s.46)

Bu bir tarih kitabında kabul edilebilir bir aktarım değildir. Çünkü yaşanan bu tarihsel olay bu kadar önemsiz değildir.

Bir başka nokta da şu: Bir tarih kitabı olayları verirken her an tarih bilgisi vermelidir; özellikle önemli tarihi olayların. Örneğin, Barbarossa harekâtı (s.47) ya da Japonya'nın Pearl Harbour baskını gibi olaylar 20. Yüzyılın gidişatını etkilemiş olaylardır. Bu iki olayın da hangi gün olduğu bilgisine, tıpkı yukarıda söz ettiğimiz Almanya'nın Balkan harekâtı gibi, kitapta verilmemiş. Yine örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nin Vietnam Savaşı'na katılımı için şöyle bir bilgi var kitapta:

“Bunun üzerine Kuzey Vietnam, ABD'nin Tokin Körfezi'nde bulunan gemilerine saldırdı. 1965'te ABD, Kuzey Vietnam'ı bombalamaya başlayınca Vietnam Savaşı başlamış oldu.” (s. 131)

Burada da yine ay ve gün bilgisi bulamıyoruz. Bir ders kitabında her tarih bilgisi öğrencilerin ezberlemesi için bulunmaz. Dolayısıyla ezbercilikten kaçınmak için bile olsa tarih bilgisini gizlemek doğru değildir. Aynı şey Kore Savaşı'nın aktarımında da geçerlidir. Orada da ifade şöyle:

“1950'de Güney Kore'nin sınır ihlali yaptığını öne süren Kuzey Kore saldırıya geçti; böylece Soğuk Savaş Dönemi'nin sıcak çatışmalarından biri olan Kore Savaşı başlamış oldu.” (s.101)

Tarih kitabında tarih bilgisi, özellikle önemli olayların tarihi, olayların takibi ve neden-sonuç ilişkisini kavramak için mutlaka olmalıdır. Tarih bilgisinin verilmesi, sadece belli bir olayın takibi için değil, o sırada olan bütün diğer dünya olaylarının, seçilip aktarılan o olayla ne ölçüde etkileşimi olduğunu ortaya koymak açısından gereklidir. Bunu sağlamak ancak olayların tam tarihinin verilmesi ile mümkündür. Yukarıdaki örnekten devam edersek Kore Savaşı'nın 1950'nin hangi ayında başladığını ve Demokrat Parti'nin Türkiye'de hangi ay iktidara geldiğini, seçimlerin 1950'nin hangi ayında yapıldığını, bilemediğimiz için (s.110'daki ifade şöyle: “1950 seçimlerinde DP %52, 67 oy ile 487 sandalyenin 415'ini kazandı.”) Kore Savaşı başladığında Türkiye'de iktidarda hangi parti vardı bilemiyor durumuna düşüyoruz.

Kronoloji bu tür gereksinimleri karşılamak için var ve her ciddi tarih kitabında bu tür özel kronolojiler vardır.⁶

⁶ Son yıllarda yayınlanan nitelikli Tarih kitaplarının hemen hepsinde kronolojik bilgi ek olarak bulunmaktadır. Örneğin Suzan Wise Bauer'ın *Antik Dünya* başlıklı çalışmasında da onu izleyen *Ortaçağ Dünyası* ve *Rönesans Dünyası* adlı ansiklopedik kitaplarında da "Zaman Çizelgesi" başlığıyla hemen her bölümün ardından üstelik ülke ülke ya da bölge bölge karşılaştırmalı kronolojik akışlar verilmiştir. Bkz. Suzan Wise Bauer, *Antik Çağ*, Çev. Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, Birinci Baskı, Kasım 2013, Suzan Wise Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, Çev. Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, Birinci Baskı, Nisan 2014, Suzan Wise Bauer, *Rönesans Dünyası*, Çev. Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, Birinci Baskı, Aralık 2014. Sadece siyasi Tarih esaslı kitaplar için değil tarihin bir döneminde ekonomik, kültürel, sanatsal, eğitim, düşünce gibi temel alanlardaki gelişmeleri ele alan kitaplarda da kronolojik bilgiler verilmiştir. Örneğin Umberto Eco'nun editörlüğünde yayınlanan ve Türkçeye de çevrilen "Ortaçağ" başlıklı ansiklopedik tarih ciltlerinde de cildin temasına uygun olarak ve en başta ve sonda olmak üzere dönemin kavranmasına hizmet eder nitelikte, "Tarih" yanında "Felsefe, Bilim ve Teknik", "Görsel Sanatlar", "Edebiyat ve Tiyatro", "Müzik" gibi başlıklar altında ve hem ön hem arka cilt kapaklarının iç tarafında kronolojik bilgiler verilmiştir. Bkz. Umberto Eco (Ed.), *Ortaçağ, Katedraller, Şövalyeler, Şehirler*, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Yayınları, Birinci Baskı, Eylül 2014, Umberto Eco (Ed.), *Ortaçağ, Barbarlar, Hıristiyanlar, Müslümanlar*, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Yayınları, Birinci Baskı, Şubat 2014, Umberto Eco (Ed.), *Ortaçağ, Keşifler, Ticaret, Ütopyalar*, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Yayınları, Birinci Baskı, Kasım 2015, Umberto Eco (Ed.), *Ortaçağ, Şatolar, Tüccarlar, Şairler*, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Yayınları, Birinci Baskı, 2016. Kronolojiye her alt bölümün başında ve konunun içeriğine göre yer veren ders kitabı niteliğinde başarılı bir diğer tarih çalışması için ayrıca bkz. Merry E. Wiesner-Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*, Çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 11. Baskı, Şubat 2012. Ders kitabı olarak hazırlanmış bir diğer kitapta ise kronolojik bilgiyi resimli olarak kitabın sonunda bulmak mümkündür. Bkz. Hendrik Willem van Loon, *Gençler İçin Uygarlık Tarihi*, Çev. Seda Çingay, Say Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2013. Bir kültür tarihi çalışması içinde dahi kronolojiye rastlamak mümkündür. Bkz. Julia M. H. Smith, *Roma'dan Sonra Avrupa Yeni Bir Kültür Tarihi 500-1000*, Çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, Birinci Baskı, Ocak 2013, s. 430-440. İlginç bir tematik kronoloji örneği olarak Ortaçağ'ın belli başlı savaşlarını mümkün oldukça gün, ay ve yıl olarak veren "Savaş Kronolojisi" için bkz. C.W.C. Oman, *Ok, Balta ve Mancınık, Ortaçağ'da Savaş Sanatı, 378-1515*, Kitap Yayınevi, Çev. İsmail Yavuz Alogan, 4.Baskı, Aralık 2013, s.126-128. Kronolojiyi bölgelerle ilgili bilgiyi karşılaştırmak için kullanan bir çalışma için ise bkz. Henk Boom, *Büyük Türk Muhteşem Süleyman'ın İzinden 1494-1566*, Kitap Yayınevi, Çev. Lon Mutlu Briet, Gül Özlen, Birinci Baskı, Kasım 2012, s.306-310. Son zamanlarda Osmanlı İmparatorluğu hakkında hazırlanmış en önemli ansiklopedik çalışma olarak değerlendirebileceğimiz 4 Ciltlik Türkiye Tarihi'nde de kronolojik listelere yer verilmiştir. Örneğin 1071-1453 arasını işleyen 1. Ciltte "kitabın başında yer alan "Kronoloji" başlığı altında, dönemin aktörleri olarak Selçuklular, İlhanlılar, Beylikler ve Bizans başlıkları ile daha çok siyasi liderler çerçevesinde bir listeleme yapılmıştır. Niyet iyi olmakla birlikte kronoloji yapısının yukarıda sözü edilen verilen Suzan Wise Bauer'ın eserlerinde olduğu gibi Avrupa ayağını da içeren ve yatay karşılaştırmaya uygun tablolar biçimde, daha gelişmiş bir kronoloji, daha uygun ve bu kapsamlı esere daha çok yakışan bir çalışma olurdu. Bkz. *Türkiye Tarihi 1071-1453, Bizans'tan Türkiye'ye*, Çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, Birinci Baskı, Ekim 2012, s.14-17. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Özellikle genç okuyucu ya da öğrenci kesimine yönelik hazırlanmış tarih kitaplarında kronolojik bilgiyi eksik bırakmamak gerekir.

Kronolojik bilgi, Türk tarih yazımında en önemli eksikliklerden biridir. Çünkü tarihte hiçbir olay kendi başına, diğer bölgelerde ve diğer alanlarda olup bitenlerden bağımsız olarak gerçekleşmemiştir. Bu etkileri (etkileşimi) görmek, hesaba katmak ve her biri farklı düzlemde akan birçok (tarihsel) olayın birbiri ile muhtemel neden-sonuç ilişkilerini değerlendirebilmek için basit de olsa kronolojik bir listeleme gerekir. Bu eksiklik, her olayın kendi başına başlayıp sonuçlanan izole bir yapı olarak algılanma tehlikesini içerir. Özellikle sorgulayıcı ve eleştirel bir bakış kazanmasını beklediğimiz tarih öğrencileri için, karar alıcı pozisyonunda bulunan tarihi kişiliklerin eylemlerinin, hangi diğer tarihsel olaylarla ilişkilendirilebileceğinin yanıtını en kısa yoldan kronolojik bir bilgi ile verebiliriz. Dolayısıyla mutlaka gün, ay, yıl biçimindeki tarih bilgisini mümkün olduğunca vermek ve sonrasında küçük bir kronoloji eklemek esas olmalıdır. Böylelikle ele alınan ya da anlatılan tarihin dikey akışı (başlangıç-gelişim-son) ile bu tarihsel akışı yatay ilişkilendirme, (o olay olurken yan tarafta neler oluyordu?) bir bütünlük oluşturabilir. Bu durum ezberleme yerine kavrama yetisini uyaran bir etken olacaktır.

Kronoloji hazırlama ile birlikte tarih yazıcılığında karşımıza çıkan diğer eksiklikler harita kullanımı ve tablolaştırmadır. Bunun dışında fotoğraf ve her türlü görsel malzeme, tarih yazımını tekdüzelikten ve sıkıcılıktan kurtaracaktır. Özellikle tarihle ilk kez karşılaşacak kuşakların tarihi sevmeleri için bu tür malzemenin bolca, ama işlevsel olarak kullanımı önemlidir. İncelenen ders kitabında ise bütün bu görsel malzeme kitabın boyutlarıyla orantısız olarak çok küçük boyutlarda, neredeyse kitaba serpiştirilerek kullanılmış. Tarihi dönemi kavrama amacıyla kullanılan örneğin “Germinal” adlı bir film afişi, Sanayi Devrimi ile ilgili bölümde kullanıldığı gibi (s. 5) kitabın sonraki sayfalarında, Bolşevik İhtilali’nin anlatıldığı bölümden sonra, Lenin Dönemi ve Stalin Dönemi başlıklarının olduğu bir sayfada tekrar kullanılmıştır (s. 19). İlk kullanımda bir film olarak söz edilmiş olması da yeterli değildir. “Germinal” deniliyorsa, bunun 1840-1902 yılları arasında yaşamış ünlü Fransız yazarı Emil Zola tarafından 1885’te yayınlanan çok ünlü bir roman olduğunun, kısaca belirtilmesi gerekir. Üstelik 5. sayfadaki küçük resmin altında “*Yönetmenliğini Claude Berri’nin yaptığı Fransa’daki kömür ocaklarında çalışan işçilerin dramatik yaşamlarını anlatan Germinal filmi izlenebilir*” notu var. Öğrenciye film izlemesi önerilirken, ana malzeme olarak kitap ve özellikle roman okuması için onu mutlaka özendirmek gerekmektedir. Görsel malzemeye evet ama eğitim-öğretimin ana faaliyeti her zaman okumaktır. Özellikle üniversite öğrencisi, üniversite öğrenciliği ile kitap okumayı adeta özdeşleştirmelidir. Hele ki tarih öğrencisi, belki de okuma yükü en fazla olan öğrenci kesimi olarak, mutlaka okumaya yönlendirilmelidir. Bu açıdan her kaliteli ders kitabının konu ile ilgili

kısa bir okuma listesi sunması ve dönemin ruhunu, insan malzemesini yansıtan romanların, özellikle klasik romanların, bu okuma programının mutlaka bir parçası olması gerekmektedir. Her ne bölümde okuyor olursa olsun, bir üniversite öğrencisi Dostoyevski ile tanışmamışsa, örneğin *Suç ve Ceza*'yı okumamışsa alacağı diploma eksiktir. Oysa incelenen ders kitabında öğrenciye, “oku” yerine “seyret” önerisinin getirildiği görülmektedir. Bu da tarih öğretimi açısından hatalı bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Kitapta haritaların kullanımı ilk bakışta yeterli görünse de görsellerin boyutu, olayı kavramak için yeterli değil. Kitapta kullanılan birçok haritanın neredeyse süs denilebilecek küçüklükte olduğu göze çarpmaktadır. Haritaların bir tarih kitabında, özellikle de tarih ders kitabında, daha verimli ve okunabilir olacak ölçüde büyük olması gerekmektedir. Örneğin kitabın 32. sayfasında kullanılan “Sevr Antlaşması’na göre Türkiye” alt başlıklı haritadaki sınırlara ve renklere ait bilgilendirme notlarının okunması büyüteçle bile mümkün değildir. Aynı biçimde 43. sayfadaki Almanya’nın Versay Antlaşması ile kaybettiği toprakları gösteren haritanın notları İngilizce verilmiştir. Bu haritanın da İngilizce bir internet kaynağından alınmış olması büyük olasılıktır. En azından İngilizce bilmeyenler için notlar Türkçe olarak hazırlansaydı çok daha faydalı olurdu. Bunun yanında fotoğraf kullanımının nispeten daha iyi olduğu görülmektedir. Kitabın en azından “geçer not” aldığı noktalardan birinin, fotoğraf kullanımı olduğu söylenebilir. Fotoğraf makinasının icadı, tarihi olayların belgelenmesi açısından çığır açıcı bir gelişmedir. Fotoğrafının kullanıldığı dönemlerden söz edildiğinde, bir tarih kitabında, kesinlikle uygun fotoğraflardan yararlanmak gerekmektedir.

Kitapta yeri geldiğinde şema ve grafiklerden de yararlanılmış. Ancak örneğin Birleşmiş Milletler hakkında bilgi verilirken editoryal anlamda çok tuhaf bir seçim yapılmış. Örgütün işleyiş şeması ile örgütün kuruluş öyküsü ve bağlı organların işlevleri farklı sayfalarda verilmiş. Ayrıca aynı kurumdan 56. sayfada “Birleşmiş Milletler Teşkilatı”, 57. sayfada ise “Birleşmiş Milletler Örgütü” diye söz edilmesi kullanılan terimlerin devamlılığı konusuna dikkat edilmediğini göstermektedir. Aynı çift kullanım 43. sayfada da karşımıza çıkıyor. İkinci Dünya Savaşı’nda Müttefik cephede yer alan ülkeler sayılırken “Sovyet Rusya” kullanımı tercih edilirken, hemen altta “Sovyetler Birliği” kullanımının varlığı bu dikkatsizliğin bir diğer kanıtı.

Ancak bu kitabın en önemli eksikliklerinden biri, 20. yüzyılı kapsama iddiasında olan bir tarih kitabının Türk Millî Mücadelesi gibi büyük bir olaya yer ayırmamasıdır. “20. Yüzyıl Türkiye ve Dünya Tarihi” adını (ve iddiasını) taşıyan bir kitapta “Türk Kurtuluş Savaşı ya da “Millî Mücadele” başlığının olmaması kendi için büyük bir çelişki oluşturmaktadır. Konular arasında 1.

Ünite içinde B/5 alt başlığını oluşturan “1. Dünya Savaşı’nın Sona Ermesinden Sonra İmzalanan Barış Antlaşmaları” dan, H bölümünü oluşturan “Atatürk Dönemi Dış Politika” başlığına kadar olan kısımda Millî Mücadele’ye yer verilmediği görülmektedir. Bu noktada birçok konuya özetle yer verilmiş olduğu gibi Millî Mücadele’ye de değinilebilirdi. Türk ulusal kurtuluş mücadelesi olmadan bir 20. yüzyıl tarihi düşünülemez. Bu yaklaşımın yazarın tercihi mi yoksa editoryal bir inisiyatif mi olduğu bilinmemekle beraber, konuyla ilgili, ortada büyük bir ihmalin olduğu da gerçektir. “20. Yüzyıl Türkiye ve Dünya Tarihi” adını taşıyan bir kitapta Atatürk’ün adının sadece bir iki yerde geçmesi ve doğrudan onunla ilgili olmayanlar da dâhil sadece 2 fotoğrafının kullanılması bir diğer önemli eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

Kitabın kapak rengini ve kapaktaki görsellerin seçiminde de yanlışlıklar olduğu muhakkak. Kapak için seçilen 3 ayrı resim de 20. yüzyılın temsili adına hayal kırıklığı yaratacak yetersizlik ve özensizlikte. Bir diğer nokta da içindekiler bölümündeki maddeleştirmelerle ilgili. Roma rakamı, büyük harf, rakam biçiminde belirlenen konu hiyerarşisi içinde alfabenin bütün harfleri sırayla kullanılırken? Türk alfabesinin bazı harfleri (Ç, Ş, vb.) kullanılmamış. Kaynak kullanımına baktığımızda ise büyük bir eksiklik ve özensizlik var. Kaynakçanın zayıflığı bir tarafa, yazarların soyadına göre A’dan Z’ ye doğru sıralanması bile yapılmamış. Örneğin çokça yararlanıldığı anlaşılan Sina Akşin’in eserleri karışık bir biçimde dağıtılmış. Bu bakımdan akademik manada hiçbir özenin olmadığı anlaşılıyor.

3. Sonuç

İbrahim Arslan’ın yazdığı ve “20. Yüzyıl Türkiye ve Dünya Tarihi” adıyla yayınlanan (İthaki Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, Mayıs 2015), büyük boy, 216 sayfalık kitap görünüş ve içeriğinin ilk anda sunduğu iddia ve albeniye karşılık hemen her yönden büyük eksiklikler taşıdığı muhakkak. İyi niyetle yola çıkılıp belli bir emek harcanarak hazırlanmış olduğu aşikâr. Fakat yer yer okuyucuda, amatörce hazırlandığı, gerekli editoryal inceleme ve eleştiri sürecinden geçirilmediği ve konunun uzmanlarının elinin değmediği izlenimi uyanmaktadır. Akademik perspektiften ziyade popüler tarih anlayışına kayarak hazırlanmış üniversite öğrencilerine yönelik böylesi kitapların yazılmış olması Türk yayıncılığı açısından olumlu olmakla birlikte “öğrenciler daha iyisini hak emiyor mu?” sorusunu da beraberinde getirmektedir.

Kaynakça

Görsel 20. Yüzyıl Genel Kültür Ansiklopedisi, (1984),Görsel Yayınlar Ansiklopedik Neşriyat Ticaret ve Sanayi A.Ş Yayını, İstanbul.

Arrighi, Giovanni; (2000), *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*, Çev. Recep Boztemur, İmge Yayınları, Birinci Baskı.

Arslan, İbrahim; 20. Yüzyıl Türkiye ve Dünya Tarihi, (2015), İthaki Yayınları, 1.Baskı, İstanbul.

Bauer, Suzan Wise; *Antik Çağ*, (2013), Çev. Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, Birinci Baskı.

_____; *Ortaçağ Dünyası*, (2014), Çev. Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, Birinci Baskı.

_____; *Rönesans Dünyası*, (2014), Çev. Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, Birinci Baskı.

Boom, Henk; *Büyük Türk Muhteşem Süleyman'ın İzinden 1494-1566*, (2012), Çev. Lon Mutlu Briet, Gül Özlen, Kitap Yayınevi, Birinci Baskı.

Eco, Umberto, (Ed.); *Ortaçağ, Barbarlar, Hıristiyanlar, Müslümanlar*, (2004), Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Yayınları, Birinci Baskı.

_____; *Ortaçağ, Katedraller, Şövalyeler, Şehirler*, (2014), Çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Yayınları, Birinci Baskı.

_____; *Ortaçağ, Keşifler, Ticaret, Ütopyalar*, (2015), Çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Yayınları, Birinci Baskı.

_____; *Ortaçağ, Şatolar, Tüccarlar, Şairler*, (2016), Çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Yayınları, Birinci Baskı.

Fleet, Kate (Ed.); *Türkiye Tarihi 1071-1453, Bizans'tan Türkiye'ye*, (2012), Çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, Birinci Baskı,

Görsel 20. Yüzyıl Genel Kültür Ansiklopedisi, (1984),Görsel Yayınlar Ansiklopedik Neşriyat Ticaret ve Sanayi A.Ş Yayını, İstanbul.

Hendrik Willem van Loon, *Gençler İçin Uygarlık Tarihi*, (2013), Çev. Seda Çingay, Say Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul.

Hobsbawm, Eric; *Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, (2007), Çev. Yavuz Alogan, Everest Yayınları, 3.Baskı.

Le Goff, Jacques; *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, (2015), Çev. Hanife Güben, Uğur Güven, Doğu Batı Yayınları.

Oman, C.W.C.; *Ok, Balta ve Mancınık, Ortaçağ'da Savaş Sanatı, 378-1515*, (2013), Çev. İsmail Yavuz Alogan, Kitap Yayınevi, 4.Baskı.

Smith, Julia M. H.; *Roma'dan Sonra Avrupa Yeni Bir Kültür Tarihi 500-1000*, (2013), Çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, Birinci Baskı.

Wiesner-Hanks, Merry E.; *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*,
(2012), Çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 11. Baskı.

BİR SEMTE ADINI VEREN BOMONTİ BİRA FABRİKASI

Nevzat SAĞLAM*

Özet

Yerleşim yerlerinin taşıdığı isimlerin bazı hikâyeleri vardır. İstanbul Şişli'de bir semtin ismi olan Bomonti, adını İsviçreli Bomonti biraderlerin 1892 yılında burada kurdukları bira fabrikasından almıştır. Bu makalenin amacı Bomonti ailesinin biyografisini ortaya koymak olmayıp, Bomonti Bira Fabrikası'dır. Konu ele alınırken mevcut kaynakların yanında kullanılmamış arşiv belgelerinden de yararlanılmış, fabrikanın kuruluşu, işleyişi ve ticarî faaliyetleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bir dönem buz imtiyazını da elinde tutan Bomonti ailesinin buz imtiyazı konusuna da makalede yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler, Bomonti, Bira, Buz, Feriköy, Şişli,

BOMONTI BREWERY WHICH GIVES A NAME FOR A DISTRICT

Abstract

There are some stories that carry the names of the settlements. Bomonti took its name from the brewery where the Swiss Bomonti brothers built the brewery in 1892. This article's purpose is not to reveal the biography of Bomonti family, is Bomonti Brewery. Subjects used when discussing the archive documents were also used alongside the existing resources, factory organization, operation and commercial activities were to be put forward. Also the place is given in the article as a concession period of ice Bomonti family that holds the ice exclusivity.

Key Words, Bomonti, Beer, Ice, Feriköy, Şişli,

Giriş

İslam'da sarhoşluk veren içkiler kesin olarak haram kılınmıştır.¹ Bu sebeple Osmanlı devletinde ve daha önceki İslam devletlerinde Müslümanların içki imali ve ticaretiyle meşgul olmaları yasaktı. Ancak bilindiği üzere Osmanlı toplumu yalnız Müslümanlardan müteşekkil olmayıp, Osmanlı idaresinde Müslümanların yanı sıra Hristiyanlar, Yahudiler ve diğer din ve mezheplerin mensupları da yaşamaktaydı. İslam hukukuna göre Müslümanlar için

* Yrd. Doç. Dr. Karabük Üniversitesi, nevzatsaglam@karabuk.edu.tr

1 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ

Ey İnananlar! İçki, kumar, putlar ve fal okları şüphesiz şeytan işi pisliklerdir, bunlardan kaçın ki saadete eresiniz. Şeytan şüphesiz içki ve kumar yüzünden aranızda düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah'ı anmaktan, namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçersiniz değil mi? Maide 5/90-91. Ayrıca hadis kaynaklarında "Kitâbü'l-Eşribe" başlığı altında sarhoşluk veren içeceklerin haram olduğuna dair pek çok hadis yer almaktadır.

yenilmesi ve ticareti haram olan içki, domuz gibi mallar Gayr-i Müslimler açısından meşru sayıldığından, kamu düzenini bozmamak ve Müslümanlara zarar vermemek şartıyla bunların ticaretiyle uğraşmaları serbestti.² Bu yüzden kanuni düzenlemelerde farklı din ve mezhep mensuplarının hukukunun da dikkate alınması tabii idi.

Diğer taraftan fetih öncesi İstanbul'da çok sayıda meyhane bulunmaktaydı. Başta Galata ve Beyoğlu olmak üzere Kumkapı, Samatya, Yeniköy, Kadıköy, Büyükdere, Kuruçeşme, Arnavutköy, Fener ve Balat gibi yerlerde bulunan meyhanelerin önemli bir kısmı fetihten sonra da varlıklarını devam ettirmişlerdir.³ İstanbul'da bulunan meyhaneler hakkında bilgi veren Evliya Çelebi esnaf alaylarından bahsederken meyhanecileri “melunlar, uğursuzlar, yerilmişler olarak nitelendirmektedir.⁴ Tanzimat ve Islahat fermanlarının ilanına kadar zaman zaman bir takım gerekçelerle kapatılan meyhaneler hazırlanan nizamnâmelerle bir sisteme bağlanmıştır. Darsaâdet ve Bilâd-ı Selâse'de meyhane, kahvehane ve dükkânlarda içki satabilmenin birinci şartı ruhsat almaktır. Nizamnâmenin ikinci maddesine göre cami, tekke, medrese ve türbelere 100 arşından⁵ yakın mesafelerde, karakol yanında ve Müslümanların yaşadıkları mahallelerde içki satılması yasaktır. Aynı zamanda yapılan araştırma sonucu uygun görülmeyen yerlerde de içki satılması yasaktır.⁶ Bira da müskirat kapsamında değerlendirilmiştir. Nitekim bira imalatı ve satışına ilişkin düzenlemeler müskirât kanunları içinde değerlendirilmiş ve birahane açılmasına dair taleplere izin verilmesinde içki ile ilgili esaslar göz önünde bulundurulmuştur.⁷

Ancak yasak olmasına karşın cami-mescid ve Müslüman mezarlıkları civarında meyhaneler açıldığı da olmuştur. Bu sebeple zabıta tarafından gerekli

² Serahsî, *Mebcut*, (Ed. Mustafa Cevat Akşit), Gümüşev c.13, İstanbul, 2008, s. 193-194.

³ Evliya Çelebi, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, (haz. Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, 1. Kitap, s. 314; Vefa Zat, “Meyhaneler”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı, c. 5, İstanbul, 1994. s. 434; Bira fabrikaları, meyhaneler, bira-içki satılan yerler için ayrıca bk. Mert Sandalcı *Osmanlı'dan Cumhuriyete Biraya Dair Objeler Belgeler Fotoğraflar*, Mas Matbaa, İstanbul 2009; Vefa Zat, *Âdâbıyla Rakı ve Çilingir Sofrası*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 102.

⁴ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 314.

⁵ Osmanlı döneminde kullanılan uzunluk ölçüsüdür. Çarşı ve mimâr arşını olmak üzere iki çeşit arşın kullanılmaktaydı. Kumaş ölçümünde kullanılan çarşı arşını 68,578 cm, mimar arşını 75,8 cm idi, (Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 19); Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2011, s. 49.

⁶ Uğur Akbulut, “Meyhanelerle Mukaddes Mekânlar Arasında Mesafe Tayini”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 49, Bahar 2016, s. 216-221.

⁷ BOA, DH. MKT. 2401/59. (11 Eylül 1900); BOA, ZB. 376/67. (9 Nisan 1909); BOA, ZB. 361/13. (18 Mayıs 1901).

takibat ve tahkikatın yapılması ve yasaya aykırı meyhane açılmasına meydan verilmemesi istenmiştir.⁸ Nitekim Sirkeci polis barakasının arkasında Şark Demir Yolları Şirketi tarafından inşa edilerek Bomonti biraderlere depo olarak kullanmak üzere 192 liraya kiraya verilen mağazalarda bira sattıklarının tespit edilmesi ve aynı zamanda buranın Sirkeci Emirler Camii'ne yakın olması sebebiyle boşaltmaları istenmiştir.⁹

Bunun üzerine Bomonti biraderlerin hâmisi olan Almanya Sefareti devreye girmiştir. Demiryolu Şirketi memurları tarafından mağazalarda inceleme yapıldığını, iddia edildiği gibi bira satılmayıp depo olarak kullanıldığını, sokakla irtibatının olmadığını ve cami tarafında kapı ve penceresinin bulunmadığını belirtmiştir. Hükûmet tarafından yapılacak tahkikatta da mağazaların nizama uygun olduğunun ve şerî bakımdan bir problem olmadığını anlaşıldığını bildirmiştir.¹⁰

Buna karşılık Ticâret ve Nâfia Nezâreti tarafından mahallinde yapılan tahkikatta ise; Bomonti biraderlerin burasını 1899 senesi Martından itibaren beş sene müddetle kiraladıkları, kontrat gereği mağazada demiryolu ile nakledeceği kapalı bira varillerini ve şişelerini muhafazaya hakkı olduğu ve bira satma izni olmadığı halde hâne ve lokantalara bira sattığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan mağazaların camiye bir taraftan on iki, diğer taraftan on dört metre mesafede olduğu, aynı zamanda mağazaların Sirkeci Caddesi üzerinde caminin arka tarafındaki demiryolu bahçesinde bulunduğu ve üç penceresinin olduğu görülmüştür. Şirket müdürüne mağazada bira satılmaması ve pencerelerin kapatılması, aydınlık ve havalandırma için başka taraftan pencere açılması istenmiştir.¹¹

Diğer taraftan Bomonti birahanesi direktörü Goldeştayn'ın, (?) Mirahur İlyas Bey Mahallesi Narlıkapı Sokağı'nda sur haricinde Osmanlı tebaasından ve Ermeni cemaatinden Arjan'ın müsteciri olduğu Ermeni kilisesine bitişik bahçede bira satmak istediği bildirilmiştir.¹²

Bunun üzerine söz konusu mahalde bira satılmasında kanuni bir sakıncası olup olmadığının araştırılması istenmiştir. İstanbul Polis Müdüriyeti'nden mevki komiseri İbrahim Efendi tarafından yapılan tahkikatta, etrafında cami-mescid, mezarlık gibi mukaddes mekân bulunmadığı, kilise yetkililerinin de bu işe rızaları olduğu, geçen sene (1324/1908) de bahçede bira satıldığı anlaşılmış, bunun üzerine bira satılmasında bir sakınca olmadığı

⁸ BOA, ZB. 361/13. (18 Mayıs 1901).

⁹ BOA, DH. MKT. 2401/59. (18 Mayıs 1901). BOA, ZB. 361/13. (15 Temmuz 1899).

¹⁰ BOA, DH. MKT. 2401/59. (11 Eylül 1900).

¹¹ BOA, DH. MKT. 2401/59. (11 Eylül 1900).

¹² BOA, ZB. 376/67. (9 Nisan 1909).

yönünde rapor düzenlenmiştir.¹³ Sonraki yıllarda çeşitli derneklerin, spor kulüplerinin eğlenceler düzenledikleri mekânlar olan bira bahçeleri ve bira satış yerleri her geçen gün artmıştır. Bomonti kardeşler de imal ettikleri biraları muhtelif yerlerde açtıkları bahçelerde müşterilerine sunmuşlardır.¹⁴

Osmanlıda Bira İmalatı

19. yüzyıl başlarında bira Viyana, Belgrad ve Münih gibi Avrupa şehirlerinden getirilmekte ve İstanbul Galata, Beyoğlu'nda, İzmir'de Frenk Mahallesi'ndeki birahanelerde tüketilmekteydi.¹⁵ Ancak İzmir'de Madam Procop'un ilkel metotlarla bira üretilen bir imalathanesinin olduğundan bahsedilmektedir. Nitekim Punta Birahanesi'ne ait bulunan 1846 tarihli bira şişesi, bunu teyit etmektedir.¹⁶ Ayrıca "Arpa Suyu" adı altında bira üretimi yapıldığı, 1862 tarihli ve daha sonraki mevzuatta: "İmal olunan arpa suyunun yüzde 20'si zâyat olarak düşüldükten sonra senelik rayiç bedeli üzerinden değerinin yüzde 10'u oranında vergi alındığı" kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹⁷

Modern üretim teknikleriyle ilk defa bira üretimi 1892 yılında İsviçreli Bomonti biraderlerin Feriköy'de kurdukları fabrikada yapılmıştır.¹⁸ Vasil adında bir Yunanlı da Şişli'de bira üretimi yapan küçük bir tesis açmıştır.¹⁹ Ancak Bomonti biraderlerle rekabet edemeyen Vasil, bir süre sonra işletmesini kapatmak zorunda kalmıştır. 1894 yılına gelindiğinde İstanbul'da Bomonti Biraderlerin dışında (Feriköy), Cosma (Feriköy), C. Grein (Feriköy), Schaffer (Feriköy), Scherrer (Zincirlikuyu), Petro Tedeski (Dolmabahçe) gibi bira imalatçıları bulunmaktaydı.²⁰

Biracılara ve biraya dair kartpostallar, haritalar, faturalar, davetiyeler, ziyaret sonrası hatıra ve reklam amaçlı çekilen fotoğraflar, afişler ve bira

¹³ BOA, ZB. 376/67. (9 Nisan 1909).

¹⁴ Vefa Za't, "Bomonti Bira Fabrikası", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, s. 297.; Mert Sandalcı, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁵ Aybala Yentürk, "Osmanlı'dan Günümüze Bira", *TMMOB Gıda Mühendisliği Dergisi*, S. 6, 1999, s. 25. 1888'de İstanbul'da Beyoğlu'nda 15, Galata'da 8 ve muhtelif semtlerde 8 olmak üzere toplam 31 birahanenin bulunduğu belirtilmektedir, (Elvan Arpacık, "Köpüklü Nektar Bira", *Paylaşım, Kartonsan Yaşam Kültür Dergisi*, 2009/3, s. 10).

¹⁶ Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayi 1913-1915 İstatistikleri*, Hil Yayın, İstanbul, 1984, s. 72.; Hans Barth (ö. 1928) isimli gazetecinin Almanca yazdıklarından yapılan bir çeviride, daha önce doğuda hiç bilinmeyen arpa suyunu yasağı kırarak ilk defa bira olarak piyasaya sunan Württemberg'li Procop olduğu; eşek ve katırların sırtında kirli paslı sokak çocukları vasıtasıyla bağırsık çağrış İzmir ve Aydın'ın iç kesimlerine kadar bira sattığı belirtilmektedir, (İlhan Pınar, *Gezinlerin Gözüyle İzmir, XIX Yüzyıl II*, Akdem Kitabevi, İzmir 1996, s. 125).

¹⁷ Düstur, I, C. 2, s. 54; Vefa Za't, *a.g.e.*, s. 296.

¹⁸ BOA, BEO. 271/20290. (14 Mayıs 1893).

¹⁹ Aybala Yentürk, *a.g.m.*, s. 26.

²⁰ Aybala Yentürk, *a.g.m.*, s. 26.

firmaları tarafından müşterilere verilen eşantyonlara kadar pek çok görsellerin yer aldığı bir yayında bira bahçeleri ve bira satış mekânları ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.²¹ Bu kaynakta verilen bilgilerden Bomonti biralalarının Edirne'de Canik Oteli'nin girişinde ve İskenderun'da satış yerleri olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca görsel malzemeler arasında II. Wilhelm'in 27 Ocak 1899'da 40. doğum yılını kutlamak üzere İstanbul'da yaşayan Almanları Bomonti bira bahçesinde buluşmaya çağıran davetiye dikkat çekmektedir.²²

Servet-i Fünûn Dergisi'ne tam sayfa verilen reklamda da ilgi çekici şu ifadeler yer almaktadır: *“Yaz geldi; harâretinizi def etmek isterseniz, mikroplu sulardan korunmak isterseniz, Bomonti birası içiniz. Rakı gibi sıhhati tahrîb etmez, vücûda kuvvet verir. İspirtodan ve afyondan katiyyen ârîdir. Hâlis arpa ve ömür otundan mamuldür,”* denilmektedir.²³

İstanbul dışında da bira imalathanesi açmak için bazı teşebbüsler olmuştur. Nitekim 30 Haziran 1892 tarihinde Üsküplü Heci Kosta, Üsküp'ün karşı tarafında Cirince denilen bağlar civarında tapulu arazisinde bira imalatına mahsus bir fabrika kurmak için ruhsat talebinde bulunmuş, ancak şer-i şerîfe aykırı bulunmuştur.²⁴ Bilahare fabrika tesisine ruhsat verilmişse de işletilme ruhsatı gecikmiştir. Bunun üzerine Heci Kosta'nın ortağı ve vekili Lio Dersaadet, Manastır ve Selanik'te bira fabrikaları açıldığını emsal göstererek kendilerine de ruhsat verilmesini talep etmiştir.²⁵ Yine 12 Kasım 1891'de Selanik'te Alatini biraderler buharlı bira fabrikası kurma girişiminde bulunmuşlardır. Fabrika tesisinde kullanmak üzere Avrupa'dan getirecekleri alât ve edevâtın gümrükten geçirilmesi için izin talep etmişlerdir. Fabrikanın memlekete faydalı olacağı dile getirilmekle birlikte, konunun Şeyhülislâm'dan sorulması ve Meclis-i Mahsûs-i Vükelâ'da müzâkere edildikten sonra karar verilmesi uygun görülmüştür. Bu fabrikanın kuruluşuna izin verildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1890 senesinde aldığı ruhsatnâme ile Selanik'te bira fabrikası kurmuş olan İtalya tebaasından Fratelli Alatini (?) de Bomonti biraderlere uygulanan vergi muafiyetini emsal göstererek, Avrupa'dan getirttiği malzemeler için depozito olarak ödediği paranın iadesi talebinde bulunmuştur.²⁶

²¹ Mert Sandalcı, *a.g.e.*, s. 143.

²² Mert Sandalcı, *a.g.e.*, s. 50.

²³ Mert Sandalcı, *a.g.e.*, s. 61.

²⁴ BOA, BEO. 271/20290. (30 Haziran 1892).

²⁵ BOA, BEO. 271/20290. (30 Haziran 1892).

²⁶ BOA, BEO. 271/20290. (12 Kasım 1891); BOA, İ. RSM. 2/14. (4/6 Ekim 1893); BOA, BEO. 293/21901. (29 Eylül 1309).

Bomonti Bira Fabrikası'nın Kurulduğu Şişli/Feriköy

İstanbul'un büyük ilçelerinden biri olan Şişli adının kaynağı kesin olarak bilinmemekle birlikte, şişçiler olarak bilinen ve şiş yapımıyla uğraşan bir ailenin burada konağı olduğu, zamanla "Şişlilerin Konağı" olarak anıldığı, semtin adının da buradan geldiği ifade edilmektedir.²⁷ 18. yüzyıldan itibaren Maçka, Taşkışla ve Mekteb-i Harbiye gibi askerî tesislerin burada kurulmasının Şişli'nin gelişmesinde önemli katkısı olduğu gibi, Sultan Abdülmecit (1839-1861) döneminde Osmanlı'nın kaybettiği topraklardan gelen halkın Şişli civarına iskân edilmesinin de buranın imarında etkili olduğu belirtilmektedir.²⁸ Diğer taraftan 1870'de Beyoğlu'nun büyük bir kısmını ortadan kaldıran yangın sonrasında ve Tanzimat'la birlikte, yabancıların da burada mülk edinmelerine kolaylık sağlanmıştır. Sultan Abdülhamit'in difteriden ölen kızı için yaptırdığı Şişli Etfal Hastanesi de buranın gelişmesine katkı sağlayan önemli bir kuruluştur. Bu gelişmeler sonucunda Şişli'ye 1881'den itibaren Taksim'den atlı tramvay, 1913'te de elektrikli tramvay çalışmaya başlamıştır.²⁹

Feriköy semtinin adının ise nereden geldiği kesin olarak bilinmemekle beraber, Osmanlıca "feri" sözcüğünden gelmiş olabileceği belirtilmektedir.³⁰ Diğer bir kanaate göre Sultan Abdülmecid veya Sultan Abdülaziz dönemlerinde Feriköy'ün geniş toprakları padişah tarafından Madam Feri isimli bir bayanın kocasına verilmiş, kocasının ölümünden sonra burası Madam Feri'nin adıyla anılır olmuştur.³¹ Eskiden beri Rumların ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı azınlık semti olan Feriköy, 1870'lerden sonra meyhane ve içkili gazinolarıyla meşhur olmuştur. O dönemde burada küçük bir baruthanenin, 1900'lü yılların başında ise bir feshânenin olduğu bilinmektedir.³²

Şişli sınırları içinde bulunan ve İstanbul'un ilk sanayi bölgelerinden biri olan Bomonti, Feriköy Fırın Sokağı ve Sıracevizler Caddesi ile Baruthane deresi yamaçları arasında kalan bir alandır. Bomonti sanayi bölgesinin geçmişi 1892 yılına kadar gitmektedir. Bölgedeki en eski sanayi tesisi ise bira fabrikasıdır.³³

²⁷ Nezih Başgelen, *Geçmiş Zamanda Şişli*, Kentbank yay., İstanbul, 1998, s. 5.

²⁸ Nezih Başgelen, *a.g.e.*, s. 5.

²⁹ Nezih Başgelen, *a.g.e.*, s. 7.

³⁰ Komisyon, "Feriköy", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı/Tarih Vakfı yay. C. 3, İstanbul, 1994, s. 293.

³¹ Komisyon, *a.g.e.*, s. 293; Talin Büyükkürkciyan, *Feriköy Anılarında*, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2010, s. 16.

³² *Komisyon, a.g.e.*, s. 293.

³³ Erol Tümertekin, "Bomonti", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, 1994, s. 295.

Bomonti Bira Fabrikası'nın Kuruluşu

Osmanlı döneminde İstanbul'un önemli sanayi tesislerinin yer aldığı semtlerinden birine adını vermiş bulunan Bomonti Bira Fabrikası, modern bira üretim tekniği ile imalata başlamış olan ilk tesistir.³⁴ Fabrikanın kurucuları Bomonti biraderler İsviçre tebaasından ve Almanya mahmûlilerindedir. Almanyalı fabrikatör Adolf Bomonti adına Kigork Aznavar 9 Haziran 1891 tarihinde yaptığı müracaatta, Feriköy'de Çiftecevizler civarında Fırın Sokağı'nda etrafı boş, yerleşim yerlerinden uzak, Bakla Tarlası olarak bilinen araziye kiraladıklarını ve bir bira fabrikası inşa etmek istediklerini bildirmiştir. Kigork kuracakları fabrikaya katırlar vasıtasıyla hareket eden modern bir makine ve bir kazan koyacaklarını belirterek ruhsat talebinde bulunmuştur.³⁵

Talebe binaen Şehremaneti Fen Müşavirliği tarafından mahallinde yapılan incelemede söz konusu yerde fabrika inşasında bir sakınca olmadığı anlaşılmıştır.³⁶ Bunun üzerine 3 Ağustos 1307/15 Ağustos 1891 yılında bira fabrikasının kurulmasına ruhsat/izin verilmiştir.³⁷ Bomonti biraderler aldıkları ruhsata binaen Şişli'nin arkasında Feriköy sınırında, Fırın Sokağı'nda Çifteceviz civarında Bakla Tarlası denilen yerde yirmi sekiz numarada 90 bin kuruşa satın aldıkları 53 bin arşın arazi üzerine fabrikalarını kurmuşlardır.³⁸ 300 bin kuruş harcayarak kurdukları fabrikayı³⁹ 1892'de faaliyete geçirmişlerdir.⁴⁰ Fabrikanın Feriköy'de kurulmasına ilişkin arazinin ve işçiliğin ucuz olması ve batılı kültüre sahip kitlenin burada oturuyor olması gibi sebeplerle izaha edilebilirse de civarda başka fabrikaların olması, yerleşim yerinin dışında bulunması muhtemeldir.⁴¹ Sermayesi 1905 yılında 8,8 milyon kuruş olan fabrikaya yapılan ilavelerle yeni tesis eklenmiş ve 1908 yılında anonim ortaklık haline

³⁴ BOA, İ.RSM. 2/14. (21 Şubat 1307/6 Ekim 1893)

³⁵ BCA, 230/115-16-1; 37-50-1. (30 Mayıs 1891).

³⁶ BCA, 115-16-1; 37-50-1.

³⁷ BOA, İ. RSM. 2/14. (18 Eylül 1893); BOA, BEO. 271/20290. (23 Mayıs 1893).

³⁸ BOA, BEO. 641/48059; BOA, BEO. 534/40010. (15 Aralık 1894). Fabrika için ruhsat talebine ilişkin verdikleri arzualde araziye isticar ettikleri belirtilmişken burada satın aldıkları ifade edilmektedir. (BCA, 230/115-16-1; 37-50-1. (30 Mayıs 1891).

³⁹ BOA, BEO. 641/48059. (17 Haziran 1895); BOA, BEO. 271/20290. (5 Eylül 1893).

⁴⁰ BOA, İ.RSM. 2/14. (8 Marta 1892); Nezih Başgelen, *a.g.e.*, s. 19. Bir yayında ise İsviçreli Bomonti kardeşlerin 1890'da Feriköy'de bir bira imalatı tesisi kurdukları ve bira üretimine başladıkları belirtilmektedir, (Vefa Zat, *a.g.e.*, s. 296); Başka bir yerde ise fabrikanın kuruluşu 1893 olarak verilmektedir, (Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK, Ankara, 1994, s. 82).

⁴¹ BCA, 230/115-16-1; 37-50-1. (30 Mayıs 1891); Mert Sandalcı, *a.g.e.*, s. 116.

getirilmiştir.⁴² 1912 yılında şirketin sermayesi 6 milyon İsviçre Frangı olarak açıklanmıştır.⁴³

Bomonti biraderlerin fabrika tesisi için Avrupa'dan getirttikleri malzemelerin gümrük vergisi, fabrika yetkilileri ile hükûmet arasında hayli yazışmalara konusu olmuştur. Nitekim Mösyö Adolf Bomonti yeni kurulacak fabrikalara ait yurt dışından getirilen malzemelerin gümrük vergisinden muaf olduğunu belirterek, 1891 ile 1892 yıllarında Avrupa'dan getirttikleri malzemeler için Rüsûmat Emâneti'ne ödedikleri 29.575 kuruş 30 paranın iadesini talep etmiştir. Ayrıca fıçı ve tekne yapımı için Sırbistan'dan getirttikleri 4.554 adet meşe varil tahtası için ödedikleri 4.262 kuruş 25 santimin de iadesini istemiştir.⁴⁴

Diğer taraftan Almanya himayesinde bulunan Bomonti kardeşler, hükûmetle aralarındaki hemen her meselede Almanya Sefâreti'ni devreye sokmayı alışkanlık haline getirmişlerdir. Nitekim depozitolarının iadesi konusunda da Almanya Sefirinin yardımını talep etmişlerdir. Sefâret de onların küçük büyük her nevi taleplerini Hükûmet nezdinde dile getirmiştir.⁴⁵

Depozitonun iade edilebilmesi için öncelikle getirilen malzemelere ilişkin defterin Nafia Nezâreti tarafından incelenmesi ve getirtilen malzemelerin gümrük vergisinden muaf olup olmadığının Rüsûmât Emâneti'nden sorulması, alınacak cevaba göre işlem yapılması gerektiği bildirilmiştir.⁴⁶ Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Mahsûs-i Vükelâda yapılan müzâkereler neticesinde Bomonti biraderlerin ödedikleri depozitonun iadesine karar verilmiştir.⁴⁷

Adolf Bomonti'nin fabrika için Avrupa'dan getirttiği malzemeler şunlardan oluşmaktaydı:

Sirkeci Gümrük Şubesi Veznesine Tevdi Edilen			
Kuruş	Tarih	Adet	Açıklama
875	19 Teşrînisânî 307/1 Aralık 1891	1563	Meşe varil tahtası mahzene yerli fıçılar için
815	12	2940	Mantar demir su borusu için

⁴² Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK, Ankara, 1994, s. 72.

⁴³ Mert Sandalcı, *a.g.e.*, s. 139.

⁴⁴ BOA, İ.RSM. 2/14. (14 Eylül 1893); BOA. BEO. 271/20290. (22 Nisan 1308).

⁴⁵ BOA, HR. HMŞ. İŞO. 56/24. (15 Mart 1910).

⁴⁶ BOA, BEO. 271/20290. (14 Mayıs 1893).

⁴⁷ BOA, İ. RSM. 2/14. (4/6 Ekim 1893); BOA, BEO. 271/20290. (29 Mart 1893).

	Kânûnuevvel 307/24 Aralık 1891		
1440	12 Kânûnuevvel 307/24 Aralık 1891		Bir adet islim kazanı için 4675 kıyye
4030	14 Kânûnusânî 307/26 Ocak 1892	8660	Demir kazan ve 470 kıyye nühâs boru ve pirinç musluk ve 20 adet kazan tahtası için toplam 10.490 kıyye
2830	21 Kânûnuevvel 307/2 Ocak 1892	165	Demir kazan ve sâire için 10.110 kıyye
4562	25 Kânûnusânî 307/6 Şubat 1892		10.368 kıyye pik dökme pik islim makinası 1 adet için
14.552			
Galata Gümrük Şubesi Veznesine Tevdi Edilen			
Kuruş	Tarih	Açıklama	
520	13 Teşrînisânî 307/25 Kasım 1891	110 Fıçı çimento toprağı için 22.000 kıyye(?)	
2.140	16 Teşrînisânî 307/28 Kasım 1891	109 kıyye pik dökme ve demir makine parçaları ve 1 sandık demir somunlu pik 10.131 kıyye	
4.234	2 Kânûnusânî 307/14 Ocak 1892	Ağaç oturtma kilit kantarı maa edevât 13 sandık ve 82 kıyye (?) pik dökme ve demir ve az pirinçli bira fabrikasının makine maa edevât toplam 95 parça 10.530 kıyye	
1.232	4 Şubat 307/16 Şubat 1892	Demir boru ve oluk ve çubuk ve vida 10.189 kıyye	
1.395	13 Mart 1308/25 Mart 1892	Demir kazan pirinçli latek borulu bira makinesi maa edevât 4224 kıyye	
5.502 30	12 Şubat 307/24	Demir ve pik dökme ve biraz pirinçli	

	Şubat 1892	bira makinesi maa edevât 15.285 kıyye
15.023 30	Galata veznesine tevdi edilen	
14.552	Sirkeci Veznesine tevdi edilen	
29.575 30		
İş bu defterde muharrer eşyanın Feri Karyesi'nde inşa olunan bira fabrika levâzım-ı ibtidâiyyesinden olduğu tasdik olunur. ⁴⁸ 23 Mayıs 308/4 Haziran 1892.		

Şirketin fıçı yapımı için getirttiği malzemeler ise şunlardır:⁴⁹

Nev-i eşyâ	Adet	Vagon numarası	Metre	Metre	Semen-i metre
Kebir mişe varil tahtası	750	1210	2,00	0,25	0,80
Kebir mişe varil tahtası	750	354	2,00	0,25	0,80
Kebir mişe varil tahtası	750	595	2,00	0,25	0,80
Kebir mişe varil tahtası	764	409	2,00	0,25	0,80
Kebir mişe varil tahtası	780	338	2,00	0,25	0,80
Kebir mişe varil tahtası	760	678	2,00	0,25	0,80
	4.554				

İşbu defterde muharrer tahtalar Almanyalı fabrikatör Adolf Bomonti nâm zâtın Feriköy müntehâsında Çifteceviz civarında Bakla Tarlası denmekle maruf mahalde bâ-ruhsat inşa edeceği fabrikasının levâzım-ı ibtidâiyyesindedir.⁵⁰

Bomonti Fabrikası'nda imal edilen biraların gerek İstanbul'da gerek İstanbul dışındaki bira bahçelerinin yanında yurdun muhtelif yerlerine sevk edilerek tüketildiği anlaşılmaktadır.⁵¹ Nitekim Bomonti İçki Fabrikası'nın

⁴⁸ BOA, İ.RSM. 2/14. (4 Haziran 1892).

⁴⁹ BOA, İ.RSM. 2/14. (30 Ekim 1891).

⁵⁰ BOA, İ.RSM. 2/14. (30 Kasım 1891).

⁵¹ Mert Sandalcı, *a.g.e.*, s. 21.

Mudanya Bursa emanetçisi sıfatıyla Dersaadet'e gelip-giden ve sipariş edilen biraları nakleden Dimitri Moraiti adında birinden bahsedilmektedir. Ancak söz konusu şahıs hakkında emniyet tarafından yapılan tahkikatta, Bomontilerle bir ilgisi olmayıp seyahat varakası temini için bu görevi gerekçe gösterdiği belirtilmiştir.⁵²

Bira imalatında kullanılan arpa, İstanbul'da faaliyet gösteren şirketler vasıtasıyla Anadolu'dan tedarik edilmekteydi.⁵³ Elimizde ayrıntılı bilgi bulunmama ile birlikte, fabrikada istihdam edilenlerin çoğunlukla Gayr-i Müslimlerden oluştuğu tahmin edilebilir. Fabrikanın müdürü olarak Alman tebaasından Mösyö Hongerman'ın, kapıcı olarak Avusturyalı Havran Savabnoç'in⁵⁴ ve diğer bir çalışan olarak da Yuvakim Yamandı'nin isimleri geçmektedir.⁵⁵ Yine fabrika işçilerinden olan Yunanlı Yani Kastopolis hastalığı sebebiyle on iki günlüğüne Tuzla kaplıcalarına gitmek için Dâhiliye Nezâreti'ne müracaat etmiştir. Bilâhare kaplıca vaktinin geçmesinden dolayı bu talebinden vazgeçmiştir.⁵⁶

Bomonti Bira Fabrikası'nın Nektar Bira Fabrikası İle Birleşmesi

Kurulduğu tarihten itibaren rakipsiz olarak çalışan Bomonti Bira Fabrikası'na 1909'da Büyükdere'de açılan Nektar Bira Fabrikası rakip olmuştur. İki şirket arasındaki rekabet, her iki şirketin de zarara uğramasına neden olmaya başlayınca, 1911 yılında birleşerek Bomonti-Nektar Birleşik Bira Fabrikaları Şirketi'ni kurmuşlardır.⁵⁷ Fabrikanın birleşmeden önce 1900'lü yıllarda idare merkezi Tophane İskelesi, numara 22-24'te iken, Bomonti Bira Fabrikası Nektar Bira Fabrikası ile birleştikten ve Bomonti-Nektar Birleşik Biralara Anonim Şirketi ismini aldıktan sonra idare merkezi Voyvoda Caddesi/Bankalar Caddesi üzerinde Azaryan Han olmuştur.⁵⁸

⁵² BOA, DH. EUM. 3. Şb. 21/23. (29 Aralık 1916).

⁵³ BOA, DH. İ. UM. EK. 18/55. (25 Ağustos 1916). Rıza Kemal ve ortaklarına ait İstanbul Erzurum Hanı numara 13-16 da faaliyet gösteren şirketin Anadolu'dan satın alarak Bomonti bira fabrikasına sattıkları 10 vagon arpanın nakline izin talebinde bulunmuşlardır. Bknz. aynı yer.

⁵⁴ BOA, HR. UHM. 158/65. (12 Şubat 1914).

⁵⁵ BOA, DH. MKT. 2402/98. (15 Eylül 1900); BOA, HR. UHM. 136/2. (1 Eylül 1912).

⁵⁶ BOA, DH. EUM. 5. Şb. 70/1. DH. EUM. 5. Şb. 69/1. (27 Eylül 1918).

⁵⁷ Mert Sandalcı, *a.g.e.*, s. 138; Elvan Arpacık, "Köpüklü Nektar Bira", *Paylaşım, Kartonsan Yaşam Kültür Dergisi*, 2009/3, s. 13. Bomonti Bira ve Nektar Bira'nın birleşme tarihi olarak 1912 yılı zikrediliyorsa da bu, kaynakların birbirlerine dayanarak verdikleri bilgiye dayanmaktadır. (Aybala Yentürk, "Osmanlı'dan Günümüze Bira", *TMMOB Gıda Mühendisliği Dergisi*, S. 6, 1999, s. 26; Vedat Eldem, *a.g.e.*, s. 82; Vefa Zat, *a.g.e.*, s. 296). Halbuki hisse senetlerinden de anlaşılacağı üzere birleşme tarihini 1911 kabul etmek daha doğru görünüyor. (Mert Sandalcı, *a.g.e.*, s. 124, 138; Elvan Arpacık, *a.g.m.*, s. 13).

⁵⁸ Mert Sandalcı, *a.g.e.*, s. 51, 72.

Öte yandan 30 Teşrînisâni 1330/30 Aralık 1914 tarihinde çıkarılan bir kanunla Osmanlı sınırları içinde faaliyet gösteren şirketlerin Osmanlı Anonim Şirketine dönüştürülmeleri öngörülmüştür.⁵⁹ Bu çerçevede İsviçre uyruklu *Birasveri Reoni (Bomonti Nektar)* şirketinin de *Müşterek Bira Fabrikaları Osmanlı Anonim Şirketi* olarak değiştirilmesi gündeme gelmiştir. Ancak fabrika yetkilileri tarafından kanun gereği yapılması istenen değişikliklerin senelerdir fabrikanın idaresinde uygulanmakta olan esasların bozulmasına yol açacağı, ayrıca mevcut durumunun anonim şirketine esas noktalar itibarıyla bir aykırılık bulunmadığı, dile getirilerek itirazda bulunulmuştur.⁶⁰ Bunun üzerine Bomonti Fabrikası'nın anonim şirket nizamnâme layihası incelenmek ve onaylanmak üzere Şûrâ-yı Devlet'e havale edilmiştir.⁶¹ Yapılan görüşmede anonim şirket nizamnâmesinin esaslarına Bomonti Nektar Müşterek Bira Fabrikaları Anonim Şirketinin de uyması ve nizamnâmesini örnek anonim şirket nizamnâmesine göre tanzim etmesi gerektiğine karar verilmiştir. Aksi halde usulün değiştirilmesi gibi bir durumun ortaya çıkacağına dikkat çekilmiştir.⁶² Bu çerçevede nizamnamesi incelenen Bomonti Nektar Müşterek Bira Fabrikası'nın şirketin maksadına ve müddetine ilişkin⁶³ hükümlerinin nizamnâme lâyihasına uygun olmadığı belirtilerek, gerekli düzeltmelerin yapılması için evrakları iade edilmiştir.⁶⁴

Bomonti Bira Fabrikasının Âkîbeti

İçki Tekeli'nin kurulduğu 22 Mart 1926 yılına kadar bira üretimi, Bomonti-Nektar Şirketi'nin tekelinde kalmıştır. İçki Tekeli'nin imtiyaz verdiği Polonyalı şirketin bir süre sonra dağılması üzerine bira üretimi, 1938 yılına kadar on yıl Tekel tarafından tekrar Bomonti-Nektar Şirketine verilmiştir. 1938 yılında çıkarılan bir yasa ile şirket Tekel İdaresi tarafından satın alınmıştır. Tekel İdaresi'nde 1994 yılına kadar üretime devam eden Bomonti Bira Fabrikası'nın, yaklaşık 100 yıl sonra, üretimi durdurmuştur.⁶⁵

⁵⁹ BOA, ŞD. 1253/19. Bomonti Bira fabrikası dışında İngiliz tâbiyetinde olan "Dervekiri Santral Doryen Limited" ve Oryantal Karpel Manufactory Limited şirketleri de Şark Merkez Ecza Ticârethânesi Osmanlı Anonim Şirketi ve Şark Halı Osmanlı Anonim Şirketi'ne dönüştürülmüştür. Bknz. aynı yer. (5 Mayıs 1915).

⁶⁰ BOA, ŞD. 1253/19. (28 Mayıs 1915).

⁶¹ BOA, ŞD. 1253/19. (28 Mayıs 1915).

⁶² BOA, ŞD. 1253/19. (14 Aralık 1915).

⁶³ Şirketin maksadına ilişkin nizamnâmede yer alan ifadeden açıkça yeni bir Osmanlı şirketi kurulduğunu gösterdiği, şirketin kurulduğu tarihten itibaren doksan dokuz yıl olacağına dair hükümlerin nizamnâme lâyihasına uygun olmadığı belirtilmiştir. Bknz. BOA, ŞD. 1253/19. (2 Nisan 1918).

⁶⁴ BOA, ŞD. 1253/19. (2 Nisan 1918).

⁶⁵ Mert Sandalcı, *a.g.e.*, s. 65. Fabrikanın Tekel İdaresi tarafından 1938 tarihinde satın alındığı daha isabetli olmakla birlikte 1940 yılında satın alındığı da belirtilmektedir. (Gülsün Tanyeli-

Endüstri mirası kapsamında değerlendirilen fabrika, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 25 Şubat 1998 tarihli kararıyla fabrikanın tespit edilen tescilli taşınmazları aşağıdaki tabloda da yer aldığı üzere korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiştir.⁶⁶

Tescilli Türü	Taşınmazın	Taban Alanı (m ²)	Kat Adedi	Toplam İnşaat Alanı (m ²)
Lojman		250	3	750
Fabrika Giriş ve Yönetim Binası		225	2	450
Bira Fabrikası		-	-	-
Malt Fırını		162	5	810
Malt Dairesi		712,5	4	2.850
Eski Kaynatma		820	1	820
Salamura ve CO2 Dairesi		600	2	1.200
Buz Fabrikası İmla Tankları Fıçı Yıkama ve Doldurma		533,5	5	1.600
1.Fermantasyon Dinlendirme		840	4	3.360
2.Fermantasyon Dinlendirme		1.128	5	5.640
Toplam Taban Alan		5.521		18.230

Bomonti Bira Fabrikası binası, senelerce metruk halde kaldıktan sonra 2007 yılında yapılan bir ihaleyle kültür ve eğlence merkezi yapılmak üzere 49 yıllığına IC İbrahim Çeçen Yatırım Holding'e verilmiştir. İnşaat ve restorasyonu tamamlanan kompleksin 2014 yılında açılışı yapılmıştır.⁶⁷

Şişli'de bir semte adını veren ve isimleri adeta bira ile özdeşleşmiş bulunan biracı Bomonti ailesi üyeleri, fabrikaları 1938 tarihinde Tekel İdaresi tarafından satın alındıktan sonra Türkiye'den Mısır'a gitmişler, orada Crown-

Deniz İkiz, "İstanbul'da Bir Endüstriyel Miras Örneği: Bomonti Bira Fabrikası", *Tüba Ked*, 7/2009, s. 112).

⁶⁶ Melis Kantar, *Bomonti Bira Fabrikası*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Basılmamış Final Sunusu, İstanbul, 2015, s. 23.

⁶⁷ Melis Kantar, *a.g.s.*, s. 22-23.

Bomonti ve Bomonti-Pyramides adıyla 1950'li yıllara kadar biracılıkla meşgul olmuşlardır. Ailenin bir ferdi ise Feriköy Protestan Mezarlığında yatmaktadır.⁶⁸

Vergi Mükellefi Olarak Bomonti Bira Fabrikası

Hükûmet müskirat imalatıyla uğraşanlara yönelik bir takım kanuni düzenlemeler yapmıştır. 25 Ağustos 1881 tarihli Müskirat Nizamnâmesi'nde belirtildiği üzere bağbozumundan sonra imal edilen müskiratın miktarı müskirat memuru, muhtar ve ihtiyar heyeti tarafından tespit edilerek bir deftere kaydediliyordu. Ödemeler de bu defterdeki kayıtlar üzerinden takip ediliyordu. Müskirat bedelinin tespiti ise, beldenin rayicine göre belirlenmekte ve fiyatı üzerinden yüzde on oranında mîrî vergi alınmakta idi.⁶⁹ Evlerde tüketilmek üzere imal edilen müskiratın iki yüz kıyyesi vergiden muaftı. Daha sonraları yüzde on beşe kadar çıkarılmış olan bu vergi, Şubat sonuna kadar üç taksit halinde tahsil ediliyordu.⁷⁰ Vergi kaçıranlardan ise ceza olarak iki kat tahsil ediliyordu. Müskirattan resm-i mirî dışında bir de iskeleden gemiye yüklenmesi esnasında gümrük vergisi alınıyordu.⁷¹ Hükûmet yurt içinde imal edilen şarap, bira rakı konyak ve benzeri içeceklerin ihracatını teşvik amacıyla 23 Şubat 1913 tarihli nizamnâmede alınan resm-i mîrinin yarısının iadesini, yüzde bir olarak alınan gümrük resminin de kaldırılması yoluna gitmiştir.⁷²

Hükümet, vergi kaybının önüne geçmek için bira imalatını her aşamada kontrol ve takibe özen göstermiştir. Nitekim 14 Kasım 1904 tarihli nizamnameye göre biraların fiçılara veya şişelere konulduktan sonra memur tarafından tespitinin yapılması, şişelerin ağzına ve fiçuların tapalarına bandrol yapıştırılması ve deftere kaydedilmesinin gerekiyordu.⁷³ Bira nakil ve sevkinde kullanılan fiçuların üzerine kızgın bir aletle kapasiteleri yazılıyordu. İmal edilen biranın akıtılacağı boruların görülebilir olması, Düyûn-i Umûmiye İdaresi'nin haberi olmaksızın gece veya gündüz bira imal edilmemesi ve imalâttan yirmi dört saat önce memura haber verilmesi gerekiyordu.⁷⁴

Böylece Düyûn-i Umûmiye memurları tarafından, imalattan nakliyyeye kadar her aşamada fabrika ve imalathâneler kontrol edilmeye çalışılıyordu.⁷⁵

⁶⁸ Mert Sandalcı, *a.g.e.*, s. 142; Elvan Arpacık, *a.g.m.*, s. 10.

⁶⁹ *Düstur* I, C. 2, s. 52-53.

⁷⁰ *Düstur*, I, C. 8, s. 99

⁷¹ *Düstur* I, C. 2, s. 55.

⁷² *Düstur* I, C. 6, s. 120-121; *Düstur, Mütemmim*, s. 90-91.

⁷³ *Düstur*, I, C. 8, s. 100.

⁷⁴ *Düstur*, I, C. 8, s. 101.

⁷⁵ *Düstur*, I, C. 8, s. 100-101.

Mevcut kanunlardaki boşluklar ve karşılaşılan problemler, çıkarılan yeni kanunlarla ortadan kaldırılmaya çalışılıyordu.⁷⁶

Bomonti biraderler hükûmet tarafından tahsil edilen vergilere maliyeti yükselttiği, yabancılarla rekabet gücünü kırdığı gerekçesiyle sık sık itirazlarda bulunmuşlardır. Biralara muhafazası ve taşınmasında kullanmak üzere Avrupa'dan getirttikleri fiçı ve şişelere yüzde sekiz gümrük resmi verdiklerini, taşraya sevkinde ikinci defa gümrük resmi ödediklerini, ayrıca Düyûn-i Umûmiye İdaresi tarafından da *imâliye* adı altında yüzde on beş vergi alındığını dile getirerek, ödedikleri bu vergilerin maliyet artışına sebep olduğunu belirtmişlerdir.⁷⁷ Avrupa'dan gelen biralardan ise sadece yüzde sekiz vergi alındığını belirterek, bunlarla rekabet edemediklerini, kendilerinin de dahilî gümrük resminden muaf edilmelerini ve Düyûn-i Umûmiyece alınan verginin de ecnebî biralarıyla rekabet edebilecekleri seviyeye indirilmesi Edmon Bomonti tarafından talep edilmiştir.⁷⁸ Bomonti biraderlerin ödemekle karşı karşıya kaldıkları vergileri, genel olarak duhûliye, temettu ve gümrük vergisi olarak ele almak mümkündür.

Duhûliye Vergisi

Osmanlı döneminde belediyeler iskelelerde, seline, mauna, çekdiri, sandal, kayık, yüklü hayvan ve arabalardan duhûliye resmi adıyla bir vergi tahsil etmekteydi.⁷⁹ Bu verginin, arabaların yolu kullanmaları ve tahripleri sebebiyle, tamir ve bakım hizmetlerine karşılık belediye tarafından konulmuştu.⁸⁰ Ancak Bomonti fabrikası sahipleri bu vergiyi vermek istememişlerdir.⁸¹ Bir taraftan kendileri, diğer taraftan Almanya Sefâreti, tarifede şehir haricinden eşya nakleden arabalardan vergi alınacağını yazılı olduğunu, fabrikanın arabalarının ise şehir dışından gelmediklerini ileri sürerek itirazda bulunmuşlardır.⁸² Buna karşılık verginin gerek deniz, gerek kara yoluyla yük ve eşya taşıyanlardan alındığı belirtilerek, herkes gibi Bomonti biraderlerden de vergi talebinde bulunulmasında anlaşılacak bir husus olmadığı ifade edilmektedir.⁸³

⁷⁶ *Düstur*, II, C. 11, s. 4-34. Diğer düzenlemeler için bkz. *Düstur*, I, C, 2, s. 709, 712; I, C. 5, s. 489.

⁷⁷ BOA, BEO. 181/13548. (8 Nisan 1893).

⁷⁸ BOA, BEO. 181/13548; BOA, BEO. 1525/114309. (28 Temmuz 1900).

⁷⁹ BOA, HR. HMŞ. İŞO. 56/24; BOA, DH. MKT. 2816/5. (24 Şubat 1910).

⁸⁰ BOA, HR. HMŞ. İŞO. 56/24; BOA, DH. MKT. 2816/5. (24 Şubat 1910); DH. İD. 131/1. (12 Temmuz 1900).

⁸¹ BOA, DH. İD. 70-2/57. (10 Kasım 1910); BOA, DH. MKT. 1208/69. 3 Kasım 1907.

⁸² BOA, HR. HMŞ. İŞO. 56/24; BOA, DH. MKT. 2816/5. (24 Şubat 1910); BOA, DH. MKT. 2557/41. (16 Kasım 1901). BOA, ŞD. 813/33. (24 Kasım 1901). BOA, HR. H. 332/20. (24 Mart 1909).

⁸³ BOA, DH. MKT. 2557/41. (16 Kasım 1901). BOA, HR. H. 332/20. (15 Teşrinisâni 1896). ŞD, 813/33. (21 Ekim 1901).

Diğer taraftan esasen yerli, yabancı herkesin istifade ettikleri umumi masraflara ortak olmaları ve kanun çerçevesinde bu vergiyi vermekle yükümlü oldukları belirtilmektedir.⁸⁴ Sefaretler, eski anlaşmalara birtakım mükellefiyetleri ortadan kaldırdığı gibi geniş ve keyfî anlamlar yükleyerek, bazen tebaalarının vergiden tamamen muaf olduklarını iddia etmekte, bazen de yeni vergiler konulamayacağını beyan etmektedirler.⁸⁵ Esasen itirazı haklı kılacak hiçbir kanuni gerekçe yoktur. Sefaretlere daha açık ve anlaşılır bir şekilde verginin alınma sebebinin izah edilmesi, onların da yanlış tefsirlerde bulunmalarına fırsat vermeyecektir.⁸⁶

Nitekim Almanya Sefâreti'nin Bomonti biraderlerin belediye vergisi ödemelerine itirazda bulunmayacağı, Bomonti biraderler vergi ödememekte ısrar ederlerse zecrî tedbirler uygulanmasına da bir şey demeyeceği beyan edilmektedir. Buna karşılık Bomonti fabrikasının mal sevkiyatında ve gidiş-gelişlerde kullandığı İzzet Paşa Çiftliği yolunun tamir edilmesi ve fabrikanın arabalarına mal sevkiyatında müsamaha gösterilmesi istenmiştir.⁸⁷

Temettu Vergisi

Tüccar ve esnafın yıllık tahmini kazançları üzerinden takdir edilen temettu vergisi, vergi düzeninde yapılan reformlar çerçevesinde 1863'de tahrir esasına göre temettu vergisi adıyla toplanmaya başlamış, 1926 tarihli Kazanç Vergisi Kanunu'na kadar temettu vergisi adıyla alınmaya devam etmiştir.⁸⁸ 24 Temmuz 1302/5 Ağustos 1886 tarihli emlak vergisi kanununun 4. maddesinde, temettu vergisi ticaret ve sanat ile meşgul olan her şahsın geliri oranında alınan vergi olarak tanımlanmıştır.⁸⁹

Bomonti-Nektar Şirketi, 1912-1913 yıllarında İzmir Halkapınar'da Aydın Bira Fabrikası olarak da adlandırılan ve 1928 yılında üretime devam eden bir bira fabrikası daha kurmuştur.⁹⁰ İzmir'deki Bomonti Nektari Bira Anonim Şirketi'nin kurucusu ve hissedarlarından Sinyos (?) oğlu Aleksandr Efendi, bira fabrikasının kendi mülkü olup, işletmesinin Almanya tebaasından bir şirket tarafından yapıldığını, kendisinin ise Dersaadet'te ticaretle uğraştığını belirterek temettu vergisine itirazda bulunmuştur.⁹¹ İzmir Alman Konsolosluğu

⁸⁴ BOA, DH. MKT. 2557/41. (16 Kasım 1901).

⁸⁵ BOA, HR. HMŞ. İŞO. 56/24; BOA, DH. MKT. 2816/5. (24 Şubat 1910).

⁸⁶ BOA, HR. HMŞ. İŞO. 56/24; BOA, DH. MKT. 2816/5. (24 Şubat 1910).

⁸⁷ BOA, HR. HMŞ. İŞO. 56/24. (15 Mart 1910).

⁸⁸ Harun Şahin, "Osmanlı Vergi Sisteminde Reform ve Temettü' Vergisi", *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 37, S. 1, Haziran 2013, s. 55.

⁸⁹ BOA, HR. HMŞ. İŞO. 4/4. (25 Ocak 1914).

⁹⁰ Gülsün Tanyeli-Deniz İkiz, a.g.m., s. 111.

⁹¹ BOA, HR. HMŞ. İŞO. 4/4. (25 Ocak 1914).

da temettu vergisinin bina sahibinden değil, ticaret yapandan alınması gerektiğini, fabrikanın Almanyalı bir şirkete ait olduğunu, Almanya tebaasının ise temettu vergisinden muaf olduğunu belirterek talebin yerinde olmadığını ifade etmiştir.⁹² Buna karşılık fabrika binasının Aleksandr'a ait olduğu ve bira fabrikasının Dersaâdet'teki fabrika ile bir/beraber olup, Sinyos Oğlu Aleksandr'ın da bu şirketin kurucusu ve hissedarlarından olduğu dile getirilmiştir. Hal böyleyken bu ve benzeri şirketlerin ortakları arasından temettu vergisinden muaf olan bir şahsı şirketin müstakil sahibi gibi göstererek vergi vermedikleri belirtilmektedir.⁹³ Bu şekildeki uygulamalarda her geçen sene artış gözlemlendiğine dikkat çekilerek, bu konuda Aydın Defterdarlığı'nın tedbir alması gerektiği bildirilmiştir.⁹⁴

Diğer taraftan yabancı memleketlerde kurulmuş olup, Osmanlı sınırları içinde ticaret yapan yabancı anonim şirketlerin şube ve acente açabilmek için 1 Mart 1322/14 Mart 1906 tarihli nizamnâme'ye göre gerekli evraklarla Ticaret ve Nafia Nezâreti'ne müracaatta bulunmaları, tescil ve kayıtlarını yaptırarak yetki belgesi almaları gerekmektedir.⁹⁵ Yine nizamnâmede bilumum yabancı anonim şirketlerin Devlet-i Aliyye'nin kanun ve nizamlarına uymak zorunda oldukları belirtilmekte ise de, yabancı sefaretlerin itirazları yüzünden hükmün uygulanmasında birtakım sıkıntılar yaşanmıştır. Yabancı siyasîlerin ihdas ettiği bu sıkıntıdan istifadeyle bazı şahısların menfaatleri doğrultusunda hareket ederek devletin ve hazinenin zararına sebep oldukları dile getirilmiştir. Osmanlı tebaasından bir şahıs hakkında Alman konsolosluğunun aracı olmasının ise kabul edilemez olarak nitelendirilmiştir.⁹⁶

Bu konuda müsamaha gösterilmesi halinde siyasî sakıncalar bir tarafa, büyük ticarethânelerin yavaş yavaş yabancı kisvesine bürünecekleri ve temettu vergisinin tahsil edilemeyeceğine dikkat çekilmiştir. Bu sebeple Bâbîâlî Hukuk Müşâvirliği'nin meseleyi tetkik etmesi ve acilen bir çözüm bulunması gerektiği bildirilmiştir.⁹⁷

Bunun üzerine konu Hukuk Müşâvirliği'nde ele alınmıştır. Fabrikanın kurucusu ve sahibi bulunan Osmanlı tebaasından Sinyos oğlu Aleksandr'ın kayıtsız şartsız Osmanlı kanunlarına tabi olmakla yükümlü olduğu, fabrikayı bizzat işletmeyip, muvâzaa yoluyla işletmesinin ise onu vergiden istisna

⁹² BOA, HR. HMŞ. İŞO. 4/4. (25 Ocak 1914).

⁹³ BOA, HR. HMŞ. İŞO. 4/4. (25 Ocak 1914).

⁹⁴ BOA, HR. HMŞ. İŞO. 4/4. (25 Ocak 1914).

⁹⁵ BOA, HR. HMŞ. İŞO. 4/4. (25 Ocak 1914).

⁹⁶ BOA, HR. HMŞ. İŞO. 4/4. (25 Ocak 1914).

⁹⁷ BOA, HR. HMŞ. İŞO. 4/4. (25 Ocak 1914).

kılmayacağı ifade edilmiştir.⁹⁸ Bununla beraber öncelikle Aydın Vilayetinden şirketin nerede, ne şekilde kimler tarafından kurulduğunun öğrenilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Öte yandan vekilin kanunî borçlarından istinkâf etmesi halinde, devletin asile müracaat etme ve talepte bulunma hakkı olduğu hatırlatılarak, Sinyos Oğlu'nun İstanbul'da ticaretle uğraşması ve vergisini vermesinin İzmir'de kazanç elde ettiği ticaretten kanunen ödemek zorunda olduğu vergiyi kaldırmayacağı vurgulanmıştır.⁹⁹ Meselenin bütün boyutlarıyla bir de Şûrâ-yı Devlet tarafından ele alınması ve müzâkere edilmesinin yerinde olacağı belirtilmiştir.¹⁰⁰

Gümrük Vergisi

Bomonti biraderler ve Modyanus Fernandes Kumpanyası, tesis edilen bira fabrikaları için lüzumlu olan şişe ve fıçı gibi dışarıdan getirilen alet ve edevattan yüzde sekiz, imal edilen biraların memleket dâhilinde bir yerden bir yere naklinden de yüzde sekiz gümrük vergisi, bir de Düyûn-i Umûmiyye idaresi tarafından yüzde on beş resm-i mîrî olmak üzere toplam yüzde yirmi nisbetinden fazla vergi ile mükellef olduklarını, bu sebeple yabancı firmalarla rekabet edemediklerini dile getirmişlerdir.¹⁰¹ Ayrıca yabancı ülkelerden ve Bulgaristan'dan ithal edilen biralardan kendi memleketlerinde hiçbir vergi alınmadığı gibi bir miktar da mükâfata nâil oldukları ifade edilmektedir. Bu sebeple kendilerinin de gümrük resminden muaf tutulmalarını, yüzde on beş olan resm-i mîrinin de yüzde ona çekilmesini, talep etmişlerdir.¹⁰² Ancak benzer talebin daha önce de dile getirildiği, fakat Rüsûmât Emâneti'nin olumsuz cevap verdiği belirtilerek, nakledilen ürünlerden yüzde sekiz vergi alınmaya devam edileceği bildirilmiştir.¹⁰³ İhracattan alınmakta olan yüzde bir oranında gümrük vergisinin ise yarısından vazgeçilerek ihrâcâtın artırılması hedeflenmiştir.¹⁰⁴

Sıklıkla itirazlara konu olan müskirattan alınacak vergilerin vilayet idare meclisinin kararıyla yeniden belirlenmesi gerekli görülmüştür.¹⁰⁵ Ancak yapılan yeni düzenleme de üreticilerin itirazlarını sona erdirmemiştir. Yine vergilerin maliyetleri yükselttiğinden yabancı şirketlerle rekâbet edemediklerini dile getirerek vergi oranlarının indirilmesini istemişlerdir. Beyoğlu İdare Meclisi

⁹⁸ BOA, HR. HMŞ. İŞO. 4/4. (25 Ocak 1914).

⁹⁹ BOA, HR. HMŞ. İŞO. 4/4. (25 Ocak 1914).

¹⁰⁰ BOA, HR. HMŞ. İŞO. 4/4. (25 Ocak 1914).

¹⁰¹ BOA, ŞD. 2983/38. (15 Aralık 1897).

¹⁰² BOA, ŞD. 2983/38. (15 Aralık 1897).

¹⁰³ BOA, BEO. 1536/115199. (19 Ağustos 1900).

¹⁰⁴ BOA, ŞD. 2983/38. (15 Aralık 1897).

¹⁰⁵ BOA, DH. İD. 220/7. (24 Kasım 1914).

tarafından Dersaadet'te imal edilen biraların her yüz kilosundan 81 kuruş vergi alınması takdir edilmişken, vilayet idare meclisince bu rakam 90 kuruşa çıkarılmıştır. Bu karara Bomonti ve Nektar Müşterek Fabrikalar Anonim Şirketi Osmaniyeli müdürü Bonferhan itirazda bulunmuştur.¹⁰⁶ Ayrıca Avrupa'dan getirtmek zorunda kaldıkları şişe ve fiçılar için yüzde sekiz gümrük vergisi ödemişlerdir. Taşraya sevkinde de vergi verdiklerini, Düyûn-i umûmiyeye de imâliye adıyla yüzde on beş vergi ödediklerini bu sebeple biraları ehven fiyata satamadıklarını belirtmektedirler. Dâhili gümrük resminden muafiyeti ve Düyûn-ı Umûmiye idaresi tarafından alınan verginin de rekabet edebilecekleri seviyeye indirilmesini istemişlerdir.¹⁰⁷ Ancak bu verginin affının mümkün olmadığı ifade edilmiştir¹⁰⁸

Şûrâ-yı Devlet'te yapılan müzâkerede liva idare meclisi tarafından takdir edilen 81 kuruş verginin yerinde olduğu, vilayet idare meclisinin takdir ettiği bedelin ise uygulanabilir olmadığından isabetli olmadığına karar verilmiştir.¹⁰⁹ Diğer yandan devlet bira, şarap ve rakı gibi müskiratın yurt dışına ihracını teşvik etmiştir. Bu sebeple müzakere neticesinde vergi oranlarının maksada uygun olmadığı düşünülerek, mîrî vergi için yeniden bir fiyat tarifesi belirlenmesi gerektiğine karar verilmiştir.¹¹⁰

Emlak Vergisi: Bomonti Biraderlerin Fabrikalarına Kıymet Takdiri

Devlet takdir edilen kıymet/değer üzerinden vergi tahsil ettiğinden, Bomonti kardeşler fabrikalarına takdir edilen kıymete yüksek olduğu gerekçesiyle daima itirazda bulunmuşlardır. Nitekim 1308/1892-93 senesinde fabrikaya mahallî belediye ile maliye meclisi memurları 1.350.000 kuruş kıymet takdirinde bulunmuşlardır.¹¹¹ Adolf Bomonti, fabrika için takdir edilen bu kıymetin yüksek olduğunu, fabrika binası haricindeki arsa için de binde dört vergi konulması gerekirken, binde on vergi konulduğunu belirterek, fabrikanın kıymetinin tadilini ve arsa vergisinde indirim yapılmasını talep etmiştir.¹¹² Kıymet takdiri için muhamminler tarafından yerinde yapılan incelemede fabrikanın yola terkedilen 14.233 zira' dışında, 38.800 kûsür zira' arsası ve 2.260

¹⁰⁶ BOA, DH. İD. 220/7. (22 Şubat 1915); BOA, BEO. 4338/325338. (18 Şubat 1918). BOA, ŞD. 3123/56. (6 Ocak 1915).

¹⁰⁷ BOA, BEO. 271/20290. (8 Nisan 1893).

¹⁰⁸ BOA, BEO. 1536/115199. (11 Ağustos 1900).

¹⁰⁹ BOA, DH. İD. 70-2/57. (16 Ekim 1913); BOA, ŞD. 3123/56. (Tarihsiz).

¹¹⁰ BOA, DH. İD. 220/7. (17 Kasım 1914); BOA, ŞD. 3123/56.

¹¹¹ BOA, ŞD. 2982/22. (10 Şubat 1898); BOA, BEO. 641/48059. (10 Haziran 1895).

¹¹² BOA, BEO. 534/40010. (15 Aralık 1894); BOA, BEO. 641/48059. (17 Haziran 1895).

arşın¹¹³ kârgâr binası bulunduğu ve yıllık 90.000 kuruş kira getirisi olduğu anlaşılmış, belirlenen bedele itirazın gereksiz olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁴ Ayrıca yapılan hesaplamada tespit edilen kıymetin 15 yıllık kira bedeline denk olduğu, 1309/1893-94 senesine kadar birikmiş olan vergisinin de ödendiği, 1310/1894-95 senesinden itibaren de belirlenen 1.350.000 kuruş üzerinden vergi ödeyeceği belirtilmiştir.¹¹⁵

Fabrikanın inşası için satın alınan arsanın tamamının 53.041 zira' olduğu, yola terkedilen miktar (14.233 zira) düşüldükten sonra etrafı tahta parmaklıkla çevrili 16.000 zira' arazisi olduğu, geriye 22.808 zira' boş arsa kaldığı anlaşılmıştır. Bütün bu veriler değerlendirilerek fabrikaya takdir edilen kıymetin yerinde olduğuna, boş arsalar da yüz de dört hesabıyla vergi konulması gerektiğine Şûrâ-yı Devlet'te karar verilmiştir.¹¹⁶

Fabrikanın belirlenen 1.350.000 kuruş kıymeti, 1309/1893-94 senesinde yapılan dört yüz elli zira' ilave için 150 bin kuruş ve 1311/1895-96 senesinde yapılan ilavelerden dolayı da 100 bin kuruş zamlı kıymeti 1.600.000 kuruşa çıkarılmıştır.¹¹⁷ Ayrıca arsalar için belirlenen 86. 000 kuruşun da ilavesiyle fabrikaya 1.686.000 kuruş kıymet takdir edilmiştir.¹¹⁸

Bomonti biraderler, fabrikanın güncellenerek yeniden takdir edilen bu kıymetini çok yüksek bulmuşlardır.¹¹⁹ Şûrâ-yı Devlet'e verdikleri arzualde Fırın, Derum Kilisesi, Deveci ve Orta Kabir, Korneti ve Latin sokaklarında 50 bin zira' kadar arsanın bir miktarına 307/1891-92 senesinde inşa ettirdikleri bira fabrikasına, 6. daire tarafından belirlenen 1.350.000 kuruşu yüksek bularak müracaatta bulunmuşlar, fakat tenzilat bir tarafa, 150 bin kuruş zamlı takdir edilen bedel 1.500.000 kuruşa çıkarılmıştır. bunun üzerine fabrikanın işgal etmediği arsa için ilave edilen bedelin düşülerek kıymetin tadili, binde dört nispetinde verginin tenzili için de defalarca müracaatta bulunmuşlardır.¹²⁰ Bu yetmiyormuş gibi kıymet takdirine ilişkin kararın yanlış yorumlanması sebebiyle ilave edilen 100 bin ve fabrikanın kullanmadığı arsalar için de ilave edilen 86.000 kuruşun tenzili gerektiği halde bilakis zam edilerek fabrikanın kıymetinin 1.686.000 kuruşa çıkarıldığını ve mağdur olduklarını beyan

¹¹³ Arşın: Osmanlı döneminde bir uzunluk birimi olarak kullanılmıştır. Mimar arşını zira' gibi 75,8 cm'dir. Zirâ-ı mimârî de denilmektedir, (Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 19).

¹¹⁴ BOA, BEO. 641/48059. (10 Haziran 1895).

¹¹⁵ BOA, BEO. 641/48059. (10 Haziran 1895).

¹¹⁶ BOA, BEO. 641/48059. (10 Haziran 1895).

¹¹⁷ BOA, ŞD. 2982/22. (10 Şubat 1898).

¹¹⁸ BOA, ŞD. 2982/22. (10 Şubat 1898).

¹¹⁹ BOA, BEO. 534/40010. (15 Aralık 1894).

¹²⁰ BOA, ŞD. 2982/22. (25 Haziran 1897).

etmişlerdir.¹²¹ Fabrikanın bir nevi müskirat fabrikası olup, günlük üretiminden yüzde on vergi ödendiği, hem hazine hem de memleketin gelişmesi ve terakkîsine hizmet için açılmış olan bu gibi fabrika ve ticârethânelerin daha çok himaye edilmesi gerektiği vurgulanarak durumun tahkîk ve tetkikiyle takdir edilen fahiş kıymetin adalet dairesinde tadilini istemişlerdir. Ancak bu talepleri uygun bulunmamış, belirlenen kıymet üzerinden vergi vermekle mükellef oldukları bildirilmiştir.¹²²

Bomonti Fabrikası'nın Hayvanlarına Askeriyenin El Koyması

Şişli Bomonti Bira Fabrikası'nın ve Arnavutköy'de Şayiblik (?) süthanesinin bargir ve hayvanlarına askeriye tarafından Balkan harbi sebebiyle el konulmuştur. Bu mesele Almanya Sefâreti'nin de müdâhelesiyle uzun uzadıya münakaşa ve yazışmalara konu olmuştur.

Esasen ticârî faaliyette bulunan şirketlerin harp sebebiyle askeriye bir hayli bargir ve büyük baş hayvan verdikleri, kendilerine de ticarî faaliyetlerinde kullanmak için yeteri kadar hayvan bıraktıkları ifade edilmektedir. Bu müesseselerin imâlat ve üretimlerinin kesintiye uğramaması ve aksamaması için hayvanlarının alınmasından sarf-ı nazar edilmesi gerektiği belirtilerek, Almanya sefirinin de konu üzerinde önemle durduğu bildirilmektedir.¹²³ Bira fabrikasında imalâtın devamı için gerekli buz ve kömürün, Şayiblik süthanesinde sütlerin naklinin sağlanması için kullanılan hayvanların iadesi için Almanya sefiri tavassutta bulunmuştur.¹²⁴ Fabrikanın Feriköy'de 18 bin, Büyükdere'de 10 bin hektolitreye¹²⁵ birası bulunduğu, bunların muhafazasının -imalat hakkı aynı zamanda fabrikaya verilmiş olan- buza bağlı olduğu, ayrıca fabrikanın üretime devam edebilmesi için gerekli olan kömürün de Kabataş'tan Feriköy'e naklinde hayvana ihtiyaç duyulduğu ifade edilmektedir.¹²⁶

Devletin içinde bulunduğu savaş hali sebebiyle yaralı ve hastaların tedavisi için gerekli olan buz imalatının devamının önemine bunun için de hayvanların lüzumuna dikkat çekilmektedir. Diğer yandan fabrikanın hayvanlarına el konulmasından sağlanacak menfaatin, şirketin uğradığı zarar ve ziyana karşılık ileride hükûmetten talep edeceği tazminat yanında hiç mesabesinde kalacağı belirtilmekte, üstü kapalı bir ifadeyle yanlış yapıldığı

¹²¹ BOA, ŞD. 2982/22. (25 Haziran 1897).

¹²² BOA, ŞD. 2982/22. (25 Haziran 1897); BOA, ŞD. 362/66. (11 Kasım 1895).

¹²³ BOA, BEO. 4194/314490. (10 Temmuz 1913).

¹²⁴ BOA, BEO. 4194/314490. (10 Temmuz 1913).

¹²⁵ Bir hektolitreye, yüz litre karşılığıdır.

¹²⁶ BOA, HR. SYS. 2003/1. (12 Ekim 1912).

söylenmektedir.¹²⁷ Alman Sefâreti ikinci tercümanı Hâriciye'ye gelerek Bomonti Fabrikası ahırlarının kapılarının kırıldığını, seyislerin dövüldüğünü, on iki bargirin zorla alındığını, karşılığında herhangi bir evrak verilmediğini beyan etmiştir. Bu hareketin bir yabancının hanesine tecâvüz sayıldığını, hayvanların yirmi dört saat içinde iade edilmesini ve faillerin cezalandırılmasını talep etmiştir.¹²⁸ Buna karşılık hükûmetin gerektiğinde yabancılardan da askeriye için nakil vasıtası tedârik etme hakkına sahip olduğu tercümana ifade edilmiştir. Kâtip ise, sefâretin talepleri yerine getirilmeden müzâkereye yanaşmayacaklarını, aksi halde Alman hükûmetinin meseleye siyâsî bir mahiyet kazandıracaklarını belirtmiştir.¹²⁹ Başkumandanlıktan konuya ilişkin yapılan açıklamada ise, seferberlik halinde ihtiyaç duydukları ve duyacakları hayvanların *tedârik-i vesâit-i nakliyye* kanununa istinaden Osmanlı sınırları içinde sâkin yabancılar/ecnebler de dâhil vatandaşlardan temininin bir zorunluluk ve her memlekette câri olan bir usul olduğu belirtilmiştir. Normal şartlarda tazminat söz konusu olmakla birlikte, olağanüstü durumlarda tazminatın nazar-ı dikkate alınmayacağı ifade edilmiştir.¹³⁰ Ayrıca Bomonti şirketinin imkânlarından yararlandığı bir memleketin müdafaasına yardımcı olmaması, hayvan vermektен imtina etmesi ve yabancı iltimasına müracaat etmesinin garip olduğu belirtilmiştir. Bununla beraber ahıra zorla girerek hayvan alan memurların hareketinin de üzüntü verici olduğu ve tevbih edildikleri bildirilmiştir. Öte yandan ordunun hayvan ihtiyacının Bomonti Fabrikası'nın “on yedi” hayvanıyla tamamlanamayacağı belirtilerek bunların iadesi işlemlerinin başlatıldığı, ancak yapılan araştırmada hayvanların hangi askerî kıtada olduğu belirlenememiştir. Bu sebeple hayvanların bulunmasına imkân kalmadığından takdir edilen bedelin derhal ödenmesi için ilgililere talimat verildiği bildirilmiştir.¹³¹

Bomonti Biraderlerin Buz İmalı

Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse ile Biga Sancağı dâhilinde 25 sene müddetle buz imal ve satışı imtiyazının 23 Şaban 303/27 Mayıs 1886 tarihinde bir mukâvele ile Mabeyn-i Hümâyûn Bekçiler Müdürü Salim Ağa'ya verilmiştir.¹³² Mukâvelenâmenin 10. maddesinde, imtiyaz sahibinin kanunlar çerçevesinde anonim bir Osmanlı şirketi kurabileceği belirtilmektedir. Bu maddeye istinaden buz imtiyazı, her biri beş Osmanlı lirası değerinde 20 bin hissedenden oluşan 110 bin lira sermaye ile kurulmuş olan Osmanlı Anonim Şirketine devredilmiştir.

¹²⁷ BOA, HR. SYS. 2003/1 (12 Ekim 1912).

¹²⁸ BOA, HR. SYS. 2003/1. (14 Ekim 1912).

¹²⁹ BOA, HR. SYS. 2003/1. (14 Ekim 1912).

¹³⁰ BOA, HR. SYS. 2003/1. (16 Ekim 1912).

¹³¹ BOA, HR. SYS. 2003/1. (16 Ekim 1912).

¹³² BOA, ŞD. 1221/47. (1 Haziran 1906).

Tedâvüle çıkarılan hisse senetleri de Pâyıtaht-ı Saltanat-ı Seniyye borsasına resmen kaydedilmiştir.¹³³ Şirketin 22 Zilkâde 1303/22 Ağustos 1886 tarihinde tescil işlemi yapıldığı halde, diğer işlemlerin tamamlandığına dair evrak elde edilememiştir. Ancak şirketin teşkilinden bir sene sonra 31 Kânûunuevvel 1887 tarihinde tanzim edilen ve ilk idare meclisi âzâsı Vensan Kayar (?) tarafından imzalanan ve ibraz edilen bilançoda 100 bin İngiliz lirası olan sermayeden 65.361 lirasının tamamen ödendiği görülmüştür. Zürih Bankası ve Bank-ı Osmânî kayıtlarından da hisse senetleri bedelinin tamamen ödendiği anlaşılmıştır. Kanunlara uygun olarak tesis edilmiş olan bu şirket elde edilen sermaye ile İstinye'de bir fabrika kurarak buz imaline ve satışına başlamış ise de kâr elde edemediğinden kıymeti düşmüştür. Bu sebeple tedavüle çıkarılamayan ve birkaç sermaye sahibinin elinde kalan senetlerin el değiştirecek Bomonti biraderlere intikal etmesiyle, Bomonti biraderler buz imtiyazının sahibi olmuşlardır.¹³⁴

Diğer taraftan Zürih Bankası'nın 27 Teşrînievvel 1905 tarihli tasdikli şehâdetnâmesinde 19.930 adet hisse senedinin Bomonti Birahânesiyle Mösyö Valter Bomonti ve Adolf Bomonti'ye ait olduğu açıkça görülmektedir. Geri kalan yetmiş adet hisselerin ise idare meclisi üyesi Mösyö Gros ve Deruh ve diğerlerine ait olduğu 16 Teşrînisânî 1905 tarihli altı adet Bank-ı Osmânî şehâdetnâmesinde tasdik olunmuştur. Şirketin daha önceki işlemlerinde bazı usulsüzlükler olmakla beraber, bunların şirketin feshini gerektirecek mahiyette olmadığı ifade edilmiştir.¹³⁵ Ancak müzâkerede şirketin işleyişine ilişkin hükümlerin tatbik ve icrâsında görülen noksanlıklar dikkate alınarak feshedilmesinin gerektiği fikri de iki görüş sahibi tarafından dile getirilmiştir. Fakat önceden mevcut olan eksikler düzeltilerek şirketin kanunen mevcudiyetine itirazı gerektirecek bir durum bulunmadığı, imtiyaz müddetinin bitmesine az bir zaman kaldığı da dikkate alınarak şirketin feshine gerek olmadığı kanaatine varılmıştır. Yine de konunun bir de Şûrâ-yı Devlet tarafından müzâkere edilmesi ve çıkacak karara göre hareket edilmesinin daha doğru olacağı belirtilmiştir.¹³⁶

Şirkete ait hisse senetlerini almak suretiyle İstinye'de buz fabrikası sahibi olan Bomonti biraderler Mösyö Valter ve Mösyö Adolf Bomonti, askerî hastanelerin yanı sıra Gurebâ ve Haseki Nisâ hastahânelerine de ücretsiz buz vermek istediklerini bildirmişlerdir. Buna karşılık fabrikalarının kapısına

¹³³ BOA, ŞD. 1221/47. (1 Haziran 1906).

¹³⁴ BOA, ŞD. 1221/47. (30 Mart 1906).

¹³⁵ BOA, ŞD. 1221/47. (30 Mart 1906).

¹³⁶ BOA, ŞD. 1221/47. (30 Mart 1906).

Osmanlı arması takılmasına izin yanında, kendilerine dördüncü rütbeden birer Mecidî nişanı verilmesini talep etmişler, talepleri uygun görülmüştür.¹³⁷

Buz imtiyazına sahip bulunan Bomonti kardeşler, Hukûk-i Hevâ Mahzenleri Şirketi'nin kanuna aykırı buz imal ettiğini iddia ederek mani olunmasını istemişlerdir.¹³⁸ Soğuk Hava Mahzenleri Anonim Şirketi imtiyaz sahibi Mösyö Baker (?) ise Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse dâhilinde buz imal ve satışı imtiyazının bir Osmanlı Anonim Şirketi'ne devrolunduğunu, ancak şu anda böyle bir şirketin mevcut olmadığını dile getirmiştir.¹³⁹ "Levant Herald" gazetesinin son sayfasında *Osmanlı* tabirini kullanmaksızın yalnız "Buz Anonim Şirketi" unvanıyla verilen ilan da kendi iddialarını doğruladığını, ayrıca bu nevi anonim Osmanlı şirketlerinin iş ve işlemlerini nizamnâmeleri hükümlerine göre yapmadıkları takdirde imtiyaz haklarını kaybedeceklerini belirtmektedir.¹⁴⁰

Kanuna aykırı buz imal ettiği iddiasına karşı Henri Baker, soğuk hava depolarında mukâvele-nâme gereği kendilerine verilen her nevi eşya yanında, variller ve hususi kaplarla gönderilen suları da kabul ve muhafaza ettiklerini bir süre sonra da sahiplerine iade ettiklerini ifade etmektedir. Hal böyleyken depolarında bulunan su varilleri ve kapların hiçbir kanuni dayanak olmadan belediye çavuşları tarafından müsadere edilerek denize atıldığını dile getirmiş,¹⁴¹ bu konuda bir an evvel verilecek kararla kendi haklarının korunmasını talep etmiştir.¹⁴² Baker'in de hukukunun korunması maksadıyla imtiyaz sahibi Buz Osmanlı Anonim Şirketi'nin faaliyetine engel olmamak şartıyla ticaret kastı da bulunmamak şartıyla az miktarda halis suları kabul edebileceği ifade edilmiştir.¹⁴³

Diğer taraftan Bomonti biraderlerden Valter Bomonti, Abdi Subaşı Mahallesi'nde mutasarrıf oldukları Balat Caddesi'nde 24 numarada 60 bin kuruş değerinde arsaya tek katlı bina inşa ederek bin liralık bir makine ile burada da buz imal etmeye başlamıştır. Tesis ettiği bu fabrikaya önce 400 bin kuruş kıymet takdir edilmiş, bitişiğinde bulunan 70 bin kuruş değerindeki 26 numaralı arsanın ilavesinden dolayı İkinci Daire Mal Kalemince takdir edilen

¹³⁷ BOA, BEO. 535/40117. (22 Aralık 1894); BOA, İ. TAL. 68/20; (2 Aralık 1894); Vefa Zat, *a.g.e.*, s. 296.

¹³⁸ BOA, BEO. 2896/217153. (23 Ağustos 1906). BOA, DH. MKT. 869/25. (11 Temmuz 1904). BOA, ŞD. 1221/47. (4 Ağustos 1906).

¹³⁹ BOA, ŞD. 1221/47. (6 Ekim 1904).

¹⁴⁰ BOA, ŞD. 1221/47. (6 Ekim 1904).

¹⁴¹ BOA, ŞD. 1221/47. (6 Ekim 1904).

¹⁴² BOA, ŞD. 1221/47 (28 Şubat 1905).

¹⁴³ BOA, DH. MKT. 869/25. (22 Ağustos 1906).

bu bedel 600 bin kuruşa çıkarılmıştır.¹⁴⁴ Valter Bomonti, yakın zamanda kıymet takdir edilmişken, ufak ilaveleri vesile ederek kıymetin artırılmasının hakkaniyet ve adalete uygun olmadığını dile getirerek itirazda bulunmuş, ancak itirazı dikkate alınmadığı gibi 50 bin kuruş zam yapılarak 650 bin kuruşa çıkarılmıştır.¹⁴⁵ Bunun üzerine hiç olmazsa hali hazırdaki kıymeti olan 500 bin kuruşta bırakılmasını talep etmiştir. Fakat takdir edilen değer in değiştirilmesine gerek görülmemiştir.¹⁴⁶

Bomonti biraderler haklarında bir takım şikâyetler olmakla birlikte, Osmanlının son zamanlarına kadar buz üretimine devam etmişlerdir.¹⁴⁷ Nitekim kar toplama/depolama ve satışı imtiyazı Hazine-i Hâssa'ya ait olduğu halde, Bomonti Bira Fabrikası'nın buz imal ederek sattığı ve kazanç sağladıkları belirtilerek buna mani olunması istenmişse de bu Bomontileri buz imalatından vaz geçirmemiştir.¹⁴⁸

Sonuç

Şişli'de bulunan Bomonti semti ismini Feriköy'de Bomonti biraderler tarafından kurulan Bomonti Bira Fabrikası'ndan almıştır. Fabrika 1891 tarihinde verilen ruhsat üzerine İsviçre tebaasından ve Almanya mahmûlilerinden Bomonti kardeşler tarafından Feriköy'de Çiftecevizler civarında etrafı boş, meskûn mahalden uzak, Bakla Tarlası olarak bilinen arazide kurulmuştur. Fabrika yerini 90 bin kuruşa satın almışlar, 300 bin kuruş harcayarak 53 bin arşın arsa üzerine modern tekniklerle üretim yapan ilk bira fabrikasını 1892'de tesis etmişlerdir. Fabrikanın tesisi sırasında Avrupa'dan getirttikleri malzemeler için ödedikleri gümrük vergisi sonuçta kendilerine iade edildiyse de hükûmetle aralarında yazışmalara konu olmuştur.

1909'da Büyükdere'de açılan Nektar Bira Fabrikasıyla rakip olan Bomonti Bira Fabrikası, 1912 yılında Bomonti-Nektar Birleşik Bira Fabrikaları Şirketi adı altında bu şirketle birleşmiştir. 30 Aralık 1914 tarihinde çıkarılan yasa gereği fabrikanın tüzüğü'nün ve adının *Müşterek Bira Fabrikaları Osmanlı Anonim Şirketi* olarak değiştirilmesi gündeme gelmiştir. İçki Tekelinin kurulduğu 22 Mart 1926 yılına kadar bira üretimi, Bomonti-Nektar Şirketi'nin tekelinde kalmıştır. İçki Tekeli'nin kurulmasından sonra da 1928'den 1938 yılına kadar on yıl kadar imalat yetkisi tekrar Bomonti-Nektar Şirketine verilmiştir. 1940 yılında çıkarılan bir yasayla şirketin Tekel İdaresi tarafından satın alınmasından sonra Tekel

¹⁴⁴ BOA, ŞD. 3029/70. (10 Ekim 1904).

¹⁴⁵ BOA, ŞD. 3029/70. (10 Ekim 1904).

¹⁴⁶ BOA, ŞD. 3029/70. (10 Ekim 1904).

¹⁴⁷ Fatih Damlıbağ, "Bomonti Buz Şirketinin Piyasa İlişkileri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Journal Of Modern Turkish History Studies*, XVI/32 (2016-Bahar/Spring), s. 104.

¹⁴⁸ BOA, BEO. 3274/245477. 20 Mart 1908.

İdaresi'nde 1994 yılına kadar fabrika üretime devam etmiştir. Diğer taraftan gerek İstanbul'da gerek taşrada açtıkları bira bahçeleri ve satış yerleri vasıtasıyla da imal ettikleri biraları müşterilerine ulaştırmaya çalışmışlardır.

Bomonti biraderler resm-i mîrî, duhûliyye, gümrük resmi ve emlak vergisi gibi ödemekle yükümlü buldukları vergilere maliyeti yükselttiği, yabancılarla rekabet gücünü kırdığı ve fabrikalarına takdir edilen kıymet/değerin yüksek olduğu gerekçesiyle sık sık itirazlarda bulunmuşlardır. Aslen İsviçreli olup, Alman himâyesinde bulunan Bomonti kardeşler, başta vergi meselesi olmak üzere seferberlik sebebiyle fabrikanın hayvanlarına el konulmasında, hâsılı hükûmetle olan hemen hemen bütün işlerinde ve taleplerinde Almanya Sefâreti'ni hükûmete karşı bir siyâsî baskı unsuru olarak devreye sokmayı alışkanlık haline getirmişlerdir.

Öte yandan 27 Mayıs 1886 tarihinde Mabeyn-i Hümâyûn Bekçiler Müdürü Salim Ağa'ya verilen ve daha sonra Osmanlı Anonim Şirketine devredilen buz imtiyazı, bu şirketin hisselerini satın alan Bomonti biraderlerin eline geçmiştir. Askerî hastanelerin yanı sıra Gurebâ ve Haseki Nisâ hastahânelerine de ücretsiz buz vermişler ve Mecidî nişanı ile taltif edilmişlerdir. Bu arada kâr amaçlı buz imal ettiği gerekçesiyle Soğuk Hava Mahzenleri Anonim Şirketiyle de bir anlaşmazlık yaşamışlardır. İki şirket arasında yaşanan bu problem kanunlar ve nizamlar çerçevesinde çözüme kavuşturulmuştur. Bomontiler de Osmanlının son zamanlarına kadar buz imalatına devam etmişlerdir.

Netice olarak kuruluşunun üzerinden yaklaşık yüz yıl geçtikten sonra faaliyeti son bulan Bomonti Bira Fabrikası'nın dâhil olduğu yer bugün otel, kültür ve eğlence merkezi olarak kullanılmaktadır.

Türkiye'de bira imalatından çekilen Bomonti ailesi üyeleri ise Mısır'a gitmişler, orada Crown-Bomonti ve Bomonti-Pyramides adıyla 1950'li yıllara kadar biracılıkla meşgul olmuşlardır.

- Kaynakça**
- Arşiv Belgeleri**
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**
- Nafia Vekâleti**
BCA, 230/115-16-1; 37-50-1.
BCA, 115-16-1; 37-50-1.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi**
- Bâb-ı Âl-i Evrak Odası**
BOA, BEO, 293/21901.
BOA, BEO. 641/48059.
BOA, BEO. 534/40010.
BOA, BEO. 271/20290.
BOA, BEO 181/13548.
BOA, BEO. 1525/114309.
BOA, BEO. 4338/325338.
BOA, BEO. 4194/314490.
BOA, BEO. 535/40117.
BOA, BEO. 1536/115199.
BOA, BEO. 2896/217153.
BOA, BEO. 3274/245477.
- Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye**
BOA, DH. EUM. 3. Şb. 21/23.
BOA, DH. EUM. 5. Şb. 70/1.
BOA, DH. EUM. 5. Şb /69/1.
- Dâhiliye İdâre**
BOA, DH. İD. 131/1.
BOA, DH. İD. 70-2/57.
BOA, DH. İD. 220/7.
- Dâhiliye İdare-i Umumiye**
BOA, DH. İ. UM. 18/55.
- Dâhiliye Mektûbî**
BOA, DH. MKT. 2402/98.
BOA, DH. MKT. 2401/59.
BOA, DH. MKT. 1208/69.
BOA, DH. MKT. 2816/5.
BOA, DH. MKT. 2557/41.
BOA, DH. MKT 869/25.
- Hariciye Hukuk Kısmı**
BOA. HR. H. 332/20.
- Hariciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası**
BOA, HR. HMŞ. İŞO. 4/4.
BOA, HR. HMŞ. İŞO. 56/24.
- Hâriciye Siyâsî**
BOA, HR. SYS. 2003/1.
- Hariciye Nezâreti Umûr-i Hukuk-i Muhtelita**
BOA, HR. UHM. 158/65.
BOA, HR. UHM. 136/2.
- İrâde Taltifât**
BOA, İ. TAL. 68/20.
- İrâde Rüsûmât**
BOA, İ.RSM. 2/14.
- Şûrâ-yı Devlet**
BOA ŞD. 2983/38.
BOA, ŞD. 1253/19.
BOA, ŞD. 813/33.
BOA, ŞD. 3123/56.
BOA, ŞD. 2982/22.

BOA, ŞD. 362/66.

Zaptiye Nezâreti

BOA, ŞD. 3029/70.

BOA, ZB. 376/67.

BOA, ŞD. 1221/47.

BOA, ZB. 361/13.

Diğer Kaynaklar

Akbulut, Uğur; “Meyhanelerle Mukaddes Mekânlar Arasında Mesafe Tayini”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 49, Bahar 2016.

Arpacık Elvan, “Köpüklü Nektar Bira”, *Paylaşım, Kartonsan Yaşam Kültür Dergisi*, 2009/3.

Başgelen, Nezih; *Geçmiş Zamanda Şişli*, Kentbank yay, İstanbul 1998.

Büyükkürkciyan, Talin; *Feriköy Anılarında*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2010.

Damlıbağ, Fatih; “Bomonti Buz Şirketinin Piyasa İlişkileri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Journal Of Modern Turkish History Studies, XVI/32 (2016-Bahar/Spring).

Düstur I; C. 2, C. 5, C. 6, C. 8.

Düstur; Mütemmim.

Eldem, Vedat; *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK, Ankara, 1994.

Evliya Çelebi; *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, (haz. Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, 1. Kitap, İstanbul, 1995.

Kantar, Melis; “Bomonti Bira Fabrikası”, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü*, Basılmamış Final Sunusu, İstanbul, 2015.

Komisyon, “Feriköy”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı/Tarih Vakfı yay. C. 3, İstanbul 1994.

Ökçün, Gündüz; *Osmanlı Sanayi 1913-1915 İstatistikleri*, Hil Yayın İstanbul, 1984.

Pınar, İlhan; *Gezginlerin Gözüyle İzmir, XIX Yüzyıl II*, Akdem Kitabevi, İzmir, 1996.

Sandalcı, Mert; *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Biraya Dair Objeler Belgeler Fotoğraflar*, Mas Matbaa, İstanbul, 2009.

Serahsî, Mebsut, (Ed. Mustafa Cevat Akşit), *Gümüşev C.13*, İstanbul, 2008.

Sertoğlu, Midhat; *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986.

Şahin, Harun; “Osmanlı Vergi Sisteminde Reform ve Temettü’ Vergisi”, *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, , C. 37, S.1, 2013.

Tanyeli, Gülsün-İkiz, Deniz; “İstanbul'da Bir Endüstriyel Miras Örneği: Bomonti Bira Fabrikası”, *Tüba Ked*, 7/2009.

Tümertekin, Erol; Bomonti, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, 1994.

Ünal, Mehmet Ali; *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2011.

Yentürk, Aybala; “Osmanlı'dan Günümüze Bira”, *TMMOB Gıda Mühendisliği Dergisi*, S. 6, 1999.

Zat, Vefa; “Bomonti Bira Fabrikası”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı, C. 2, İstanbul, 1994.

_____, “Meyhaneler”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı, C. 5, İstanbul, 1994.

_____, *Âdâbıyla Rakı ve Çilingir Sofrası* (7. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Ekler

VAKFİYELER IŞIĞINDA ANADOLU BEYLİKLERİ DÖNEMİ VAKIFLARINDA YEMEK KÜLTÜRÜ VE SOSYAL YARDIMLAŞMA İLE İLGİLİ ÖRNEKLER*

Abdurrahim İstemi SAYLAM**

Özet

Vakıf, sahibi tarafından hayra tahsis olunmuş mülk ve mal anlamına gelmektedir. Vakıf müessesesi, taşınabilir veya taşınamaz malların ve bunların gelirlerinin varlıklı insanlar ya da devlet adamları tarafından ihtiyaç sahipleri için tahsis edilmesiyle meydana gelmiştir. Vakıfların kuruluş senetleri olan vakfiyeler, sosyal, kültürel, dini, ekonomik ve siyasi bilgiler ihtiva ettiklerinden dolayı, bu konularda araştırma yapmak için başvurulabilecek kaynaklardır. Anadolu'nun, müreffeh bir vatan haline gelmesinde, devlet adamları ve hayır sahibi varlıklı kimselerin kurmuş oldukları vakıflar önemli ölçüde etkili olmuştur. Bu vakıflar sayesinde muhtaç insanların ihtiyaçları giderilmeye ve toplumda sosyal bir denge sağlanmaya çalışılmıştır. Bazı vakfiyelerde, muhtaçların doyurulması hususunda vakıf görevlilerinin yapması gerekenlere değinilmiştir. Günlük faaliyetler yanında dini yönden özel günlerde yapılacak mutfak faaliyetlerinin nasıl olacağından talimat şeklinde bahsedilen vakfiyeler mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Vakfiye, Anadolu Beylikleri, Sosyal Hayat, Sosyal Yardımlaşma, Yemek Kültürü

EXAMPLES OF FOOD CULTURE AND SOCIAL SOLIDARITY IN FOUNDATIONS OF THE ANATOLIAN PRINCIPALITIES IN THE LIGHT OF THE VAKFIYES

Abstract

The foundation means property and property allocated by the proprietor. The foundation has come to the rescue when the movable or immovable goods and their incomes have been allocated by wealthy people or statesmen to needy people. Since the vakfiyes contain social, cultural, religious, economic and political information, can be used for research on these issues. In the some of the vakfiyes have mentioned the needs of foundation officers to provide help for the needy. In addition to daily activities, there are also mentioned in the form of instructions on how to perform kitchen activities on special occasions.

Keywords: Foundation, Vakfiye, Anatolian Principalities, Social Life, Social Solidarity, Food Culture

* Bu makale esasen, yazarın, Vakfiyelere Göre Anadolu Beyliklerinde Sosyal ve Kültürel Hayat adlı Yüksek Lisans tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

** Uzman, Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
e-posta: aistemi@ahievran.edu.tr

“Onların Mallarında Yoksul ve
Muhtaçlar İçin Bir Hak Vardır”*

Giriş

Tarih ilminin amacı geçmişte yaşanan hadiseleri yalnızca nakletmek-hikaye etmek değildir. Bu tarz bir tarih-yazım anlayışı var olmakla birlikte bunun amacı günümüzde ortaya çıkan meselelere çare aramak değildir. Bundan dolayı toplumların her alandaki meselelerine çare arayan tarihçilerin epey uzağında kalan bir tarz olarak görülebilir. Tarih ilminin asıl hedef ve faydalarından biri geçmişte yaşamış insanların birbirleriyle ve devletle olan münasebetlerinin anlaşılmasını sağlamaktır. Bununla, tarih boyunca kazanılan tecrübelerin günümüz toplumları için fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Günümüzde sosyal tarih ile ilgili yapılan çalışmaların sayısı oldukça artmıştır. Bunun sebebi olarak, öteden beri tarih ilminde, siyasi tarihin; başka bir deyişle hanedanlar tarihinin ilgi alanı olması ve önceliğin bu alana verilmesi gösterilebilir. Günümüzde tarih yazımı bambaşka bir hal almış, önceleri pek de ilgi duyulmayan tarihi kavramlar merak uyandırmaya başlamıştır. “Halkın tarihi” de diyebileceğimiz sosyal, kültürel, dini-tasavvufi vb. kavramlar ve bu alandaki tarihi hadiseler bu kabildendir.

Sosyal hayatın bir unsuru ve sosyal tarih çalışmalarının bir konusu da toplumda sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan vakıf müessesesidir. Bu müessese çeşitli temellerden beslenerek ortaya çıkmış, bulunduğu dönem ve toplumun değer yargıları çerçevesinde gelişmiştir. Vakıflar ihtiyaç sahiplerinin yeme-içme, barınma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması yanında eğitim, sağlık, dini vb. ihtiyaçlarını da karşılama görevi üstlenmiştir. Hatta bazen devlet, bu gibi konularda işi tamamen vakıflara bırakarak önemli bir maddi külfeti de üstünden atmıştır.

Vakıflar ve kuruluş senetleri olan vakfiyeler sosyal tarih çalışmaları açısından önemli vesikalardır. Vakfiyelerin verdiği bilgiler dönemin hadiselerinin daha iyi anlaşılmasında yardımcı olacak kaynaklardır. Bu çalışmada zengin Türk tarihinin kısa bir dönemi ele alınmış ve yalnızca vakfiyelerden yararlanılarak elde edilen örnekler sunulmuştur. İncelediğimiz vakfiyelerin ilki H. 723/M. 1323; sonuncusu H. 845/M. 1441 tarihlidir. Bu vakfiyelerde sosyal yardımlaşma ve dayanışma ile ilgili örnekler yanında bununla tabii bir ilgisi olan yemek-mutfak kültürü ile ilgili örnekler ortaya konmuştur. Tarihimiz, diğer kaynaklar değerlendirildiğinde bu konuda önümüze ziyadesiyle örnekler sunmaya muktedirdir.

* Kuran-ı Kerim, 51/19

Vakıf ve Vakfiye

Vakıf, sahibi tarafından hayra tahsis olunmuş mülk ve mal anlamına gelmektedir.¹ Vakıf kelimesi, Arapçada durdurmak, alıkoymak manasında olup; terim manasıyla VIII. asır ortalarından XIX. asır sonlarına kadarki devrede, İslam ülkelerinin sosyal ve ekonomik hayatında önemli bir rol oynayan dini-sosyal bir müessesenin adıdır.² Bu müessese, varlıklı insanların veya devlet adamlarının, taşınabilir veya taşınamaz mallarının ve bunların gelirlerinin milletin menfaatine olarak tahsis etmeleriyle meydana gelen ve kanunlarla da devlet güvencesi altına alınan bir müessesedir.

Elimizdeki kaynaklara göre, kuruluş amacı itibariyle bu günkü vakıflara benzeyen bazı yapıların ortaya çıkışı, İlkçağa kadar uzanmaktadır. Babil’de, Kudurru adı verilen hukuki vesikaya göre, dindar bir adam, yaptırdığı mabede bir mülk hibe etmiştir.³ Hititler döneminde de vakıf kurulduğunu, bu döneme ait bir tabletten öğrenmekteyiz. Bu Hitit tableti, Kral Hattusilis’in Tanrıça İştar’a ibadet edilmesi için bir evi vakfettiğini belgeleyen bir vakfiyedir.⁴ Vakıf müessesesi, Roma ve Sasani dönemlerinde de bu medeniyetlerin kendi kültürel özelliklerine göre gelişmeye ve yayılmaya devam etmiştir. Bununla beraber vakıf müessesesi İslam vakıfları ile bambaşka bir role bürünmüştür.

İslam toplumlarında vakıf müessesesi, yer aldığı kültürlerde olduğu gibi dini ve insani hassasiyetler üzerine inşa edilmiştir. Kuran-ı Kerim’in birçok ayetinde muhtaçları gözetmek önemli bir görev olarak emredilmiş ve insanlar bu konuda teşvik edilmiştir. Müslümanlar vakıf kurmayı İslam dininin bir emri sayarak bu konuda, güçlerinin yettiğince çaba sarf etmişler ve köylerden büyük şehirlere kadar her yerde vakıflar kurmuşlardır.

Kur’an’da vakıf müessesesinin doğuşuna vesile olabilecek kavramlar mevcuttur ve bunlar vakıf literatüründe sürekli tekrarlanmıştır. Felsefi sadaka, hayrat vb. Kur’an kavramlarıyla ilişkilendirilebilen vakıf, hukukî açıdan Hz. Peygamber’in ve sahâbenin uygulamalarına dayandırılmıştır. Gerçekten sadaka ve sadaka-i câriye kavramlarını içeren ve tarih boyunca hemen hemen bütün vakfiyelerde zikredilen hadisler, vakfın sürekliliği ve bağlayıcılığı gibi kavramları içerir. Dolayısıyla sadaka ve sadaka-i câriye hadisleri İslâm vakfının temellendirilmesinde ve gelişip yayılmasında büyük rol oynamıştır.⁵

Vakfın kuruluşu ve geçerli bir vakıf haline gelmesi, mahkemelerde

¹ “Vakıf”, *Kamus-ı Türki*, s.1496.

² Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *İA*, C.XIII, İstanbul, 1993, s.153.

³ Fuad Köprülü, “Vakıflar (Ali Himmet Berki)”, *Vakıflar Dergisi*, S. II, 1942, s.458.

⁴ H. Baki Kunter, “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Vakıflar Dergisi*, S. I, 1938, s. 117.

⁵ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *TDVİA*, C.42, İstanbul, 2012, s.479.

tanzim edilerek kadılar tarafından onaylanan ve vakfın tescil belgesi olan vakfiyelerinin yazılmasıyla tamamlanmaktadır.

Vakfın şartlarını ve ne şekilde idare edileceğini açık olarak gösteren belgelere vakfiye denir.⁶ Vakfiyeler, vakıflara hayat veren resmi belgelerdir. Vakfiye hukuki tabiri ile vakfın tescilidir. Vakfı kuran kişinin adı, lakabı, vakfedilen malların veya paranın miktarı ve cinsi, bunların gelirleriyle yapılacak işler ve bunun gibi gerekli hususlar vakfiyelerde yazılıdır. Vakfiyeler mahkeme huzurunda, şahitlerin önünde tanzim olur; kadının onayı ile mahkeme kütüğüne geçirilirdi.⁷ Vakfiyelerin bu şekilde tanzimi ile vakfın şartlarının devletçe kabul edildiği resmi olarak duyurulmaktadır. Vakıf belgeleri vakfedilen mülk ve arazilerin ne şekilde ve kim tarafından idare edileceğini belirttiği için bu şekilde tanzim edilmeleri gerekmektedir. Oldukça fazla olan vakıf gelirlerinin, vakıf şartlarına göre kullanılması ancak kadı ve şahitler huzurunda tanzim edilen geçerli belgelerle sağlanabilmektedir. Bu da vakfiyelerin tarihi kaynak olarak güvenilirliğini arttırmaktadır.

Vakfiyeler, sosyal, kültürel, dini, ekonomik ve siyasi bilgiler ihtiva ettiklerinden dolayı, bu konularda araştırma yapmak için başvurulabilecek kaynaklardır. Vakfiyenin yazıldığı dönemde halkın hayat tarzı, kültür unsurları, dini anlayışları ve ekonomik durumları vakfiyelerin incelenmesiyle ortaya çıkarılabilir. Vakfiyeler ayrıca sanat tarihçiliği açısından da önemli kaynaklardır. Sanat tarihçilerinin birinci elden kaynağını oluşturan, yapı ile ilgili kendine has özellikleri olan, belgeler ise vakfiyelerdir. Vakfiyeler metni, dili, kendi sanat özellikleri (kâğıdı, cildi, hattı, tezhibi vs.) yönünden de önemli belgelerdir.⁸

Fuad Köprülü vakfiyelerin tarihi kaynak olarak öneminden şu şekilde bahsetmiştir:

“Tenkidi usullere riayet edilerek ortaya çıkarılacak vakıf vesikaları ve yayınlanacak vakfiyeler, iktisadi ve içtimai tarih, şehir ve iskan tarihi, tarihi topografya, idari ve mali tarih, dini tarih hulasa eski Türk cemiyetinin dahili bünyesini, muhtelif içtimai tabakaların hayat şartlarını hukuki-içtimai münasebetlerini bize gösterecek, bütün tarih şubeleri bundan en büyük istifadeyi temin edeceklerdir. Daha ziyade askeri ve siyasi vakaları, hükümdarların ve büyük ricalin hayat ve sergüzeştlerini anlatmakla iktifa eden kroniklerin, arada bir tesadüf kabilinden bahsettikleri umumi hayati yani cemiyetin hakiki bünyesini, asıl bu vesikalar sayesinde öğrenebileceğiz.”⁹

⁶ “Vakfiye”, *Kamus-ı Türki*, s. 1496.

⁷ Kunter, *a.g.e.*, s.116.

⁸ Gönül Cantay, “Tarihi Belge Olarak Yapı Kitabeleri ve Vakfiyeler” *XIII. Türk Tarih Kongresi*, TTK, 2002, s.1283.

⁹ Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti”, *Vakıflar Dergisi*,

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma: Bir Vakıf Medeniyeti

Tarih boyunca Türk Milleti, Dünya medeniyetine önemli katkılar yapmıştır. Yetiştirmiş olduğu ilim adamları ve bunların eserleri ile edebiyat, mimari, sanat gibi alanlarda yapmış oldukları, tarihte tartışılmaz bir yere sahiptir. Türk devletleri, her dönemde, vatandaşının mutluluğu ve refahı için çalışmayı önemli bir görev saymış; vatandaş da, devlet bu görevleri yerine getirdiği müddetçe devletine sahip çıkmıştır. Türklerde, “halk devlet için değil, devlet halk için” anlayışı vardır. Bu anlayışın tabii bir sonucu olarak, Türk kağanları, halkı iktisadi bakımdan bütünüyle refaha ulaştırmayı ve refah içinde yaşatmayı, kendilerine başlıca gaye edinmişlerdir¹⁰. Devlet halkın sosyal ihtiyaçlarını sağlamak için oluşturduğu kurumlarla hizmet vererek, ülke içerisinde yaşayan insanların bu ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmıştır. Ülke içerisinde asayiş sağlamak; yollar, köprüler, suyuolları yaparak ülkeyi bayındır hale getirmek, ihtiyaç sahiplerine yardım ulaştırmak devletin asli görevleri olmuştur. Bununla beraber, sosyal adaletsizlik ve gelir dağılımındaki eşitsizlik her dönemde toplumu farklı çözümler aramaya sevk etmiştir. Sosyal devletin bu fonksiyonları, Türk toplumunda çok önceden fark edilmiş ve günümüzde devletin kanunlarla üstlendiği bir kısım görevleri geçmişte toplumumuz, dini inanç ve sosyal düşüncelerden kaynaklanan duygularla, gönüllü bir şekilde vakıflar kurarak yerine getirmeye çalışmıştır.¹¹

İslam dairesine girilmesi ile Türkler, yeni dinlerinin emir ve yasaklarını sosyal hayatlarında da uygulamaya başlamışlardır. Müslüman Türk devletlerinin, hem geçmişten gelen özellikleri hem de İslam dininin emirleri doğrultusunda, sosyal yardımlaşma müesseseleri oluşturma faaliyetleri, Türk-İslam vakıflarının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu'nun, müreffeh bir vatan haline gelmesinde, devlet adamları ve hayır sahibi varlıklı kimselerin kurmuş oldukları vakıflar önemli ölçüde etkili olmuştur. Bu vakıflar sayesinde muhtaç insanların ihtiyaçları giderilmeye ve toplumda sosyal bir denge sağlanmaya çalışılmıştır. Vakıflar, bu dönemi izleyen Anadolu beylikleri döneminde de faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Tarihin en kudretli ve şiddetli istilalarından birini teşkil eden Moğol istilası, Anadolu'da büyük sarsıntılar vücuda getirmesine mukabil bu ülkenin nihai Türkleşmesine de önemli etkisi olmuştur. Malazgirt zaferini müteakip Anadolu'ya nasıl sel halinde insan akını olmuş ise, Moğol istilası önünde de

S.I, 1938, s.5-6.

¹⁰ Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri II*, Trabzon, 2000, s.79.

¹¹ Ahmet Gökçen, “Vakıfların Ekonomik Yönü ve Vakıf Müessesesinin İktisadi Tesirleri”, *II. Vakıf Haftası- Konuşmalar - Tebliğler*, Ankara, 1985, s.124.

aynı şekilde Türkmen kitleleri Anadolu'ya kaçarak Moğol baskısından kurtulmaya çalışmışlardır. Moğollar önlerine çıkan her şeyi adeta ezip geçmiş, zengin Türk şehirlerini yağmalamışlardır. Bundan dolayı hem yaylak-kışlak hayatı yaşayan, hem de şehirlerde yaşayan Türkmenler yoğun bir baskı altında kalmışlardır. Bu Türkmenler burada da Selçuk-İlhanlı devletinin baskısıyla uçlara hareket ederek Bizans topraklarını fethetmişlerdir. Bu büyük Türkmen akınları sayesinde, XIII. ve XIV. asırlarda, Batı Anadolu kesif bir şekilde Türkleşmiştir.¹² Bu dönemde, devlet düzeni ve toprak idaresinin bozulmasıyla üretimin azalması; asayişin bozulmasıyla ticaretin durma noktasına gelmesi ve bunlardan başka Moğolların Anadolu'ya yükledikleri vergiler, Anadolu'nun ekonomik yapısını alt üst etmiş; birçok varlıklı kimse servetini kaybederken, halk ekonomik sıkıntılarla yüz yüze kalmıştır. Bu durum vakıf müessesesine de yansımış, mevcut vakıflar görevlerini yerine getirememeye başlarken, yeni vakıfların kurulması çok zor hale gelmiştir. Moğol istilasının tesiri ile bir dönem kurulan vakıfların sayıları azalsa da Moğol baskısının azaldığı ve sonlandığı dönemde kurulan yeni vakıf sayısı oldukça artmıştır. Beyliklerin tamamen bağımsız hale geldiği XIV. yüzyıl, vakıfların sayısının oldukça arttığı bir dönem olmuştur. Farklı bölgelerde kurulan beyliklerin devlet adamları, vatandaşlarının refah içinde yaşamaları için vakıflar kurmuşlar, hayır sahibi varlıklı kişiler de vakıf kurma konusunda geri kalmamışlardır. Bu dönemde kurulan vakıflar, diğer beylikler üzerinde hâkimiyet tesis edip, Anadolu'nun tamamına sahip olacak olan ve Türk devletlerinin sürekliliği içerisinde, kendinden önceki Türk devletlerinin bir devamı olan Osmanlı Devleti döneminde korunarak, üzerlerine yüklenen görevleri yerine getirmeye devam edeceklerdir.¹³

İslâm dünyasının her yanında bulunan mescid ve cami, mektep ve medreseler, imaretler, tekke, hankah ve zâviyeler, kütüphaneler, misafirhaneler, hastahaneler, çeşmeler ve sebiller, hamamlar, makbereler, yollar ve köprüler, kervansaraylar vb. eserler sundukları hizmetlerle birlikte hayrat kavramının tezahürleridir. Bu eserlerin en gelişmiş örnekleri bir araya gelip bütünleşerek İslam şehirlerine görünüm, estetik ve işlevsellik açısından damgasını vurmuştur. Hayratın sürdürülebilirliği onun düzenli biçimde işlenmesini sağlayan tarım alanları, bina, nakit para gibi gelir kaynaklarına sahip olmasına bağlıdır. Bunlara "asl-ı vakf" yahut "akar" (çoğulu akarât) deniliyordu. Vakıf kelimesi aslında hukuki bir akdi ifade etmekle birlikte zamanla akar ve hayratı

¹² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1965, s. 214-216.

¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, TTK, 1941, s. XVII. ; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Ter. Ruşen Sezer, YKY, 2. Baskı, İstanbul, 2009, s.13.-14. ; Yusuf Halaçoğlu, *XIV.- XV. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara, 1991, s. 1. , s. 138.

belirtmek için de kullanılmış, hatta onların yerini almıştır. Akar/akarat kurumun ekonomik gücünü, hayır/hayrat ise vakfın doğrudan kamu hizmeti sunan bölümünü, diğer bir ifadeyle akarat kurumun vasıtasını, hayrat gayesini, vakıf ise kuruma hayatiyet kazandıran hukuki işlemi ifade ediyordu. Burada hayrat, akarat ve vakıf kavramlarından oluşan bir sistem söz konusudur. Bu sistem, bir kişinin kazanıp elde ettiği mülk bir akarını hür iradesiyle insanların ihtiyacını gidermek üzere hayra tahsis etmesi ve bunlar arasındaki ilişkileri bir akidle hukukî statüye bağlamasından ibarettir. Hukukî akdin vakıf kelimesiyle tanımlanması bu işlemle kişinin tahsis ettiği mal varlığının belirlediği amaç dışında kullanılmaması için satış, hibe vb. hukuki işlemlerden alıkoymayı, böylece kuruma süreklilik kazandırmayı istemesinden kaynaklanmaktadır.¹⁴ Bu da vakfı, temelinde dini hassasiyetler olan, sosyal ve ekonomik bir müessese olarak karşımıza çıkarmaktadır. Türk toplumunda vakıf kurmanın ve vakfı devam ettirmenin asıl gayesi toplumda yardımlaşma ve dayanışma düşüncesini canlı tutarak, toplumun genelinde huzur ve birlikteliği sağlamaktır.

Vakfiyeleri incelediğimizde, kurulan vakfın şartları arasında mutlaka muhtaçların gözetilmesi, ihtiyaç sahiplerine birçok alanda yardım edilmesi gibi konuların olduğunu görmekteyiz. Gerçekten Moğol istilası döneminde Anadolu'ya yüklenen ağır maddi yükler, Anadolu insanının maddi sıkıntılarını da arttırmıştır. Asayişin bozulduğu, devlet otoritesinin zaafa uğradığı bu dönemde insanların yardımına vakıflar koşmuştur. Fakirlerin, miskinlerin ve yolcuların yararlanması için kurulan vakıflar, bu sıkıntılı dönemde, bir nebze de olsa ihtiyaç sahiplerine yardım etmeyi amaçlamıştır. İnsanların yeme-içme, barınma, temizlik, eğitim gibi temel ihtiyaçlarının yanında dini ve manevi ihtiyaçları da vakıflar tarafından karşılanmaya çalışılmıştır. Hatta bazı vakfiyelerde defin ihtiyaçları için şartlar konularak bu alanda da toplumun ihtiyaçları gözetilmiştir.¹⁵ Böylece sosyal yapı hem maddi hem manevi olarak korunmaya, insanlar arasındaki bağlar güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bu uygulamalarda kadim Türk kültürünün izleri de görülebilmektedir. Türklerde bedava yemek dağıtılan imaret vakıflarının çok yaygın olmasını, çok eski bir Türk adeti olan toy- şölen adetinin bir devamı olarak değerlendirmek mümkündür.¹⁶

İncelediğimiz vakfiyelerdeki sosyal yardımlaşma ve dayanışma ile ilgili örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz.

Ahi Pehlivan namıyla tanınan Niksarlı Hacı Mehmet, H. 723 (M. 1323) tarihli vakfiyesinde, fakir ve miskinlerin sabah ve akşam doyurulmaları şart

¹⁴ Yediyıldız, *TDVİA*, s.479.

¹⁵ VGMA, 618/2 Defter 20. Sayfa 6 Sıra Numaralı Vakfiye; VGMA, 604 Defter 67.Sayfa 90 Sıra Numaralı Vakfiye.

¹⁶ Yediyıldız, "Vakıf" *İA*, s.156.

etmiştir.¹⁷

Şerafeddin Yusuf bin Nasiruddin Musa, H. 743 (M. 1343) tarihli vakfiyesinde vakfın gelirinden görevlilere ve fakirlere ayrılan paydan artan olursa, ihtiyaç sahiplerinin elbise parasına sarf edilmesini şart etmiştir.¹⁸

Selçuklu devlet adamı Celaleddin Karatay'ın yaptırıp yolculara vakfettiği kervansarayda konaklayanların ihtiyaçları özenle düşünülmüş, ihtiyacı olanların ayakkabılarının tamir ettirilmesi veya yeni ayakkabı alınması da vakıf şartları arasında yer almıştır.¹⁹

H. 764 (M. 1363) tarihli vakfiyesinde Mehmed bin Nizameddin Emir Yusuf, Tokat'ta bir menzil yaptırarak burayı gelip giden misafirlere, ilim adamlarına, salih kimselere ve fakirlere vakfetmiştir.²⁰

H. 828 (M.1425) tarihli vakfiyesinden öğrendiğimize göre Şadi Bey, başkent Konya'da, odaları, mutfağı, odunluğu ve avlusu olan bir menzil (konak yeri) yaptırarak, fakirlere ve miskinlere mesken kılmıştır. Buraya gelenlerin ihtiyaçlarının kusursuz ve adilane olarak karşılanması, vakıf şartları arasındadır.²¹

Yahşi Bey, H. 845 (M. 1441) tarihli vakfiyesinde, Tire'de yaptırdığı zaviyeyi ve zaviyenin avlusu içine yaptırdığı mutfağı, mahzeni, ahır, bahçeyi; fakirler, miskinler ve misafirler ile Tire'de ikamet edenlerin yararlanmaları için vakfetmiştir. Yine hamam, dükkân, bağ, bahçe değirmen ve arazi gibi yüksek gelir getiren mülkleri, buranın ihtiyaçları için kullanılmak üzere vakfetmiştir.²²

Görüldüğü üzere, bu dönemde özellikle Anadolu'nun büyük şehirlerinde kurulan imaret vakıfları, oldukça iyi imkanlara sahiptiler. Bu imkanlar sayesinde şehirlerdeki ihtiyaç sahiplerine yeterli hizmeti verebilmekteydiler. Büyük şehirlerdeki imaret veya menzillerin görevini taşrada zaviyeler yerine getirmektedir. Zaviyeler vasıtasıyla köylerde, yol boylarında ve hatta ıssız dağ başlarında bile sığınacak bir çatı ve yiyecek sıcak bir yemek bulunabilmektedir. Hiç şüphesiz bu, toplumdaki suç işleme ve suçlu oranının artmasını engelleyen önemli bir uygulamadır.

Türk toplumundaki yardımlaşma ve dayanışma geleneği, İslamiyet'in zekat ve sadaka gibi hayrî emirleri ile birleşmiş, bunun sonucunda Türk-İslam topraklarında sayısız vakıf meydana gelmiştir. Türkler bu dönemde eski

¹⁷ VGMA, 581/2 Defter 298. Sayfa 300 Sıra Numaralı Vakfiye.

¹⁸ VGMA, 2113 Defter 354. Sayfa 67 Sıra Numaralı Vakfiye.

¹⁹ Osman Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III - Celaleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri" *Bellekten*, S. 45. s. 57.

²⁰ VGMA, 582/1 Defter 20. Sayfa 11 Sıra Numaralı Vakfiye.

²¹ VGMA, 601 Defter 186. Sayfa 245 Sıra Numaralı Vakfiye.

²² VGMA, 583 Defter 162. Sayfa 142 Sıra Numaralı Vakfiye.

geleneklerini de İslami ölçülerde devam ettirmişlerdir.

Vakıfların sosyal yardımlaşma ve dayanışma konusunda toplumda önemli bir görev üstlendiği açıktır. Bununla beraber vakıflar bazı yönleri ile de tartışma konusu olmuş ve eleştirilmişlerdir. Tartışma konularından birisi, vakıflar yoluyla çalışma ve üretme ihtiyacı olmayan ve bu nedenle topluma bir faydası olmayan topluluklar meydana geldiğidir.²³ Bir diğer tartışma konusu ise vakıflar yolu ile zenginlerin kendilerine şahsi çıkar sağlayabildikleridir. Varlıklı bir kimse kurduğu vakfa, kendisinin ya da istediği bir kimsenin vakıf yöneticisi olmasını şart ederek, vakıf mallarından ve gelirlerinden yararlanılmasını sağlayabiliyordu. Bu yöntem, mezhep imamlarının ortaya koyduğu, vakfın hayrî bir iş üstlendiği ve bunun diğer kurallardan daha önemli olması görüşü münasebetiyle, İslam miras hukukunun devre dışı bırakılmasından başka bir şey değildi. Ayrıca servetini yüksek rütbeli devlet görevleri esnasında kazanmış bazı rical için vakıf mallarının dokunulmazlığı ilkesi, mallarının devlet tarafından müsadere edilmesinden kurtaracak bir hamle idi.²⁴

Vakıf kuranların tamamen hayrî bir gaye ile mi, yoksa şahsi çıkarları için mi vakıf kurduğunu belirlememiz mümkün görünmemekle birlikte vakfın uygulamaları bize ipuçları sağlayabilir. Uygulamalarına bakarak vakıfları hayrî, yarı hayrî ve evlatlık (zürrî) vakıflar olarak sınıflandıran çalışmalar da olmuştur. Bunların ilmi olarak tartışılmasında sakınca görülmemelidir. Tarihçinin görevi niyet okumak ya da kehanette bulunmak değildir. Bu nedenle vakıf şartları ne olursa olsun bir vakfın gerçek amacı dışında kurulduğunu iddia etmemiz doğru olmayacaktır. Bu tartışma konuları ve uygulamalar sosyal bir olgu olarak vakıf müessesesinin ulvi yönünü göz ardı etmemize neden olmamalıdır. Bize düşen, tarihimizde çok önemli bir yeri olan vakıfların temel bilgi kaynağı olan vakfiyeleri değerlendirerek, sosyal, kültürel ve ekonomik hayata dair yeni bilgileri gün yüzüne çıkarmak olmalıdır.

Yemek-Mutfak Kültürü

Vakıfların en önemli vazifesi, ihtiyaç sahiplerinin yeme-içme ihtiyaçlarını karşılamaktır. İmaretlerin ve zaviyelerin mutfağında pişirilen yemekler, ihtiyaç sahiplerine ücretsiz olarak dağıtılmaktadır. Pişirilecek yemekler ile dağıtılacak yiyecek ve içecekler ile ilgili hususlar vakfiyelerde ayrıntılı olarak tarif edilmiştir. Bu sayede, vakıflar örneğinden hareketle, dönemin yemek kültürü ile ilgili bilgilere ulaşmamız mümkün olmaktadır.

Vazifesi, ihtiyaç sahiplerine karşılıksız yemek vermek olan imaret vakıfları ile tekke-zaviyeler için “mutfak” tartışmasız en önemli birimdir. Bu

²³ İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, Ankara, 1988, s.148.

²⁴ Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”, *Vakıflar Dergisi*, S. II, 1942, s. 1-35.

türden vakıfların mutfağı adeta merkezi bir role sahiptir.²⁵ Vakfiyeler mutfağın ve mutfak görevlilerinin hususiyetleri ile yemek yapımında kullanılacak malzemelerin nitelikleri ayrıntılı olarak tarif edilmiştir.

Vakfiyelerde bu konu ile ilgili bilgilere sıkça rastlanmaktadır. Aşağıda bununla ilgili örnekler verilmiştir.

H. 867 (M.1463) tarihli Melik Kasım bin İsfendiyar'ın kurduğu vakfın vakfiyesine göre, Sarayköy'deki zaviyeye gelen misafirlere, et bulunduğunda et ile bulunmadığında hububat ve sadeyağ ile yemek pişirileceği, katık olarak da hangi meyve zamanı ise o meyveden verilmesi şart edilmiştir.²⁶

Ahi Pehlivan namıyla bilinen Niksarlı Hacı Mehmed'in kurduğu vakfın H.723 (M. 1323) tarihli vakfiyesinde, zaviyedeki misafirlere her sabah peynir, zeytin, karpuz, üzüm ve benzeri meyve ve yemişlerden sarf edilmesini, Cuma gecelerinde ise bal helvası yapılmasını şart etmiştir.²⁷

Sivas'ta Sahib Ata bin Ali, kurduğu vakfın H. 678 (M. 1280) tarihli vakfiyesinde, her gün dar-ı ziyafete gelen otuz kişiye, en iyi ve yağlı koyun etinden (eğer bulunmazsa keçi veya sığır etinden) birer okka,* temiz ve pişkin pidelerden ikişer okka dağıtıldığından bahsedilmektedir. Ayrıca vakıf kurucusu, bayramlarda zağferanlı (safranlı) tane pirinç pişirilip, yetecek kadar pide ile sukut ve sükûn ile yendikten sonra, vakıf sahibine, onun geçmişleri ile evladına ve bütün Müslümanlara dua edilmesini, Ramazan'ın Cuma gecelerinde ballı kadayıf alınmasını, kandil gecelerinde de çeşit çeşit yemekler pişirilmesini şart etmiştir.²⁸

Özel günlerde özel yemekler yapıldığına dair bir örnek de II. Murat döneminin Amasya valisi Yörgeç (Yargüç) Paşa'nın H. 840 (M. 1437) tarihli vakfiyesinde mevcuttur. Vakfiyeye göre imarette, Cuma gecelerinde safi tatlı yağ ile karabiberli tane pirinç, Ramazan geceleri ile kandillerde de halk arasında sevilen üç çeşit yemek pişirilmesi şart edilmiştir.²⁹

H. 840 (M.1437) tarihli, Yörgeç (Yargüç) Paşa oğlu Mustafa Bey vakfiyesinde de önemli misafirlere, durumuna göre, karabiberli pirinç pişirilmesinin şart edildiğini görmekteyiz.³⁰

²⁵ VGMA, 582/1 Defter 20. Sayfa 11 Sıra Numaralı Vakfiye; VGMA, 747 Defter 352. Sayfa 245 Sıra Numaralı Vakfiye; VGMA 747 Defter 356. Sayfa 246 Sıra Numaralı Vakfiye; VGMA, 746 Defter 58. Sayfa 27 Sıra Numaralı Vakfiye.

²⁶ VGMA, 581 Defter 471. Sayfa 444 Sıra Numaralı Vakfiye.

²⁷ VGMA, 581/2 Defter 298. Sayfa 300 Sıra Numaralı Vakfiye.

* 1 okka, 1283 grama eşittir.

²⁸ VGMA, 604 Defter 67. Sayfa 90 Sıra Numaralı Vakfiye.

²⁹ VGMA, 747 Defter 352. Sayfa 245 Sıra Numaralı Vakfiye.

³⁰ VGMA, 747 Defter 356. Sayfa 246 Sıra Numaralı Vakfiye.

Buradan hareketle, Beylikler döneminde Anadolu'da yemeklere lezzet katmak için baharatlara oldukça sık başvurulduğu görülmektedir. Yine Aydınogullarından Yahşi Bey bin Abdullah kurduğu vakfın H. 845 (M. 1441) tarihli vakfiyesinde, Tire'de yaptırdığı zaviyede sabah ve akşam olmak üzere günlük iki defa pişecek yemeklerde kullanılmak üzere, "biber, kimyon ve sair baharat gibi yemeğe lezzet verecek şeyler" için tahsisat ayrılmıştır. Ayrıca, vakfiyede bal, ekşi, turşu ve reçeller için de senelik bir tahsisat ayrıldığı görülmektedir.³¹ Yörgeç (Yargüç) Paşa oğlu Mustafa Bey vakfiyesinde de bal, yağ tuz, sirke gibi mutfağın diğer ihtiyaçlarına da tahsisat ayrılmıştır.

Vakfiyelerde bu döneme ait güzel uygulamalardan da bahsedilmekte, özel günlerde yapılacak vazifeler, şart olarak, vakfiyede yer almaktadır. Özellikle kandil gecelerinde ve bayramlarda helva pişirilmesi, pide veya yumuşak ekmek dağıtılması önemli görülmektedir.³² Bir diğer vakfiyede, en ince ayrıntılar düşünülmüş ve helva yapılması şart edilirken helvaya katılacak malzemeler tek tek sayılarak adeta bir helva tarifi verilmiştir.³³ Burada bir tespit olarak özel günlerde, helva ile pide dağıtma geleneğinin Anadolu'da günümüzde devam etmekte olduğunu söyleyebiliriz.

Tarihi gerçekler yanında vakfiyesinden de oldukça iyi imkânlarla sahip bir vakıf olduğu anlaşılan, H. 835 (M. 1432) tarihli, Karamanoğlu İbrahim Bey'in vakfının vakfiyesindeki şartlarda şunlar yer almaktadır. İmarette her gün iyi cins buğdaydan olmak ve tanesi bir buçuk kilo gelmek üzere en aşağı yüz elli ekmek ile her gün için otuz kilo et pişirilerek müstahdemlere, fukara ve muhtaçlara, misafirlere tevzi olunacaktır. Bu imarette günde en aşağı yüz ve en yukarı iki yüz kap yemek pişip dağıtılacak ve yemek, her gün iki öğün ve icap ederse üç öğün pişecektir. İmarete gelecek olan ilim adamlarıyla irfan sahibi mütevellî hürmet göstererek onlara has simit ve çörekler ve nefis yemeklerle üç gün fevkalade ikram eyleyecek, hayvanlarına da arpa ve yulaf verecektir. Burada misafirlik üç gündür. Vakıf sahibi Berat, Regaib ve Bayram gecelerinde imaret müstahdemleriyle, fakir ve kimsesizlere dağıtılmak üzere, elli batman* helva pişirilmesini de şart koşturmuştur.³⁴

³¹ VGMA, 583 Defter 162. Sayfa 142 Sıra Numaralı Vakfiye.

³² VGMA. 608/1 Defter 3. Sayfa. 4 Numaralı Vakfiye; VGMA, 604 Defter 1. Sayfa 1 Sıra Numaralı Vakfiye.

³³ "...Regaib ve Berat ve Kadir gecelerinde helva yapmak için üç batman bal ve yağ ve un ve ekmek ve zağferan (safran) ve emsali helva levazımına sarf olunmasını... VGMA. 581/2 Defter 298. Sayfa 300 Sıra Numaralı Vakfiye.

* Bir batman 7,697 kilograma eşittir.

³⁴ Uzunçarşılı. a.g.e., s.233.

Sonuç

Tarihi hadiseleri anlayabilmek ve anlatabilmek, şüphesiz, ülkelerin ve milletlerin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında yapacağı müspet gelişmeler açısından bir zarurettir. Bu zaruret bizi tarihi hadiseleri bütün yönleriyle araştırmaya yönlendirmektedir. Bu nedenle her tarihi kaynak bizim için çok önemlidir. Bunlardan, mahkemelerce hazırlanan, kadılar tarafından onaylanan resmi vesikalar olan vakfiyeler, sosyal ve kültürel hayatla alakalı bilgiler ihtiva eden, güvenilir bir tarihi kaynaktır.

Günümüzde resmi kurumlar, milli ya da milletlerarası organizasyonlar tarafından yürütülen sosyal yardım ve eğitim konularındaki hizmetler geçmişte vakıflar ile sağlanmıştır. Gelir kaynaklarının vakfa ait taşınır ve taşınmaz mallar olduğu vakıflar, çıkarılan emir, ferman ve beratlarla devlet tarafından da desteklenmiştir. Bu destekler kendisini vergi muafiyeti, vakfa ait malların dokunulmazlığı ve vakıf şartlarının devlet tarafından teminat altına alınması şeklinde göstermektedir.

Tarih boyunca sosyal ve ekonomik meseleler ile eğitim ve öğretim konusu, ilim ve fikir çevrelerinin üzerinde çokça mesai sarf ettikleri meseleler olmuştur. Ve bu meselelerin çözümünde insanların dini hassasiyetleri belirleyici olmuş, varlıklı kimselerin, ihtiyaç sahiplerine yardım etme düşüncesi ile sosyal dengenin sağlanması meselesi, önemli ölçüde çözüme kavuşturulmuştur. Vakıfların ortaya çıkması ve günümüze kadar gelen bir kurum olması da, sosyal dengenin sağlanması ile ilgili bir durumdur.

İslami dönem Türk tarihi vakıf müessesesi konusunda önemli bir çalışma alanıdır. Türklerin büyük imparatorluklar yanında, farklı coğrafyalarda güçlü devletler ve beylikler kurdukları bir dönemde, başarılı idareciler sayesinde sağlanan siyasi istikrar, yeni fetihlerin önünü açmıştır. Bununla beraber ticaret yollarının denetiminin ele geçirilmesi uluslararası ticarete söz sahibi olunmasını sağlamış; isabetli ekonomik politikalar sayesinde bu ticari faaliyetlerden azami ölçüde yararlanılmıştır. Bütün bunlar toplumda refah seviyesinin yükselmesini sağlasa da yoksulluğu tamamen ortadan kaldıramamıştır. İşte bu noktada vakıflar sadaka, yoksulların doyurulması ve ihtiyaçtan fazlasını muhtaç olana verme şeklinde Kuranda emredilen vazifelerin yerine getirilmesinde bir araç olmuştur.

Türk devletlerinin yönetim anlayışında, milletin refahı mutlak sağlanması gerekli bir görevdir. Bunun için sosyal denge meselesi, her zaman önemli bir mesele olmuştur. Buldukları bölgeleri düşman tehdidine karşı savunan ve bölgelerinde Türk unsuru koruyan Anadolu Beylikleri, adalet, iyilik, muhtaçlara yardım etme gibi düşüncelerle bölgelerinde vakıflar kurmuşlar, bu sayede Anadolu'da sosyal dengeyi korumayı amaçlamışlardır.

Osmanlılar dönemi vakıflarının kaynağı, Anadolu beylikleri dönemi vakıflarıdır. Osmanlı padişahları, beylikler döneminde kurulan vakıfları tescil ederek bu vakıfları yaşatmışlardır.

Sosyal yardımlaşma ve dayanışma düşüncesi, toplumda ihtiyaç sahiplerinin desteklenmelerini ve toplumun bir bireyi olarak hayatlarını devam ettirmelerini gaye edinir. Bu düşünce, geçmişten günümüze kadar varlıklı kişiler tarafından sosyal dengeyi gözetmek amacıyla kurulan vakıflar sayesinde fiiliyata dönüşmüştür. Vakıf müessesesi, antik çağlardan günümüze, gelişerek gelen bir müessese olarak, bulunduğu toplumun maddi ve manevi eksikliklerini gidermeye çalışmıştır. Bunda en önemli etken şüphesiz vakıf kurmanın dini bir emir telakki edilmesi olmuştur.

Vakıfların kuruluş ve işleyişinde sosyal, kültürel ve coğrafi özellikler etkili olmuştur. Bu durum özellikle yeme-içme kültüründe kendisini göstermiş, vakfın mutfağı bu hususlara göre şekillenmiştir. Vakfiyelerde bu husus yemek tarifleri ve özel gün menüleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Vakfiyelerdeki şartlara göre, Türk toplumundaki birçok güzel adet devam ettirilerek, kültürel unsurlar canlı tutulmuştur. Sosyal hayatta kullandığımız birçok güzel uygulama, bizim için o günlerden birer hatıra olarak, köklü milli kültürümüzün bu güne yansımalarıdır.

Kaynakça

Vakfiyeler (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

VGMA, 581 Defter 471. Sayfa 444 Sıra Numaralı Vakfiye.

VGMA, 581/2 Defter 298. Sayfa 300 Sıra Numaralı Vakfiye.

VGMA, 582/1 Defter 20. Sayfa 11 Sıra Numaralı Vakfiye.

VGMA, 583 Defter 162. Sayfa 142 Sıra Numaralı Vakfiye.

VGMA, 601 Defter 186. Sayfa 245 Sıra Numaralı Vakfiye.

VGMA, 604 Defter 1. Sayfa 1 Sıra Numaralı Vakfiye.

VGMA, 604 Defter 67. Sayfa 90 Sıra Numaralı Vakfiye.

VGMA. 608/1 Defter 3. Sayfa. 4 Sıra Numaralı Vakfiye.

VGMA, 618/2 Defter 20. Sayfa 6 Sıra Numaralı Vakfiye

VGMA, 746 Defter 58. Defter 27 Sıra Numaralı Vakfiye.

VGMA, 747 Defter 352. Sayfa 245 Sıra Numaralı Vakfiye.

VGMA, 747 Defter 356. Sayfa 246 Sıra Numaralı Vakfiye

VGMA, 2113 Defter 354. Sayfa 67 Sıra Numaralı Vakfiye.

Diğer Kaynaklar

Cantay, Gönül; “Tarihi Belge Olarak Yapı Kitabeleri ve Vakfiyeler” *XIII. Türk Tarih Kongresi*, TTK, 2002.

Köprülü, Fuad; “Vakıflar (Ali Himmeth Berki)”, *Vakıflar Dergisi*, S. II, 1942, s.450-460.

_____ “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”, *Vakıflar Dergisi*, S. II, 1942, s. 1-35.

_____ “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti”, *Vakıflar Dergisi*, S.I, 1938, s.1-6.

Gökçen, Ahmet; “Vakıfların Ekonomik Yönü ve Vakıf Müessesesinin İktisadi Tesirleri”, *II. Vakıf Haftası- Konuşmalar - Tebliğler*, Ankara, 1985, s. 124-126.

Halaçoğlu, Yusuf; *XIV.- XV. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara, 1991.

İnalcık, Halil; *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Ter. Ruşen Sezer, YKY, 2. Baskı, İstanbul, 2009.

Kayaoğlu, İsmet; *İslam Kurumları Tarihi*, Ankara, 1988.

Koca, Salim; *Türk Kültürünün Temelleri II*, Trabzon, 2000.

Kunter, H. Baki; “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Vakıflar Dergisi*, S. I, 1938. s.103-129.

Şemseddin Sami; *Kamus-ı Türki*, İstanbul, 1998.

Turan, Osman; “Selçuk Devri Vakfiyeleri III - Celaleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri” *Belleten*, S. 45, 1948, s. 17-170.

_____ *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1965.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, TTK, 1941.

Yediyıldız, Bahaeddin; “Vakıf”, *İA*, C.XIII, İstanbul, 1993, s.153-172.

Yediyıldız, Bahaeddin; “Vakıf”, *TDVİA*, C.XLII, İstanbul, 2012, s. 479-486.

31 MART İSYANI'INDAN BİR OLAY İNCELEMESİ: ASÂR-I TEVFİK ZIRHLISI KOMUTANI ALİ KABULÎ BEY'İN ÖLDÜRÜLMESİ*

Sıddık YILDIZ**

Özet

31 Mart İsyanı, Osmanlı Devleti'nin son devrinde görülmüş olan en büyük isyanlardan biridir. Bu isyan, II. Meşrutiyetin ilanı ile başlayan, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devlete hâkim olma sürecinde önemli adımlarından biri sayılmaktadır. 31 Mart hadiseleri içerisinde, Asâr-ı Tevfik Zırhlısı Kumandanı Ali Kabulî Bey'in öldürülmesi, bize isyana katılan Osmanlı askerlerinin psikolojisini değerlendirme fırsatı vermektedir. Katl hadisesinin vukua geliş şekli bu değerlendirmeyi yapmak açısından önemlidir. Bu yazı, komuta ettiği zırhlı ile Yıldız Sarayını topa tutacağı iddiası üzerine askerler tarafından yakalanan bir Osmanlı kumandanının öldürülmesini, hatıralara dayanarak anlatmaktadır. Herhangi bir tahkikat ve mahkeme yapılmadan cereyan eden bu hadise üzerindeki şüpheler yanında Padişahın, Kabulî Bey'in öldürülmemesini istemesine rağmen gerçekleştirilmesi yönleriyle daha da ilginç hal almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ali Kabulî Bey, 31 Mart İsyanı, Asar-ı Tevfik, II. Abdülhamid.

**AN EVENT ANALYSIS BY 31 MARCH REBELLION: KILLING OF ASAR-I TEVFİK
ARMY COMMANDER ALI KABULI BEY**

Abstract

31 March Rebellion is one of the biggest rebellion that had seen in the last period of the Ottoman Empire. This rebellion one of the important step in the process of being dominated of the state started with the proclamation of the II. Constitution by the Ittihad ve Terakki Party. Asar-i Tevfik Warship commander Ali Kabuli Bey was killed in the 31 March events. This events provides an opportunity to assess the psychology of the Ottoman soldiers. This article explains bombardment claim of Yıldız Palace based on the memories by Ali Kabuli Bey who Ottoman ship commander with armoured ship which he commanded. He is arrested and killed by the Ottoman soldiers. This events occurred neither an investigation and judgment nor attitude of the Sultan. So this events has become more interesting.

Key Words: Ali Kabuli Bey, 31 March Rebellion, Asar-ı Tevfik, II. Abdülhamid.

Giriş

31 Mart Olayı, Osmanlı tarihinde hakkında en çok tartışılan olaylardan birisi olması dolayısı ile önemini günümüzde de korumaktadır. Meşrutiyet'in ilanından başlayarak 31 Mart Olayına kadar olan süreçte gerçekleşen bazı olaylar isyanın öncü emareleri olarak kabul edilmektedir. Bunlara arasında Meşrutiyet'e karşı yapılan ve dini nitelikli ilk isyan denemesi kabul edilen Kör

* Bu makale esasen yazarın, Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

** Okutman, Ahi Evran Üniversitesi, e-posta: s.yildiz@ahievran.edu.tr

Ali Olayı gelmektedir¹. Bir diğer olay ise “alaylı-mektepli” askerler çatışmasının zuhuru olan “Taşkışla Olayı”dır. 31 Ekim 1908’de² Cidde’ye sevk edilmelerine karşı çıkmaları ve bunun üzerine tezkereleri verilerek yerlerine yeni asker getirilmek istenmesi üzerine çıkmıştır³. Bu olay, mektepli subaylar tarafından Makedonya’dan İstanbul’a getirilen 4. Avcı taburu kullanılarak kesin askeri disiplin içinde ve güç ile bastırılmaya çalışılmış ve bu da alaylı askerler arasında büyük bir korkuya neden olmuştur. Bu “alaylı-mektepli çatışması” da daha sonra 31 Mart’ta meydana gelen kalkışma olayının nedenleri arasında sayılacaktır.

Bu olayından başka “Yıldız Olayı” olarak da anılan ve Yıldız Sarayı’nı korumak için Söğüt’ten getirilen Türk askerlerin yanında bulunan Arap ve Arnavut asıllı askerlerin Türk askerlere karşı kışladan çıkarmaya kadar giden kargaşa üzerine yine Taşkışla Olayında olduğu gibi 4. Avcı Taburu eli ile bastırılmıştır⁴. Bu askeri olaylardan başka Kâmil Paşa Hükümeti’nin 14 Şubat 1909’da güvenoyu alamadan düşürülmesi de 31 Mart’a giderken yaşanan siyasi olaylardandır⁵. Daha sonra 6 Nisan 1909’da Gazeteci Hasan Fehmi Bey’in Galata Köprüsü üzerinde kimliği belirsiz birisi tarafından öldürülmesi hem siyasi hem de toplumsal olarak herkesi rahatsız etmiştir⁶.

31 Mart gecesi sabaha karşı Taşkışla’da bulunan 4. Avcı taburuna mensup askerlerin subaylarını ağaçlara bağlayarak dışarı çıkmaları ile başlamıştır⁷. İsyancı askerler Sultan Ahmet Meydanı’nda toplanmışlar ve sayılar da 3 bin⁸ ila 5-6 bin⁹ civarında olduğu; bazı kaynaklar ise bu rakama asker ve sivil on bini aşkın olarak vermektedir. Daha sonra Ayasofya’da toplanan askerler tarafından Meclis-i Mebusan kuşatılmış ve giriş çıkışlar

¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya’dan Ortaasya’ya Enver Paşa (1908–1914)*, C. II, Remzi Kitabevi, II. Baskı, İstanbul, 1976. s. 113 vd.; Süleyman Kani İrtem, *31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu; Abdülhamid’in Selanik Sürgünü*, (Haz.:Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2003. s. 37-vd.

² Ali Birinci, “31 Mart Vak’asının Bir Yorumu”, *Genel Türk Tarihi*, C. VII. Yeni Türkiye Yayınları, 1999. s. 392.

³ Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hadisesi; II. Abdülhamid’in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey’in Fezlekesi*, (Haz.: Faik Reşit Unat), TTK Yay., Ankara, 1991, s. 19; Birinci, *aynı yer*.

⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. I, k.2, TTK Yayınları, Ankara, 1983. s. 141.

⁵ Bknz. Yaşar Özüçetin-Sıddık Yıldız, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Meclis-i Mebusan’ca Düşürülen İlk Kabine: Kâmil Paşa Hükümeti”, *Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi*, 13/1, Erzurum, 2009. s.11-24.

⁶ *İkdam*, Nu: 5341 (8 Nisan 1909), *Sabah*, Nu:7017 (8 Nisan 1909).

⁷ Yunus Nadi, *İhtilal ve İnkılab-ı Osmanî, Dersaadet*, İstanbul, 1325. S. 34.

⁸ Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, AÜSBF Yayınları, No:305, Ankara, 1970. s.32.

⁹ Eved Güresin, *31 Mart İsyanı*, Habora Kitapevi Yayınları, İstanbul, 1969. s. 44.

engellenmiştir¹⁰. Bakırköy Kılıçali Kışlası ve Taşkışla'da bulunan askerler, yanlarında subay olmadığı halde tabur tabur İstanbul tarafına geçmeye başlamışlar ve Sultan Ahmet Meydanında bulunan isyancı askerlere katılmışlardır¹¹.

İlk gün yaşanan olaylar mevcut Hükümetin de düşmesine neden olmuştur. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, İstanbul'da yaşanan olaylara karşı bir hareket yapamamıştır. Bunun üzerine hükümet istifasını telgrafla Yıldız Sarayı'na bildirmiştir¹². Hüseyin Hilmi Paşa'nın yerine ise Sadrazam olarak 14 Nisan 1909'da Tefrik Paşa atanmıştır¹³.

31 Mart Olayı'nın ikinci günü ise makalemizin konusu olan Ali Kabulî Bey'in katli meydana gelmiştir. Asâr-ı Tefrik Zırhlısı Kumandanı Ali Kabulî Bey'in 2 Nisan (15 Nisan) Perşembe¹⁴ günü isyancı askerler tarafından Yıldız Sarayı önünde 31 Mart Olayı'nın en hazin sahnelerinden birisi de¹⁵ bir subayın askerleri tarafından Yıldız Sarayı'nda ve II. Abdülhamid'in gözleri önünde şehit edilmesidir. Bu katil olayı 31 Mart Olayının en mühim¹⁶, talihsiz ve elim olaylarından birisi¹⁷, belki de neticesi açısından en acıklısıdır¹⁸. Ali Kabulî Bey'i öldüren Bahriye askerleri, 31 Mart İsyanı sırasında saldırgan ve tüm olayların çıkmasına neden olan askeri grup olarak göze çarpmaktadır¹⁹.

Ali Kabulî Bey, Prens Sabahaddin'in deniz subaylarıyla yaptığı toplantıya katılmış ve toplantıda, "isyan meşrutiyet aleyhine bir cereyan halini aldığı takdirde, Yıldız Sarayı'nın topa tutulması" yolunda alınan kararı benimsemiş, bu karar gereğince de isyanın neticesine bakarak zırhlısındaki askerlerin asiler arasına katılmasını önlemiştir²⁰. Ali Kabulî Bey'in, bu amaçla askerlere: "Padişah milletle kaimdir, milleti mahvetmek isteyen kim olursa

¹⁰ Halis Özçelik, "31 Mart Vak'asını Biz Çıkardık", **Tercüman Gazetesi**, (Yayına Hazırlayan: İlhan Tarsus), İstanbul, 1955. Tefrika No: 7.

¹¹ **İkdam**, Nu: 5347 (14 Nisan 1909).

¹² Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 36-37.

¹³ **İkdam**, Nu: 5347 (14 Nisan 1909)

¹⁴ Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 59.

¹⁵ Ecvet Güresin, **31 Mart İsyanı**, Habora Kitabevi Yay., İstanbul, 1969, s. 52.

¹⁶ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1955, s. 372.

¹⁷ Ahmet Bedevi Kuran, **Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi**, Çeltüt Matbaası, İstanbul, (t.y). s. 156.

¹⁸ Halis Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 15, (8 Eylül 1955).

¹⁹ Bahriye Nezaretine gönderilen bir yazıda, Bahriye askerlerinin Çarşı-i Kebir'de dolaşarak buraya Müslüman kadınların girmesini engellediklerini ve Mısır Çarşısında bulunan esnafın dükkanlarına da musallat oldukları ve türlü taşkınlıklar yaptıkları ifade edilmiştir. **BOA**, Fon Kodu: ZB, Dosya: 314, Gömlek: 70, Tarih: 4 Nisan 1325.

²⁰ Mustafa Müftüoğlu, **İstanbul'a Yürüyen Ordu, 31 Mart'ın Perde Arkası**, Başak Yay., İstanbul, 2005. s. 78.

olsun bu toprakları onu kahretmek boynumuzun borcudur”²¹ sözleri, Ali Kabulî Bey’i linç edilmeye kadar götürmüştür. Tahrikçi askerler bu sözleri çarpıtmış ve binbaşının sözlerini, sarayı topa tutacağı şekline sokmuşlardır²².

Ali Kabulî Bey’in Yakalanması Ve Yıldız Sarayı’na Götürülmesi

31 Mart olayının önemli hadiselerinden birisi de Ali Kabulî Bey’in katli olayıdır. İsyancı bahriye askerleri çeşitli yollarla Asâr-ı Tevfik’e sızan 31 Mart’ın elebaşları emrindeki bir grup tahrikçi asker, deniz subayları toplantısında alınan kararı, Ali Kabulî Bey’in, Yıldız Sarayı’nı, yani, II. Abdülhamid’i topa tutacağı şekline sokarak, güya Padişah’ın hayatını korumak gayesiyle askeri tahrik etmiş görünmüşlerdir²³. Askeri bu yönde tahrik eden grubun başında bahriye askerlerinden Abanalı²⁴ Osman Çavuş bulunmaktadır²⁵.

Ali Kabulî Bey’in öldürülmesine kadar varan olayı, isyanın canlı tanığı olan Halis Özçelik, Yıldız Sarayı’na giden askerler şöyle anlatmaktadır: “Prens Sabahattin Bey’in Hamidiye Zırhlısı kumandanı Vasfi Bey’le anlaşması üzerine, Yıldız Sarayı topa tutulacak, Ali Kabulî Bey de bu bombardımana katılacaktı. Vasfi Bey, bunu yapmak için isyanın meşrutiyet aleyhine bir durum alması gerektiğini ileri sürmüştür. Bahriye neferleri, Ali Kabulî Bey’in kamarasında geçen konuşmaları dinlemişler ve ertesi gün kaptan (Ali Kabulî Bey) uyuduğu sırada, odasına girip elini kolunu bağlayıp, geminin ambarına hapsetmişlerdir”²⁶. Mustafa Müftüoğlu’na göre askeri bunu yapmaya tahrik eden, Asâr-ı Tevfik Zırhlısı askerlerinden Rizeli Enes’dir²⁷.

Ali Kabulî Bey, kendi askerleri tarafından kamarasında yakalandıktan sonra, bir görüşe göre Azapkapı’daki Bahriye İtfaiye Taburu’na götürülmüş²⁸, bir başka görüşe göre ise tersanenin Parmakkapı tarafına çıkarılıp bir odaya hapsedilmişdir²⁹. Yunus Nadi Bey’e göre; Ali Kabulî Bey, tersaneye götürülürken yolda bazı askerler tarafından denize atılmak istemiş; ancak bu girişim diğer askerler tarafından önlenmiştir³⁰. Ali Kabulî Bey önce Bahriye Şurası’na getirilmiş ve burada serbest bırakılmasına karar verilmesine rağmen,

²¹ **İkdam**, Nu: 5355, 22 Nisan 1909; ayrıca bkz., Celal Bayar, **Ben De Yazdım; Milli Mücadeleye Gidiş**, C. I, 2. Baskı, Baha Matbaası, İstanbul, 1967, s. 142.

²² Yunus Nadi, **İhtilal ve İnkılab-i Osmanî**, Dersaadet, İstanbul, 1325, s. 54; ayrıca bkz. Güresin, **a.g.e.**, s. 53.

²³ Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 79.

²⁴ Abana, bu gün Kastamonu’ya bağlı bir ilçedir.

²⁵ Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 80.

²⁶ Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 15.

²⁷ Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 80.

²⁸ Müftüoğlu, **a.g.e.**, s.79.

²⁹ Mevlanzade Rifat, **31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi**, (Haz.: Berîre Ülgenci) Pınar Yay., İstanbul, 1996, s.160.

³⁰ Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 54.

isyancı askerler Ali Kabulî Bey'i serbest bırakmamıştır³¹. Bunun üzerine başta Divrikli İsmail ve arkadaşı İnebolulu Yakup'un da teşviki ile isyancı bahriyeli askerler Ali Kabulî Bey'i, Yıldız Sarayı'na, yani Padişah'ın huzuruna çıkarmaya karar vermişlerdir³².

Ali Kabulî Bey'in hangi şekilde Yıldız Sarayı'na götürüldüğü konusunda da konuyu anlatan yazarlar arasında bir fikir ayrılığı olduğu göze çarpmaktadır. Bir iddiaya göre; Ali Kabulî Bey, kafesli bir erzak arabasıyla³³, bir diğer iddiaya göre ise sebze arabasıyla³⁴ Yıldız'a götürülmüştür³⁵. Ali Kabulî Bey'in bu şekilde sokaklardan geçirilmesi halk arasında büyük bir panik yaşanmasına neden olmuştur. Çünkü bu dönemde bir savaş gemisi kumandanının bu şekilde İstanbul sokaklarından geçirilmesi sık rastlanan bir olay değildir³⁶. İsyanı bizzat yaşamış ve 1955 yılında bu anılarını anlatmış olan Onbaşı Halis Özçelik ise Kabulî Bey'in bahriyeli askerler tarafından Yıldız Sarayı'na getirilmesini şöyle anlatmıştır: "Uzaktan, toz toprak içinde bir kalabalık geliyor, elleri arkasından bağlanmış³⁷, üniforması toz ve kana bulanmış bir adamı, aralarında tekme dipçik sürüyorlardı."³⁸ Ali Kabulî Bey'in isyancı askerler tarafından Yıldız Sarayı'na getirildiği sırada yolda iki defa bayıldığı da ifade edilmektedir³⁹. Ancak Kabulî Bey'in, Yıldız'a gelinceye kadar, bahriye askerleri tarafından öldürülürcesine dövülmesi ve çeşitli hakaretlere uğraması da göz önüne alınırsa; Kabulî Beyin Yıldız'a sürüklenerek götürüldüğü daha doğru bir tespit olacaktır.

Onbaşı Halis Özçelik, Ali Kabulî Bey'in isyancı askerler tarafından Yıldız Sarayı'na getirildiğindeki durumunu: "Kaptan yaklaştıkça, nasıl olup da hâlâ can vermediğine hayret ettim. Yüzü gözü tanınmaz haldeydi. Şakağında derin bir yara açılmıştı. Elbisesi paramparça edilmişti. Beyaz iç donunun yer yer kızıl kana bulandığı görülüyordu"⁴⁰ şeklinde ifade etmiştir. Anlaşıyor ki, Kabulî

³¹ Selim Sönmez, **Bediüzzaman Said Nursi'nin 31 Mart Olayı'ndaki Tavrı**, Köprü Dergisi, Sayı: 78.

³² Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 80.

³³ Bayar, **a.g.e.**, C. I, s. 142; Bk. Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 79. Ecved Güresin, **a.g.e.**, s. 52.

³⁴ Mustafa Baydar, "31 Mart'tan Korkunç Bir Tablo", **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Nisan 1970.

³⁵ Francis Mc Cullagh ise Ali Kabulî Bey'in açık bir arabaya bindirildiğini ifade etmektedir. Bkz, Francis Mc Cullagh, **Abdülhamid'in Düşüşü**, (Çev: Nihal Önal), İstanbul Kitaplığı, İstanbul, 1990. s. 109.

³⁶ Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 109.

³⁷ Ali Kabulî Bey'in elini bağlayan askerin Ünyeli aşçı Mehmed olduğunu ifade etmektedir. Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 80.

³⁸ Bu tespiti yapmamızda bize yardımcı olan kaynak ise olay sırasında Yıldız'da Hamdi Çavuş'un uzak yerde olan olaylar için gönderdiği hususi memuru olan Onbaşı Halis (Özçelik)'in anılarıdır. Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 15.

³⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, TTK Yay., Ankara, 1999, C. IX, s. 91.

⁴⁰ Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 15.

Bey bahriye askerleri tarafından öldürülesiye dövülerek Yıldız Sarayı'na götürülmüştür.

İsyancı bahriye askerleri Yıldız Sarayı önünde yakaladıkları muhafız kıtası imamı Sadık Hoca'dan askere hitaben bir konuşma yapmasını ve dua etmesini istemiş, ancak işin nereye gideceğini anlayan Sadık Hoca, askeri tahrik edici değil, teskin edici bir konuşma yapmıştır⁴¹. Mustafa Baydar ise Sadık Hoca'nın dua etmediğini iddia etmektedir⁴². İsyancı askerler bu konuşmadan pek memnun olmamış olacak ki, isyancı askerler bu sefer tabur imamlarından Murad Efendi'yi⁴³ konuşma yapması için ikna etmişlerdir. Murad Efendi'de, asilerin başına geçip Karadeniz şivesiyle⁴⁴ heyecanlı bir konuşma yapmış ve uzun uzun dua etmiştir⁴⁵. Belki bu duanın tesiriyle asker biraz daha tahrik olmuş ve yapılan bu hararetli dua olayların çığırından çıkmasına neden olmuştur.

Yıldız bahçesinde bunlar olurken, II. Abdülhamid, Ali Kabulî Bey'in asker tarafından Yıldız Sarayı'na getirildiğini öğrenmiş ve sarayın bahçeye bakan penceresine doğru yürümeye başlamış; pencerede ilk önce II. Abdülhamid'in Başkâtibi Ali Cevat Bey görünmüş, hemen arkasından II. Abdülhamid görülmüştür⁴⁶. Ancak isyancı bahriye askerleri başkâtibi ve Padişah'ı görmemişler ve Ali Kabulî Bey'i Mabeyn nöbetçi kulübelerinden birine kapatmışlardır. Onbaşı Halis bu arada Ali Kabulî Bey'in yanına gidişini ve Ali Kabulî Bey'in durumu hakkında şu bilgileri vermektedir: "Onlar (bahriye askerleri) duvar boyunca istirahat edip beklerken kulübeye yaklaştım ve fısıltı halinde kaptanın hatırını sordum. Adam nasıl bitkindi, nasıl sönüktü, dille ifade edemem. Ölüler bile o derecede kendinden geçmiş duruma düşemez. O haliyle su istedi benden. Nöbetçi neferin testisini kapıp getirdim. Ağzına dikti, yarım testi su içti. Sonra yüzüme bakarak: "Allah senden razı olsun! Ölmüşlerinin canına değsin!"⁴⁷ dediğini ifade etmektedir.

⁴¹ Müftüoğlu, a.g.e., s. 73.

⁴²"Mustafa Baydar Sadık Hoca'nın oğluna dayanarak verdiği bilgide, asilerin dua isteği üzerine Sadık Hoca dua etmemiş ve askerlerden özür dileyerek bu isteği kabul etmemiştir.", Baydar, a.g.m., *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Nisan 1970.

⁴³ Müftüoğlu eserinde, İsyancı askerlere dua ederek onları daha da tahrik eden kişi Murad Hoca olarak göstermektedir. Müftüoğlu, a.g.e., s. 73; Ancak Son Vak'anüvis Abdürrahman Şeref Efendi Tarihi Zeylinde Divan-ı Örfî kararlarında olay sebebiyle asılanlar listesinde Murad Hoca ismi yerine, Piyade beşinci alayın ikinci taburu imamı Hacı Mahmud Efendi ibn Yusuf Ziya isminin geçmesi akıllarda soru işareti bırakmaktadır. *Son Vak'anüvis Abdürrahman Şeref Efendi Tarihi; II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, (Haz.: Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal), TTK Yay., Ankara, 1999, s. 214.

⁴⁴ Baydar, a.g.m., *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Nisan 1970.

⁴⁵ Müftüoğlu, a.g.e., s. 73.

⁴⁶ Ali Cevat, a.g.e., s. 59; Bk. Özçelik, a.g.m., Tefrika No: 15.

⁴⁷ Özçelik, a.g.m., Tefrika No: 15.

Ali Kabulî Bey'in II. Abdülhamid'in Karşısına Çıkarılması

Ali Kabulî Bey ile Onbaşı Halis arasında bu konuşma geçerken, asker Padişah'ın balkonda olduğunu fark etmiş ve Padişah'ı görmek için iki üç adım geri çekilmiştir⁴⁸.

Zeminden yüksekte bulunan pencerenin altında Seryaver Şakir ve İkinci Fırka Komutan Muavini Veli Paşalar bulunuyordu⁴⁹. II. Abdülhamid, Şakir Paşa'ya askerin ne istediğini sormuş, Şakir Paşa'da gürültüden olsa gerek II. Abdülhamid'in söylediğini duyamamış⁵⁰ ve pencerenin kenarında duran biri silahlı, biri silahsız iki askeri pencerenin önüne getirtmiştir⁵¹. Padişah, eliyle bir işaret yapmış⁵² ve bu işaret üzerine askerlerden biri: "(Ali Kabulî Bey'in) İstanbul'u topa tutacağından ve gayet fena bir adam olduğundan bahisle Binbaşı Kabulî Bey'i getirmiş olduklarından ve kendilerinin rütbe terfiinden mahrum bırakılmış olduklarından bahsetmişler; II. Abdülhamid ise (Ali Kabulî Bey'in) bu emri kimden aldığını sormuş, isyancı askerler, Ali Kabulî Bey'in emri Bahriye Nazır Vekili Emin Paşa'dan aldığını söylemişlerdir"⁵³. II. Abdülhamid ve askerler arasında geçen bu konuşma, farklı kaynaklarda değişik şekillerde nakledilmiştir. Celal Bayar bu konuşmayı şu şekilde nakletmiştir: "Şevketlim, bu adam Padişah hainidir, şeriatı kaldırmak isteyenlerdendir. Saray-ı Hümayununuza topa tutacak, İstanbul'u yakacaktır"⁵⁴. Mevlanzade Rifat ise: "II. Abdülhamid, askerin bu meybinden memnun oldu. Takviyesi için hemen Mabeyn odalarından birinin penceresine geldi. Başını uzatarak Ali Kabulî Bey'e; "-Hain, ben sana ne yaptım ki sarayımı topa tutmak istemişsin!" dediği şeklinde nakletmiştir⁵⁵. Francis Mc Cullagh'ın II. Abdülhamid'in harem ağası Nadir Ağa'dan aktardığına göre ise II.

⁴⁸ Özçelik, a.g.m., Tefrika No: 15.

⁴⁹ Ali Cevad, a.g.e., s. 59

⁵⁰ Ancak Ali Cevad Bey, pencereye çıkmadan önce II. Abdülhamid'in kendisine: "...askerler bir binbaşı getirmişler. Yıldız'ı topa tutacakmış" dediğini kaydetmektedir. Bundan da anlaşılacağı üzere, II. Abdülhamid olaydan daha önceden haberdar edilmişti. Ali Cevad, a.g.e., s. 59

⁵¹ Cevad, a.g.e.. s.59

⁵² Özçelik, a.g.m., Tefrika No.15.

⁵³ Ali Cevad, a.g.e., s. 60. askerin emri verenin Bahriye Nazır Vekili Emin Paşa olduğunu söylemesi gariptir. Çünkü Onbaşı Halis askerler ile konuşmasında Ali Kabulî'yi neden getirdiklerini öğrendiğinde, askerler Ali Kabulî Bey'i yakalama nedenini ve kimden emir aldığını şu şekilde ifade etmiştir: "Anlattıklarına göre, Prens Sabahattin beyin Hamidiye zırlı kumandanı Vasfi Beyle anlaşması üzerine, Yıldız sarayı topa tutulacak, Ali Kabulî Bey de bu bombardımana katılacaktı. Vasfi Bey, bunu yapmak için isyanın meşrutiyet aleyhine bir cereyan almasını ileri sürmüş, sonra böyle bir şeye mahal ve lüzum kalmadan hareket ordusu işe el koymuştu." (Özçelik, a.g.m., Tefrika No: 15) görüleceği üzere, Yıldız'ı topa tutulmasını Prens Sabahaddin ve Vasfi Bey kararlaştırdığı halde, Padişah'a Bahriye Nazır Vekili Emin Paşa'nun isminin verilmesi de düşündürücüdür.

⁵⁴ Bayar, a.g.e., C. I, s. 143.

⁵⁵ Mevlanzade Rifat, a.g.e., s. 160.

Abdülhamid askerlere hitaben, “topunu doldurmuş muydu? Nişan almış mıydı?” şeklinde sorular sorduğunu iddia etmiştir⁵⁶.

Mustafa Baydar ise askerlerin sözlerini şöyle nakleder: “Padişahın şeriat isterük. Asâr-ı Tevfik zırhlısı süvarisi, şeriatı kaldırmak isteyenlerdendir. Baş taret topu ile Saray-ı Hümayununuzu, kış taret topu ile Bab-ı Seraskeriye’yi topa tutacak ve borda toplarıyla İstanbul’u yakacak olan padişah haini, din düşmanını yakaladık huzurunuzda getirdik. Ferman Padişahımızdır.” gibi sözlerden sonra, “İdamını isteriz!” şeklinde karmakarışık bir takım isteklerde bulunmuşlardır.

II. Abdülhamid bunun üzerine bulunduğu yerde doğrulur ve askerlere, “Gidin!” şeklinde eliyle bir işaret yaparak, sonra da arkasında bulunan – redingtonlu ve sırmalı– muhasip; yaver ve kumandanlarına yüksek sesle bir şeyler söyledikten sonra, II. Abdülhamid askerlere; Ali Kabulî Bey’i görmek istediğini söylemiştir. Bir görüşe göre; askerler Ali Kabulî Bey’i getirdikleri arabadan alarak⁵⁷ Abdulhamid’in önüne getirmişlerdir. Bir başka görüşe göre de Ali Kabulî Bey’i kapattıkları Mabeyn kulübesinden alarak II. Abdülhamid’in karşısına çıkarmışlardır⁵⁸.

Kabulî Bey, Padişah’ı saygı ve bağlılık gösteren bir tavırla askerce selamladıktan sonra, Padişah’ın; “sizin için neler söylüyorlar Kaptan Bey!” demesi ve eliyle de suallerine cevap isteyen bir işaret yapması üzerine Ali Kabulî Bey, titrek bir sesle, “Asâr-ı Tevfik Zırhlı-i Hümayunu Süvarisi Binbaşı Ali Kabulî kulları, Şevketmeab Efendimize Allah ömürler ihsan buyursun. Askerlerin şikâyetleri, hakaretleri cahilanedir, iftiradır, eser-i teşviktir Şevketli Padişah’ım” diyebilmiş ve heyecandan sesi kısılmıştır.

II. Abdülhamid, askerlere: “O adamı bana teslim edin. Ben tahkik ederim.” demiş⁵⁹ ve orada bulunan paşalara da Ali Kabulî Beyin güvenlik altına alınarak karakola götürülmesini ferman buyurmuş ve pencerenin önünden çekilmiştir⁶⁰. II. Abdülhamid’in bu sözü askerler tarafından anlaşılmamış olacak ki – muhtemel ki Şakir Paşa – askere gür bir sesle: “Mahzene götürmenizi irade buyurdular!” diye, fermanı tekrar etmiştir⁶¹.

⁵⁶ Mc Cullagh, a.g.e., s. 109.

⁵⁷ Baydar, a.g.m., *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Nisan 1970.

⁵⁸ Özçelik, a.g.m., Tefrika No: 15.

⁵⁹ II. Abdülhamid’in kızı Ayşe Osmanoğlu, babasının askerlere karşı “...Bırakınız çocuklar. Allah aşkına bana bağışlayınız” diye bağırıldığını nakleder. Bkz, Ayşe Osmanoğlu, **Babam II. Abdülhamid (Hâtıralarım)**, Selçuk Yay., Ankara, 1984. s. 143.

⁶⁰ Ali Cevad, a.g.e., s. 60.

⁶¹ Özçelik, a.g.m., Tefrika No: 15.

Ali Kabulî Bey'in İsyancılar Tarafından Öldürülmesi

Bazı kaynaklar, Ali Kabulî Bey'in II. Abdülhamid'in gözleri önünde şeriat namına öldürüldüğünü⁶² veya parçalandığını nakletmektedir⁶³. Ali Cevat Bey'den öğrendiğimize göre Ali Kabulî Bey, II. Abdülhamid'in pencereden odasına çekilmesinden sonra isyancı askerler tarafından öldürülmüştür.⁶⁴

Ali Kabulî Bey'in öldürülmesine şahit olanlardan birisi de Halis Özçelik'tir. Halis Özçelik olayı şöyle nakletmektedir: "Askerler, hemen (Ali Kabulî Bey'in tutulduğu) kulübeye hücum ettiler, yaka paça kaptanı çıkardılar sürüye sürüye duvar boyunca götürmeye başladılar. Fakat kafile köşeyi kıvrır kıvrırmaz, süngülülerden biri, süngüsünü kaptanın sırtına hafifçe dürttü: - Yürü... Yürü hain... Yürü... diye bağırdı. Bunu gören başka bir nefer, daha hızlıca dürttü süngüsünü⁶⁵. Akabinde yedi sekiz süngü, birden üşüştü kaptanın vücuduna. Lahzada (bir anda) delik deşik ettiler zavallıyı, olduğu yere kıvrıldı. Etrafında hemen bir kan gölü belirdi."⁶⁶ Bir başka kaynak ise Ali Kabulî Bey'in öldürülmesini şöyle anlatmaktadır: "Bir nefer süngüsünü karnına saplamış, diğer bir nefer beynini parçalamış..."⁶⁷ Mustafa Baydar'a göre ise Ali Kabulî'nin bu gözü dönmüş cahil sürüleri tarafından öldükten sonrada rahat bırakılmamış, bir asker zavallı O'nun tenasül organına bakarak etrafa, "sünnetsizmiş, gâvurmuş" gibi saçmalar savurmaktan geri durmamıştır⁶⁸.

Bazı kaynaklar Ali Kabulî Bey'in askerlerce öldürüldükten sonra, naaşının askerler tarafından bir ağaca asıldığını ifade etmektedirler. Ancak bu kaynaklar, Ali Kabulî Bey'in naaşının asıldığını iddia ettikleri ağacın yeri konusunda kaynakların bir fikir birliğinde olmadıkları anlaşılıyor⁶⁹.

⁶² Yunus Nadi, *a.g.e.*, s. 54-55.

⁶³ Bayar, *a.g.e.*, C. I, s. 143; Bkz. Karal, *a.g.e.*, C. IX, s. 91; Vahit Çabuk, **Osmanlı Siyasi Tarihinde Sultan II. Abdülhamid**, Emre Yayınlar, İstanbul, (t.y). s. 212; Ahmet Refik, **11 Nisan İnkılabı**, İstanbul, 1325. s. 37; Ahmet Bedevi Kuran, *a.g.e.*, s. 156; Ahmed Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1959. s. 516; Ali Birinci, *a.g.m.*, s. 395; Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C. I, Rey Yay., İstanbul, 1970, s. 96.

⁶⁴ Ali Cevat, *a.g.e.*, s. 60.

⁶⁵ Ali Kabulî Bey'e süngüyü ilk batıranın Rizeli Osman oğlu Hasan olduğu iddia edilmektedir. Bkz, Müftüoğlu, *a.g.e.*, s. 81.

⁶⁶ Özçelik, *a.g.m.*, Tefrika No: 15.

⁶⁷ Ahmet Refik., *a.g.e.*, s. 37.

⁶⁸ Baydar, *a.g.m.*, **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Nisan 1970.

⁶⁹ "Rahmetlinin cesedi Saray civarında bir ağaca asıldı.", Bayar, *a.g.e.*, C. I, s. 142; "... bir diğeri de boynuna bir ip takarak sürükleye sürükleye götürmüş, nihayet biçare şehidi ağaçlara selb etmiştir" Ahmet Refik., *a.g.e.*, s. 37; "Sonra binbaşıyı, belinden çözdükleri kuşak ile Beşiktaş'a inen yol kavşağındaki ağaca aşıyorlar!...", Müftüoğlu, *a.g.e.*, s. 77; "Vahşiyane hırlarını bununla da yatıştırılmayıp oradaki bir ağaca astılar." Mevlanzade Rifat, *a.g.e.*, s. 160. "Bundan sonra zavallıyı ellerini ayaklarını bir kuşakla bağladılar ve Tophane askerlerinin de yardımıyla

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelip isyanı bastırmasının ardından Ali Kabulî Bey'in katline karışan bahriye askerleri ve onları dualarıyla teşvik eden tabur imamıyla birlikte yirmi üç kişi Divan-ı Örfî kararıyla idam edilmiş⁷⁰, Enderun-ı Hümayun müezzinlerinden Ali Efendi ise Ali Kabulî Bey'in ölümü ile ilgili olarak şüpheli bulunduğu için Sakız Adasına sürülmüş⁷¹, 11 Temmuz 1910 (4 Receb 1328) tarihinde Durmuş Çavuş Ali Kabulî Bey'in katillerinden biri olduğu iddiasıyla Rize'nin Hamallar Karyesinde saklanırken yakalanmış⁷², hakkındaki idam kararının tatbiki için genel hapishaneye sevk edilmiştir⁷³.

Ali Kabulî Bey'in öldürülmesine sebep olan olaylar ve kimlerin sebep olduğuna dair çeşitli iddialar vardır. Halis Özçelik ve Mevlanzade Rifat'a göre olayın müsebbibi Prens Sabahattin Bey'dir.

Ancak bazı yazarlar olayı tamamen II. Abdülhamid'in üzerine yıkmaktadır⁷⁴. Öyle ki Ahmet Emin Yalan, Ali Kabulî Bey olayının bizzat II. Abdülhamid'in isteği ve arzusu dâhilinde gerçekleştiğini ifade etmektedir⁷⁵. Bir

sürüklemeye başladılar. Yıldız Camiinin arkasındaki yoldan geçerek ana cadde kenarındaki genç çınar ağaçlarından yedinci veya sekizinci ağacın altına getirirler. Burada ağacın dalına Tophaneli bir genç çıkar ve Ali Kabulî Bey'i torba gibi asarlar. Adamcağız böyle asılı bırakılıp alay halinde nümayiş yaparak Beşiktaş'a inerler." Baydar, **a.g.m.**, Cumhuriyet Gazetesi, 13 Nisan 1970.

⁷⁰ İdam edilenler şunlardır: Bahriye baruthane taburunun dördüncü bölüğü efradından Hasan ibn-i Osman-Çarşamba,

Bahriye silahendaz taburunun ikinci bölüğü efradından, Sabri ibn-i Osman-Rize, borezen çavuşu Mahmud ibn-i Mehmet-Giresun, İbrahim ibn-i Osman- Perşembe, Bahriye silahendaz taburunun birinci bölüğü, sıra çavuşları Osman ibn Ahmet-Abana, Ya'kup ibn Ahmed-İnebolu, onbaşı Neş'et ibn Mustafa-Çarşamba, neferler İsmail-Divrik, İbrahim ibn Hüseyin-Sinop, Eser-i Cedid Vapuru mürettebatından; Ateşçi Mehmet ibn Bayram-Ünye, Porsum Mehmet ibn Mehmed-Antakya; Çavuş İsmail ibn Mahmut-Yumra, Fuat Vapuru mürettebatından Ali ibn Mehmed-Düzce, Asâr-ı Tevfik Zırlıslı sefinesi mürettebatından; Çavuş Durmuş-Rize, Bölük Emîni Hamdi ibn Mehmet-Trabzon, Bölük Emîni Ali ibn Mehmed-Vakfıkebir, nefer Eyni bin Ahmed-Rize, Tersane fabrikasının ateşçi koğuşu mütettebatından, Ali bin Mustafa, Tarak Dubasında müstahdem Fethi bin Abdullah, Kangırı(Çankırı), Torpido Fabrikasına müstahdem çarhacı Mülazım-ı ûlâ Hasan Baba ibn İbrahim- Çanakkale, Piyade Beşinci alayın İkinci taburu imamı Hacı Mahmud Efendi ibn Yusuf Ziya-Trabzon. **Son Vak'anüvis...**, s. 212-214.

⁷¹ **BOA**, Fon Kodu: ZB, Gömlek No: 26, Dosya No: 496, Tarih: 22/Ha/1325.

⁷² **BOA**, Fon Kodu: DH.EUM.THR..., Dosya No:41,Gömlek No:39.

⁷³ **BOA**, Fon Kodu: Dh-Mui, Dosya No: 108-2 Gömlek No: 2.

⁷⁴ "Yıldız'a götürülen Asâr-ı Tevfik suvarisi Kabulî Bey'in Sultan II. Abdülhamid'in gözleri önünde linç edilmesi, Kızıl Sultan'ın hesabına geçmesi lazım gelen bir cinayettir.", Yalman, **a.g.e.**, s.96.

⁷⁵ Mabeyn Başkâtibi, Kabulî Bey'in saraya alınması ve erlerin elinden kurtulması doğru olacağını Sultan II. Abdülhamid'e bildirmiş, o da şu cevabı vermiştir: -Yıldız'ı topa tutmak emrini verdiğiine dair elimde rapor var. Demek ki ben

Uykuda iken ben yok etmek niyetinde idi. Varsın layıkını bulsun (?)...", Yalman, **a.g.e.**, s.96.

başka görüş ise II. Abdülhamid'in olayda dâhili olmamasına rağmen, olayın onun aleyhinde kullanılacak bir koz olarak ele alındığını ifade etmektedir⁷⁶. Burhan Felek ise "31 Mart vak'asında Sultan Hamid'e atfedilebilen yegâne suç Ali Kabulî Bey'i kurtaramamış olmasıdır; bunun o günkü şartlar altında mümkün olup olmadığını takdir edemiyorum. Şu var ki Sultan Hamid'in Ali Kabulî Bey'i efrada öldürttüğü hakkındaki iddia sabit değildir"⁷⁷.

II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu anılarında Ali Kabulî Bey Olayı ile ilgili kısımda, babası II. Abdülhamid'in o gün çok üzgün olduğunu şu satırlarla anlatmaktadır: "...hele Ali Kabulî Bey'i getirip de "Padişahı isteriz" diye bağırdukları gün çok bezgin ve kederliydi. Allah şahidimdir ki babamı bütün saltanatı müddetince, tahttan indirildiği vakit ve Selanik'e sürgün giderken bile bu kadar bitkin ve me'yus görmedim"⁷⁸.

Divan-ı Harp Mahkemesi yayınladığı raporda, "Asâr-ı Tevfik Süvarisi Binbaşı Ali Kabulî Bey'i Yıldız Sarayı önünde ve – tahttan indirilmiş olan – Padişah'ın memnuniyet nazarları altında denilebilecek şekilde öldürdükten sonra bir ağaca asarak vahşetin emsalsiz bir levhasını vücuda getirdiler" şeklinde ki ifadelere yer verilmiştir⁷⁹.

Ali Kabulî Bey olayı, donanmadaki askerlerin isyanını daha alevlendirmiştir. Mesudiye zırhlısı askerleri isyan günü geminin silah depolarını kırıp zorla silah ve cephaneye aldıkları gibi, Berk-i Satvet torpidosu efradı, subaylarını istememektedir ve Peng-i Derya, Necm-i Şevket gibi gemilerin askerleri de isyana katılmışlardır. Askerler, subaylarından memnun olmadıkları için isyan etmiştir. Bu arada Bahriye Nezareti'ne bağlı Haddehâne talebeleri de 31 Mart isyanına asker elbisesiyle katılmışlardır⁸⁰.

Sonuç

31 Mart İsyanı, Osmanlı tarihinde önemli bir yere sahiptir. İsyan olarak başlayıp Hükümet ve Padişah'ın indirilmesine kadar giden süreç daha sonra ordunun siyasete karışmasına kadar giden sürecin de önünü açacaktır. Bu yönü ile de Osmanlı tarihinde ayrı bir yere sahiptir. Asâr-ı Tevfik Zırhlısı Kumandanı Ali Kabulî Bey'in bahriyeli askerler tarafından katledilmesi de 31 Mart İsyanındaki en önemli olaylardandır. Bu olay sırasında birçok subay ve asker

⁷⁶ Ali Birinci, **a.g.m.**, s. 395

⁷⁷ Burhan Felek'in Cumhuriyet Gazetesi'nde çıkan "Hadiseler Arasında Felek" adlı yazısından naklen; Yakup Kenan Necefzade, **Sultan İkinci II. Abdülhamid ve İttihat ü Terakki**, İtimad Yayınevi, İstanbul, 1967. s. 145.

⁷⁸ Osmanoğlu, **a.g.e.** s. 143.

⁷⁹ Bayar, **a.g.e.**, C. II, s. 402.

⁸⁰ Zekeriyâ Türkmen, **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu – Siyaset Çatışması**, İrfan Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 1999. s. 26.

öldürülmesine rağmen Ali Kabulî Bey'in katlinin önemi ise Padişah'ın bizzat önünde ve iradesi dışında olmuş olmasıdır.

İsyanın ikinci günü bahriyeli askerlerin Prens Sabahattin'in yapmış olduğu toplantıya katılan Ali Kabulî Bey'in toplantıdaki kararı kendi askerleri ile paylaştıktan sonra "Padişah'ı öldürecek" şüphesiyle bahriyeli askerler tarafından linç edilmesine kadar götürecektir. Bahriyeli askerlerin II. Abdülhamid'in Asâr-ı Tevfik Zırhlısından atılacak toplarla öldürüleceğini duymaları üzerine Ali Kabulî Bey'i yatağından alarak Azhapkapı'dan karaya çıkarıp bir arabaya bindirerek İstanbul sokaklarında gezdirilmişler ve sonra Yıldız Sarayı'na getirmişlerdir. Askerlerin bu tavrı halkın da panik yaşamasına neden olmuştur.

Yıldız Sarayı'na getirilirken yolda darp edilen Ali Kabulî Bey, II. Abdülhamid'in huzuruna çıkarılmış ve isyancı askerler Padişah'a, Kabulî Bey'in kendisini öldüreceğini söyleyerek cezasının verilmesini istemişlerdir. Ancak o sırada isyancı askerler ile II. Abdülhamid arasında geçen diyaloglar farklı kaynaklarda değişik şekilde geçtiği görülmüştür. Bunun önemi ise Kabulî Bey'in katli olayının II. Abdülhamid'in emri ile gerçekleştiği kanaatine varan bu diyalogları delil olarak saymış olmasıdır. Ancak bizim tespitimize göre kaynakların çoğu isyancı askerlerin Padişah'ı dinlemeden Ali Kabulî Bey'i öldürdüğü yönünde olmuştur.

Ancak Ali Kabulî Bey'in öldürülmesine neden olan kişinin Prens Sabahattin olduğunu söylemek yanlış olmaz. II. Abdülhamid'in olaydan sonra çok üzüldüğünü kızının hatıralarından öğrenmekteyiz. Ali Kabulî Bey'in katli meselesi, askerlerin artık Padişah'ı bile dinleyemeyecek kadar disiplinden çıktığının bir göstergesidir. Bu hadise, II. Abdülhamid'in çıkan bu isyanı bastırmak için askerlere telkin yapmasının dahi yeterli olamayacağını açık bir kanıtı olarak görülebilir.

Kaynakça

ALİ CEVAT, **İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi; II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi**, (Haz.: Faik Reşit Unat), TTK Yay., Ankara, 1991.

AHMET REFİK, **11 Nisan İnkılabı**, İstanbul, 1325.

AKŞİN, Sina, **31 Mart Olayı**, AÜSBF Yayınları, No:305, Ankara, 1970.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa (1908–1914)**, C. II, Remzi Kitabevi, II. Baskı, İstanbul, 1976.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Fon Kodu: ZB, Dosya: 314, Gömlek: 70, Tarih: 4 Nisan 1325.

BOA, Fon Kodu: DH.EUM.THR..., Dosya No:41,Gömlek No:39.

BOA, Fon Kodu: DH-MUI, Dosya No: 108–2 Gömlek No: 2.

BOA, Fon Kodu: ZB, Gömlek No: 26, Dosya No: 496, Tarih: 22/Ha/1325.

BAYAR, Celal, **Ben De Yazdım; Milli Mücadeleye Gidiş**, C. I, 2. Baskı, Baha Matbaası, İstanbul, 1967.

BAYDAR, Mustafa, “31 Mart’tan Korkunç Bir Tablo”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Nisan 1970.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. I, k.2, TTK Yayınları, Ankara, 1983.

BİRİNCİ, Ali, “31 Mart Vak’ası’nın Bir Yorumu”, **Genel Türk Tarihi**, C. VII, Yeni Türkiye Yayınlar, 1999. (s. 381–414).

ÇABUK, Vahit, **Osmanlı Siyasi Tarihinde Sultan II. Abdülhamid**, Emre Yayınlar, İstanbul, (t.y).

DANIŞMEND, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1955.

GÜRESİN, Ecvet, **31 Mart İsyanı**, Habora Kitabevi Yay., İstanbul, 1969.

İKDAM GAZETESİ, Nu: 5341, 5347, 5355,

İRTEM, Süleyman Kani, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu; Abdülhamid’in Selanik Sürgünü**, (Haz.:Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2003.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, TTK Yay., Ankara, 1999.

KURAN, Ahmet Bedevi, **Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi**, Çeltüt Matbaası, İstanbul, (t.y).

KURAN, Ahmed Bedevi, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1959.

MC CULLAGH, Francis, **Abdülhamid’in Düşüşü**, (Çev: Nihal Önel), İstanbul Kitaplığı, İstanbul, 1990.

MEVLANZADE RİFAT, **31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi**, (Haz.: Berîre Ülgenci) Pınar Yay., İstanbul, 1996.

MÜFTÜOĞLU, Mustafa, **İstanbul’a Yürüyen Ordu, 31 Mart’ın Perde Arkası**, Başak Yay., İstanbul, 2005.

NECEFZADE, Yakup Kenan, **Sultan İkinci Abdülhamid ve İttihat ü Terakki**, İtimad Yayınevi, İstanbul, 1967.

OSMANOĞLU, Ayşe, **Babam Sultan II. Abdülhamid (Hâtıralarım)**, Selçuk Yay., Ankara, 1984.

ÖZÇELİK, Halis, “31 Mart Vak’asını Biz Çıkardık”, (Haz.: İlhan Tarsus), **Tercüman**, 1955.

ÖZÜÇETİN, Yaşar -Sıddık YILDIZ, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Meclis-i Mebusan’ca Düşürülen İlk Kabine: Kâmil Paşa Hükümeti”, **Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi**, 13/1, Erzurum, 2009.

Sabah, Nu:7017.

Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi; II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909), (Haz.: Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal), TTK Yay., Ankara, 1999.

SÖNMEZ, Selim, **Bediüzzaman Said Nursi'nin 31 Mart Olayı'ndaki Tavrı**, Köprü Dergisi, Sayı: 78.

TÜRKMEN, Zekeriya, **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu – Siyaset Çatışması**, İrfan Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 1999.

YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C. I, Rey Yay., İstanbul, 1970.

YUNUS NADİ, **İhtilal ve İnkılab-i Osmanî**, Dersaadet, İstanbul, 1325.